

всеукраїнська асоціація марксо-ленінських
науково-дослідних інститутів / вуамлн /

під
марксо
ленінським
прапором

партвидав цк кп / 6 / у 1934

2

ПІД МАРКСО-ЛЕНІНСЬКИМ ПРАПОРОМ

ТЕОРЕТИЧНИЙ ДВОМІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ

2

З М І С Т

Статті

	Стор.
<i>К. Радек</i> — Японський імперіалізм і загроза війни на Далекому Сході	3
<i>К. Поль</i> — Про деякі уроки класової боротьби на Україні за часів світової війни	18
<i>О. Дзеніс</i> — Завдання зміцнення диктатури пролетаріату в другій п'ятирічці	38
<i>А. Сараджев</i> — Про класові і гносеологічні корені ідеалізму (До 25-річчя „Матеріалізму і емпіріокритицизму“ Леніна)	60
<i>К. Ч.лп</i> — Готування японської економіки до „великої війни“	85
<i>І. Поляков</i> — Расова теорія на службу українського фашизму	105

Наукова хроніка

Про роботу інститутів ВУАМЛІН'у та II квартал 1934 р. <i>А. Сараджев</i>	163
Наукова сесія ВУАМЛІН'у. <i>Бердичевський</i>	165
Комісія світового господарства і світової політики ВУАМЛІН'у. <i>І. Фрейман</i>	168
Про сесію Інституту Радянського Будівництва і Права Комуністичної Академії. <i>К. Сізонов</i>	169
Сесія Інституту Світового господарства і світової політики Комакадемії. <i>І. Фрейман</i>	170
І Всеукраїнський з'їзд радянських письменників. <i>С. Шупак</i>	171

КОМУНІСТИЧНІЙ АКАДЕМІЇ:

Реорганізація роботи Ком. Академії на основі постанов XVII з'їзду партії	171
Про порядок привласнення вчених степеней і звань	173
Про завдання науково-дослідної роботи в дільниці вивчення історії	175
Про перебудову роботи Інституту історії	176

Критика і бібліографія

<i>П. Пасічник</i> — За партійно-витриману бойову монографію МТС	178
<i>Н. Білянський</i> — Рецензія на книжку Г. І. Шапошнікова „Затекстильну промисловість на Україні“	180
<i>Г. Кравчик</i> — Цінний вклад у скарбницю марксизму-ленінізму	183
<i>С. Фукс</i> — Петлюрівщина в питаннях колгоспно-кооперативного законодавства	185

Технічний редактор *М. Седлович*

Здано до складання 23/VII 1934. Підписано до друку 1/IX 1934. Головліт № 3994.
21/VII 1934. Тираж 6.500. Замовл. № 3722). 10 друк. арк. Папір 72 × 110¹/₁₆. (148.000 зна-
ків в 1 папер. арк. Вийшла друком в серпні 1934
Книжкова фабрика ДВРШ ім. Г. І. Петровського

Японський імперіалізм і загроза війни на Далекому Сході.¹

1916 року в статті «Імперіалізм і розкол соціалізму» Ленін писав, що

«В Японії і Росії монополія воєнної сили, неосвяченої території або особливості втручання грабувати іноземців, Китай і інш., частково доповнює, частково заміняє монополію сучасного, повільного фінансового капіталу»².

З того часу, як Ленін писав ці слова, монополістичний капіталізм у Японії дуже розвивувався. В період війни, яка дозволила Японії викачати з капіталістичного світу багато мільярдів єн в обмін на дуже погані товари, процес концентрації промисловості, процес концентрації банків посунувся надзвичайно далеко. І, не зважаючи на це, ленінське зауваження про Японію зберігає повну силу, охоплюючи основну особливість японського імперіалізму. Монополістичний капіталізм у Японії розвивався в дуже своєрідній обстанові, яка наклала на нього свій відбиток і створила ряд специфічних рис японського імперіалізму.

Перший і основний момент, який відрізняє японський імперіалізм від імперіалізму, скажемо, Америки або Англії, це те, що він розвивався на ґрунті, неочищеному революцією від феодалізму, що він розвивався серед великих його пережитків. Не враховуючи цього моменту в цілковитій його конкретності, не можна як слід зрозуміти тієї обстанови, в якій діє японський імперіалізм. Наприклад, такий факт, як винищення учасниками породженого японським імперіалізмом фашистсько-воєнного руху, представників концернів Міцуї і Міцубісі, двох найбільших конкуруючих груп монополістичної буржуазії, не можна розшифрувати і оцінити без точного аналізу існуючих в Японії решток феодалізму. В чому вони полягають? Історія капіталістичної Японії починається з так званої ери Мейдзі. Зовнішнє значення ери Мейдзі полягало в тому, що сталося об'єднання Японії, було усунуто владу кланів, владу провінціально-феодалістичних вельмож. Японія була об'єднана і вийшла на шлях капіталістичного розвитку.

Серед наших товаришів ще й до сьогодні триває спір про характер ери Мейдзі. Ми незабаром видамо дуже цінні мемуари, які залишив тов. Катаяма. В них він, на основі спогадів своєї молодості, говорить про те враження, яке справила на нього ця ера Мейдзі. Тов. Катаяма був ще хлопчиком, коли ці історичні зрушення відбувалися. Він уявляє еру Мейдзі як революцію, як ліквідацію феодалізму. Ці погляди існують також і в нашій літературі. Якщо взяти брошуру тов. Свєтлова, присвячену виникненню сучасного японського імперіалізму — «Походження капіталістичної Японії», то в ній ви знайдете відгомін цих же поглядів. З другого боку, в роботах т. Сафарова,

¹ Оброблена стенограма доповіді, прочитаної у ВУАМЛІН'і в березні ц. р.

² Ленін, Твори, т. XIX, ст. 309 — 310.

який спирається на роботи японських товаришів і має багато конкретних знань в цій галузі, в тлумаченні ери Мейдзі не лише зникає революція, але по суті зникає і реформа.

В чому полягало історичне значення ери Мейдзі? Що це не була революція, — для нас, марксистів, не може підлягати сумніву. Революція — це перехід влади від одного класу до другого. В Японії в 1868 р. влада не перейшла від феодалів до другого класу з тієї причини, що буржуазії, як класу, здатного панувати, тоді не було.

Влада тоді перейшла від старих пануючих феодальних класів, на чолі яких стояв феодальний дім Токугава, до тієї частини феодалів, які жили у південно-західній Японії й були зв'язані з буржуазією, що народжувалася, — до кланів Сацума і Тейю. Ця влада найбільш відповідала розвитку товарного господарства, найбільш була здатна очолити перехід феодальної Японії на капіталістичні рейки. При владі лишився той самий клас, але цей клас почав спрямовувати свою політику, пристосовувати свою кріпосницьку систему до умов капіталістичного господарства. Він у першу чергу зробив землю товаром, відкрив вільний продаж землі.

В чому виявилось те, що феодалізм не був ліквідований? Передусім в тому, що землю не було передано селянам. Було залишено оренду, при чому в значній мірі лишалася натуральна оренда. В кожному разі вона мала в собі багато рис феодальної оренди з натуральними повинностями. Колишні феодали й поміщики об'єднали кріпосницьку експлуатацію села з капіталістичною експлуатацією села. Отже, треба сказати, що це була куда реформа.

Чому ж вона дала всетаки поштовх розвитку капіталізму? Поперше, тому, що вона дала простір куркульському господарству, подруге, вона зробила землю предметом торгівлі, розв'язала не лише торгівлю землею, але торгівлю взагалі. Влада, що встановилася в 1868 р., була владою феодалів, які відкрили шлях до капіталістичного розвитку.

Було проведено викуп провінціальних повинностей, здійснено звільнення від данини, яку діставали провінціальні князі. Цю данину було замінено податками, що їх давала держава. Князів було перейменовано в провінціальних губернаторів, що одержували владу від центрального уряду.

Поміщики за «визволення» селянства діставали викуп, який платила їм держава, і ці гроші вони частково пропили, як і в нас в Росії, частково вклали в розвиток торгівлі і промисловості.

Які були джерела цього перевороту? І щодо цього серед наших товаришів були спори. Одні висували в першу чергу вплив американської небезпеки; вони говорили, що коли комодор Перрі з'явився з своїми чорними кораблями перед Японією, феодальний клас, розуміючи, що він іде до загибелі, і не будучи в силі вчинити опір, перейшов на рейки капіталізму, щоб врятувати свою владу. Інші підкреслювали значення того факту, що до сорокових років старе феодальне японське господарство прогнило, не було в силі прогодувати людину, почалося масове голодування і на цьому ґрунті розвинувся могутній селянський рух, який примушив перейти феодалів на нові рейки.

Не можна протиставляти ці дві речі. Роль зовнішнього фактора була така ж велика в Росії при селянській реформі 1861 р. Енгельс писав про це в «Соціал-демократі» і Ленін цей момент підкреслював. Основне — це те, що реформу в Японії було підготовлено розкладом феодалізму, розвитком товарного господарства. Зовнішня небезпека дала лише поштовх для прискорення цієї реформи.

Японія стала на шлях капіталізму під проводом поміщиків, які пристосовувалися до капіталізму. Ленінську формулу, висунуту в боротьбі з отзовістами, в боротьбі з меншовниками в питанні про наслідки

революції 1905 р., формулу, в якій Ленін заперечував твердження меншовиків, що царизм став *уже* владою буржуазії і показав, що царизм зробив ще один крок на шляху буржуазної влади, формулу, в якій одночасно Ленін заперечував твердження отзовістів про те, що піяких зрушень не сталося, — тут можна застосувати.

Влада в Японії після ерп Мейдзі була поміщицькою владою, яка зробила серйозний крок на шляху капіталізму. Увесь промисловий розвиток в Японії йде майже до кінця XIX століття під проводом держави. Залізниця, суднобудування, металургійна і текстильна промисловість засновуються урядом, розвиваються з допомогою його субсидій, і лише коли вони зміцнюються, уряд починає заохочувати їх перехід в приватні руки.

Наступний етап розвитку — це виникнення концентрованої банківської системи, яка постає всюди, де молода капіталістична країна в капіталістичному оточенні робить свої перші кроки. На цьому етапі ми бачимо вже концентрацію кредиту, позичкового капіталу, який панує над молодією промисловістю, над ремеслами, над мануфактурою, що переходять у промисловість. На цьому етапі перебував Японія в 1904 році.

Після Російсько-японської війни в Японії виникає велика промисловість, керована трестами, концернами. Далі цей процес підсилюється і якщо, наприклад, тов. Сафаров стверджує, що одна з особливостей японського монополістичного капіталізму і сьогодні полягає в перевазі позичкового капіталу, що в такий спосіб у фінансовому капіталі переважає позичковий капітал, то це невірно.

В Японії ми маємо діло з промисловістю, що перебуває в руках монополістичного капіталу, а не лише з промисловістю, яку контролюють банки. Інакше кажучи, процес зрощення банківського і промислового капіталу, тобто процес створення фінансового капіталу поступив у Японії дуже далеко наперед. Фінансовий капітал панує над усією економікою країни, щільно переплітаючись із поміщицьким землеволодінням. Цей факт відбувся і на японській політиці. Якщо всі японські уряди до закінчення світової війни, до уряду Хара були урядами поміщиків, що стали на шлях капіталістичного розвитку, бюрократії і воєнщини, викристалізованої цими поміщиками, то немає сумніву, що після війни японський капітал в розвитку Японії зробив дальші кроки, а саме — буржуазія взяла безпосередню участь у владі, і ми маємо тепер в наявності при владі блок поміщиків і монополістичного капіталу. При цьому мова йде не про два ворожих класи, які в політиці розв'язують боротьбу зиску і земельної ренти. Японський поміщик є абсентеїст. Він сам лише в незначній мірі відіграв безпосередню роль в сільськогосподарському виробництві. Він здає землю в оренду, а врештці, оскільки він її не з'їдає, кладе в банк, у промисловість.

Чіткої межі між поміщиками і капіталістами у Японії нема, в їх боротьбі, здійснюється перехід від одного класу до другого. Але немає сумніву, що між японськими поміщиками і японськими трестовими королями точиться боротьба за частку в грабунку селянина, за розподіл податків, за те в якій мірі вони повинні падати на ренту і в якій мірі на зиск.

Але японські поміщики не мають ніякої взагалі економічної програми, яку б вони протиставили програмі монополістичного капіталу. І тому вся боротьба, що відбувається в пануючому таборі Японії, є дуже умовна.

Питання про монархію і про її порівняно самостійну роль по відношенню до буржуазії й поміщиків є одне з найгостріших питань японського політичного життя. Недавно повідомлялося, що японського міністра торгівлі і промисловості Накадаїма було усунуто з поста за те, що 14 років тому в своїй статті він написав про сьогуна XIV століття, який підняв повстання проти імператора, що він був дуже путяща людина. І це стало за привід для колосальної агітації проти цього міністра, що зачепив монарха

XIV століття, кістки якого вже давно згнили в землі. В XX столітті при монополістичному капіталізмі питання про питому вагу монархії в Японії має величезне значення.

Нібиго незмінене в японській історії становище монархії — історична легенда. Насправді ж в японській історії майже з XIII століття монархія не відігравала ніякої ролі. Влада перебувала в руках воєнних начальників — сьогунів. Монарх був замкнений в монастирі, феодалам не дозволялося до нього приїжджати. Легенда про нечувану роль монарха в офіційній легендою японського імперіалізму і служить його цілям. Коли Аракі хоче свою програму зробити найбільш популярною, то він за являє, що цю програму створив божественний Дзімму Тенно, який жив 3000 років тому.

Проте цю легенду викрито вже дуже давно. Перший оригінальний твір про Японію, який з'явився в 1816 р., це була доповідь російських офіцерів, які їхали з розвідною метою на Курильські острови і їх було взято в полон до Японії, де вони просиділи 4 роки.¹ Треба зазначити, що вони погано знали японську мову, приблизно так, як знають взагалі іноземні мови в деяких наших дослідних інститутах, але з допомогою перекладачів - курильців вони все ж таки склали перший японо - російський словник. Ці російські офіцери від японців узнали основні факти офіційної японської історії, яку тепер ще викладають в японських школах. В своїй доповіді Олександрові I вони зазначають, що в Японії монарх являє собою щось на зразок папи римського, але ніякої влади він не має.

Для того, щоб зрозуміти, як виникає легенда про роль монарха в минулому, треба пригадати історію утворення монархічної влади в Німеччині. Коли в 1871 році пануючі класи об'єднали Німеччину, то перед лицем центробіжних тенденцій, зокрема сепаратизму на півдні, їм треба було створити дуже монархічну владу, і її вони оточили всією славою, яку тільки можна створити за допомогою всяких вигадок.

І в Японії після 1868 р., після ери Мейдзі було те саме. Пануючий клас феодалів мусив був рахуватися з тим, що протягом двох десятиліть ішла боротьба проти центральної влади різних феодалських кланів, особливо боротьба дрібного дворянства, викинутого з загальної колії, дворянства, яке не могло влаштуватися при феодализмі. Ішла боротьба проти сьогунату і за найархивніший лозунг цієї боротьби було відновлення влади монарха, якого, мовляв, не зважаючи на його божественне походження, пригноблюють ляходії - сьогунні.

Які ж економічні інтереси представляє собою ця влада японського монарха? В яких відносинах вона перебуває з різними частинами буржуазно-поміщицького блоку? Бо якщо ми говоримо про блок, то треба відрізняти при всіх переходах наявність двох інтересів. Було б невірно думати, що японський монарх представляє суто поміщицькі інтереси. Треба здивуватися до того оточення монарха, яке справді представляє собою монархію. Ясно, що коли говорять про монархію, то справа не в одній особі, а в системі влади; яскравим відображенням цієї системи, звісно, є та придворна кліка, яка користується всім німбом монарха.

Найбільш впливова група при дворі представлена Сайондзі, останнім із Генро, із тієї плеяди, яка очолювала еру Мейдзі; далі — колишнім міністром імператорського двора, головою Таємної Ради Іккі, лордом-охоронцем імператорської печатки Макіно. Сайондзі тісно зв'язаний із концерном Сумітомо; Іккі, Макіно й інші представники клана Сацума — з концерном Міцубісі. Отже монархія є той центр, де відбувається вирівнювання

¹ «Записки флота капітана Головіна».

інтересів феодальної верхівки і фінансового капіталу. При цьому монархія, спрямовуючи політику в русло імперіалістичного капіталізму, захищав всі феодальні привілеї, як опору старої Японії.

Який вплив має ця монархія і її ідеологія в народних масах? Це дуже важливе політичне питання. Для нас тепер здається дуже дивним, коли ми подумаємо, що пітерські робітники в 1905 році йшли до царського палацу просити у царя допомоги і що соціал - демократи тоді були меншістю, яка не могла їх від цього кроку стримати. Селянин вважав, що поміщик — поганець, що чиновник поганий, а цар — хороший і навіть пітерські робітники в широкій масі в той час ще не розірвали з царем. В Японії ми натрапляємо на таке саме явище зараз: з одного боку, ми маємо комуністичну партію, що користується великим впливом серед пролетаріату, як єдина революційна партія, але з другого боку, пережитки монархізму в народі ще міцні.

Візьміть японську пролетарську літературу. Треба сказати, що близьких до пролетаріату письменників у Японії дуже багато, їх твори є важливим джерелом для зрозуміння соціального укладу Японії. Я їх вважаю за зразок пролетарської літератури по простоті (але не по спрощенству), з якою вони малюють японські відносини. Частина цих творів перекладено в збірнику, виданому «ГИХЛ». В романі «Крабконсервна факторія» Такадаї Кобаясі, пролетарського письменника, замученого в тюрмі, змальовано, як робітники на судні, що ловить близько Камчатки крабів, затуркані експлуатовані, оголошують страйк. Капітан корабля вклікає по радіо японський крейсер. Робітники, бачачи наближення крейсера, кричать: «Банзай! Іде наш імперський флот, він нам допоможе! Хай живе воєнний флот імперії!» Коли матроси з'являються на корабель з гвинтівками в руках і заковують робітників у кайдани, робітники переживають те, що переживали її російські робітники в січневі дні 1905 року. За кілька днів починається на цьому кораблі широка революційна робота.

Ця картина, змальована японським пролетарським письменником, свідчить не лише про міцні пережитки монархічної ідеології в масах, але, і це наголовоніше, про те, що ці пережитки швидко зникають в міру загострення класової боротьби, в міру зростання сил революції. Але тим дужче чіпляється за ці пережитки контрреволюція, яка мобілізує воєнно - фашистські сили.

Японський монополістичний капіталізм є дітище ХХ століття, можна навіть сказати, що його родовід треба почати після 1905 року, коли він розгортається повністю. Проте, японська імперіалістична загарбницька політика починається негайно після реформи Мейдзі. Захоплення Формози, війна з Китаєм 1895 р., загарбання Кореї, — все це відбувається в обстановці виникнення монополістичного капіталізму.

Колоніальні загарбання того періоду виникали не стільки з потреб великої промисловості, яка шукала ринків збуту, скільки на іншому ґрунті. Перевага воєнної сили і географічне становище Японії по відношенню до Китаю надавали їй зручність грабувати його. Конкістадорам японського імперіалізму виступали певні прошарки феодалів. Частина феодалів включалася в русло капіталістичного розвитку, пересіла на капіталістичного коня, а частина лишлася за бортом, частина пішла в армію, в чиновники, лишлася як інтелігенція, що була мало інтелігентною і знаходила собі мало застосування. Перша фаза загарбницької зовнішньої політики Японії була саме результатом воєнно - феодального імперіалізму.

Ленін пристосовував це поняття і щодо царської зовнішньої політики свого часу. Але зовнішня політика Японії того періоду, будучи виявленням воєнно - феодального імперіалізму, одночасно була перед-

вісником імперіалістичної політики японського капіталу. Молода японська буржуазія, ця поміщицька верства, яка перейшла на рейки капіталізму, не могла розв'язувати свої завдання тільки з точки зору внутрішнього становища Японії. Вона оглядалася, що робиться навкруги, і вона бачила захоплення Азії європейським імперіалізмом, вона бачила наближення Сполучених Штатів Америки до Азії, і вона повинна була поставити перед собою питання про те, що на азіатському континенті не знайдеться місця для японського капіталізму, коли цей капіталізм стане на тверді ноги.

Є знаменний документ 1895 р., тобто того часу, коли Японію після війни з Китаєм саму було пограбовано іншими імперіалістичними державами, — від неї відняли Порт - Артур для того, щоб віддати його Росії. Тоді молодий японський дипломат граф Хаясі написав статтю в одному японському журналі. В ній говорять так: «Дарма ми будемо протестувати проти того, що у нас вивалили здобич. Для того й існують міцні капіталістичні держави, щоб хапати в кишеню собі, а не нам. Але якщо ми хочемо не обмежуватися протестами, а діяти, то ми повинні поперше, утворити велику промисловість — мати власні кошти для створення флоту й армії; подруге — ми повинні укласти угоду з Англією і це створить умови для нашої боротьби за гегемонію в Азії».

Цю статтю написано в 1895 р. і незабаром цей же Хаясі (в 1902 р.) став автором союзу з Англією, який було проведено всупереч волі старої феодалної верхівки.

При входженні Японії в стадію імперіалізму намічаються дві лінії розвитку її зовнішньої політики. Одна з них, представником якої була морська кліка, полягала в тому, що для японської людності, яка дуже швидко зростає, треба поширити області для колонізації, а для цього треба захопити острови Тихого океану, Філіппін, Австралію, Голландську Індію. Голландська Індія може вмістити до 200 мільйонів людності. Це багата країна не тільки з погляду сільського господарства, але й покладами нафти, цинку, олова. Австралія являє з себе величезний континент з невеликим населенням в кілька мільйонів. Зрозуміло, що для Японії, яка ближче до цих країн і веде з ними торгівлю, вони є найбільш придатні для колонізації. Морський напрямок японської зовнішньої політики захищав політику союзу з Росією. Його представники говорили, що для захисту Японії від континенту досить тримати в руках Корею, а щодо Манчжурії, — треба домовитися з царизмом, зовсім не наміряючися викинути царизм із Азії.

Другий сухопутний напрямок, репрезентований верхівкою японської армії, прагнув завоювання азіатського континенту, Китаю в першу чергу, вимагав для цього союзу з Англією — повної угоди з Англією проти Росії.

Ми чуємо відгомін цієї боротьби ще й тепер в деяких настановах японських політиків. Але нам треба врахувати, що ці розходження вже історично випщено. Якщо японський імперіалізм був переконаний, що коли він поступиться царизмові частиною Манчжурії і Монголії, царизм забезпечить тил японському імперіалізові, то тепер він знає, що нас — СРСР не можна підкупити ніяким розділом Китаю. Він знає нашу революційну природу і не сподівається, що ми будемо зміцнювати його тил. Тому, і так званий морський напрямок і сухопутний однаково виступають за те, щоб першим кроком японського імперіалізму в боротьбі за гегемонію в Азії було закріплення на азіатському континенті. Це закріплення повинно, поперше, матеріально забезпечити японське просування на південь, дати Японії залізо, вугілля, манчжурські сланці, манчжурські боби, як засіб харчування; подруге — чим далі буде просунуено володіння Япо-

нії на азіатському континенті, тим важче буде для ворогів Японії, в першу чергу для Америки, використати Китай як базу для боротьби проти Японії. Оскільки японці знають, що відомості про Японію доходять в Америку й Англію з чималем запізненням, то вони перед нами ще часто розигрують комедію боротьби цих двох напрямків — морського напрямку і напрямку сухопутного. Зрозуміло, моряки стверджують, що вирішальна боротьба відбуватиметься в Америці, тому — «давайте більше грошей на флот». Сухопутники заявляють: «Якщо нас руські поб'ють, нам не прийдеться тоді з Америкою воювати, тому давайте більше грошей на сухопутну армію». В кожному разі тут справжніх розходжень немає. Деякі товариші намагалися підвести під ці розходження економічну базу, пояснюючи, що концерн Міцубісі дуже зацікавлений в суднобудуванні, має великі верфі, і тому підтримує флот, а Міцуї, який має текстильну промисловість, зв'язаний із сільським господарством, підтримує феодалську класову та її армію. Це взагалі дуже темне питання — чим відрізняється Міцубісі від Міцуї. Виявляється, що і той і другий мають верфі, займаються суднобудуванням. Міцубісі також має велику торгівлю сільськогосподарськими продуктами. Тому навряд чи вдасться підвести таку базу під цю справу і взагалі марксизм не полягає в тому, щоб намагатися постійно під всякими перехідними розходженнями між буржуазією знайти два роди виробничих відносин.

Ми повинні з'ясувати, що є причиною, яка прискорює японську експансію, напрямок цієї експансії, її етапи. Причини того, чому японський імперіалізм є сьогодні найбільш вибуховою речовиною в світовій політиці, чому японська політика найбільш динамічна, треба шукати в становищі трестованого капіталу, в стані японського сільського господарства.

Якщо взяти стан японського трестованого капіталу, то треба врахувати, що Японія порівняно з Америкою і Англією, є бідна капіталами країна. Японія не має тих інвестицій, що їх має Англія і не має можливості такого експорту капіталу, який є в Америці. Японці мають 1½ мільярда єн, вкладених в Манчжурії, і таку ж суму, вкладену в Китай, але це сума мізерна порівняно з закордонними інвестиціями Англії і Америки. Японія в дальшому розвитку виходить саме з того, що для подолання кризи могутні імперіалістичні держави, в першу чергу Америка, спробують заглибитися в Китай, економічно експлуатувати Китай, вкласти туди значні капітали. А протипоставити цій течії американської експансії значні інвестиції Японія не може. Якщо ви вивчите історію загарблення Манчжурії, то ви побачите, що перед захопленням Манчжурії в останні роки відбувається такий процес: американський капітал не лише сам прощупував Манчжурію, але й підтримував місцевий китайський капітал в побудуванні залізниць, які повинні були створити конкуренцію південно-манчжурській залізниці і основному японському порту в Порт-Артурі.

Ще за рік перед загарбанням Манчжурії Японією було видно, що Японія може кожного дня піти на авантюру, бо американці ставали все активнішими в Манчжурії. Чжан - Цао - Ліп виріс при підтримці Японії, але ставши на власні ноги, почав чинити їй опір. Вбивство Чжан - Цао - Ліна було викликано його переговорами з Америкою. Коли Чжан - Сюе - Лян став при владі, то під тиском американців він визнав владу Нанкіна. Коли японці спробували дістати позику для південно-манчжурської залізниці в Америці, то досить було Чжан - Сюе - Лянові заявити, що це буде розцінено як крок проти Китаю, щоб американський уряд заборонив Лямову, директору банківського дому Моргана, що спеціально займається далекосхідними залізницями, піти на цю позику південно-манчжурській залізниці, хоча це імперіалістичне підприємство заслуговує цілковитого довір'я американського капіталу.

Америка зацікавлена Далеким Сходом дуже давно, з часів опіумних

вони. Далеко - східні американські політики розуміли, що катайське узбережжя Тихого океану стане за центр світової торгівлі.

Коли в «Міжнародному огляді» 31 січня 1850 року¹ Маркс і Енгельс віщували майбутню роль Тихого океану, то ці віщування не були просто вигадані, вони спиралися на вивчення перспектив розвитку різних країн, близьких до Тихого океану.

В чудовій роботі російського китаєзнавця Васильєва «Відкриття Китаю» (статті, які друкувалися в 60 - х роках), цей царський чиновник, коли йде мова про російські справи, пише казенно - православними фразами. Але там, де він ставить питання про майбутній Китай, як велику промислово державу, він питає — а що йому завважас стати цією промисловою державою? І відповідає: він не переживав Французької революції. Це друкувалося в органі міністерства освіти, який, очевидно, мало читали.

В Америці цілий ряд учених того часу, коли з'явилися перші основні роботи про Китай, віщували, те саме. В американській політиці завжди існувала група видатних діячів, яка розуміла цю тенденцію розвитку і на певному історичному етапі намагалася включити Америку в далекосхідну політику. Але якщо ви візьмете економічний розвиток Китаю і економічний розвиток Америки, то побачите, що фактично роль американського капіталу в Китаї була мінімальною. До світової війни американський капітал мав необмежене поле для експансії всередині Америки і тоді він потребував закордонних позик. Американський капітал дістав кілька мільярдів доларів закордонної позики до війни і лише після війни ліквідував свої борги товарами, доставленими союзникам. Він вивозив капітали в найближчі країни: в Мексику, в Південну Америку, Канаду. В Китаї він вкладав дуже мало і після війни американські інвестиції в Китаї були незначні, вони йшли головним чином в радіозв'язок, авіацію.

Якщо стежити за тією величезною літературою, яку створила політика Рузвельта (десятки книжок і тисячі великих журнальних статей), то, як видно, вона памацує два шляхи. Одні кажуть: «Світовий ринок скорочується, гине, не можна поклатися на торгівлю, ми вклали десять мільярдів марок у Німеччину, ми їх вже ніколи не побачимо. Треба планувати господарство так, щоб піднести купівельну спроможність фермера і робітника». Це — дрібнобуржуазна течія, яка думає, що може одночасно збільшити всі трести і ці трести організувати, контролювати й спрямовувати в русло політики, яка піднесе купівельну спроможність всередині країни.

Цій радикальній професорській течії, очолованій «мозковим трестом», протистоїть течія, яка знов ставить питання про підготову боротьби за світовий ринок. І ця течія, напевно, переможе в американській політиці. Політика Рузвельта або закінчиться крахом, або вона приведе до підсилення американської експансії.

Не зважаючи на деякі словесні вихватки проти фінансового капіталу, Рузвельт веде політику, яка зводиться до підсилення трестів. Він сподівається, що він їх контролюватиме, але якщо він їх не контролює, а підсилює, підсилення ж трестів неминуче приводить до того, що симпатія Рузвельта до флоту виступає, як обґрунтована вимога американського імперіалізму. Що це значить? З точки зору боротьби за континенти, ринки це прискорює і поглиблює японську експансію.

Японські капіталісти кажуть собі: «Тепер або ніколи, — за кілька років може бути пізно. Американський капітал може піти на великі інвестиції в Китаї, зміцнити буржуазнопоміщицький уряд Чан - Кай - Ши, використавши його як базу проти Японії, і тоді буде пізно. І тому загар-

¹ Маркс і Енгельс, Твори, т. VII, ст. 209.

бати якомога більші шматки Китаю для підсилення своїх позицій, для майбутньої війни необхідно». Але одночасно це загострення японської політики йде від феодалів, від поміщицького крила.

Не можна заперечувати поширення внутрішнього ринку в Японії, не можна заперечувати, що в ХХ столітті, в 30-х роках японське село купує більше товарів, ніж воно купувало тоді, коли Японія стала на капіталістичні рейки. Простий факт — японський селянин не має грошей купувати добрива, але він змушений їх купувати, бо під селянство не залежить так від добрив, як в Японії, де, до речі, ці добрива перебувають цілком в руках японських трестів. У японського селянина знищено стару хатню працю, за вшпнятком виробництва коконів шовку, і зрозуміло, що селянин повинен десь купувати свою злиденну одяг для того, щоб взагалі жити. Але якщо взяти потребу капіталістичного розвитку Японії і розвитку її внутрішнього ринку, то цей ринок відстає від потреб капіталістичного розвитку на багато більше, ніж в будь-якій іншій країні.

Аграрна криза, яка в Японії сильніше, ніж в інших капіталістичних країнах, ставить перед японським поміщиком питання — або японський селянин розпочне масову боротьбу за землю, або цьому японському селянинові треба дати якийсь вихід, і цей вихід, на думку імперіалістів, може бути лише в завоюванні колоній. Ми знаємо, що колонізація, скажемо Манчжурії, японськими селянами неможлива з тої простої причини, що японський селянин має 10 мільярдів вн боргів і його без виплати боргів не відпускають. Але японська воєнщина каже: або селянська революція або треба одержати землю, на яку частина японського селянства може імігрувати, і держава на основі воєнних завоювань, воєнної здобичі повинна буде для цього ліквідувати селянську заборгованість і дати селянові на додаток якісь засоби для колонізації. Зрозуміло всілякі балачки про допомогу селянинові, хочби для еміграції, це — демагогія. Але Японія більше, ніж будь-яка інша держава, змушена прикорювати боротьбу за новий переділ світу, поставити на порядок дня сбагнет. Це свідчить не про її силу, а про її слабкість, так само, як і фашизм свідчить про слабкість буржуазії. Буржуазія і поміщики Японії не тому поставили багнет на порядок дня і почали наступ на Китай, що Японія економічно сильніша від інших імперіалістичних держав, а тому що вона слабша.

Придивімося тепер до цілей, що їх ставить Японія і до міжнародної обстановки, в якій вона підготовлює війну. Цілі японських імперіалістів ними самими викриті до кінця, не вважаючи на те, що вони аж до сьогодні заперечують аутентичність меморандуму Танака. Уже протягом більше двох років ми бачимо, що японська політика повністю розгортається за планами, викладеними в меморандумі Танака. Це ми бачимо і з вступів Араки.

Яка реальна мета японської політики, чи тільки загарбання Манчжурії? Мацуока ставив це питання цілком одверто і ясно, він говорив так: «Або американці загарбають Китай економічно і, даючи йому мільярди, допоможуть Чан - Кай - Ші зробити Китай капіталістичною державою під своїм протекторатом і воюватимуть з нами руками китайців, або, що більш імовірно, Чан - Кай - Ші розвалиться, ради розвалиться, ми захопимо Манчжурію. Ми Манчжурію не хочемо перетворювати в країну з колоніальним режимом. У нас є федерація Кореї з Японією. Базікання Вільсона про національну ідею залишило глибокий слід в Японії. Молодша генерація наших політиків це зважує і хоча старша генерація хотіла одверто організувати колоніальний режим, ця ліція не переможе. Ми прийдемо то того, щоб з Манчжурії створити центр притягання для Китаю. Від гомінданієвського безладдя і хаоса, від радянських районів тікатимуть китайські бур-

жуа, купці, ляхварі, банкіри і шукатимуть охорони під нашим багнетам в Манчжурії. Вони відмовляться від боротьби з Японією, бо інакше вони потраплять між молот революції і ковадло японського імперіалізму. Манчжурія в наших руках буде за вихідний пункт для збирання Китаю в руках зв'язаної з нами китайської буржуазії. Ми будемо нею керувати, ми посідемо командні висоти. Або Китай радянський, керований вами, або Китай буржуазний, керований Америкою, або Китай буржуазний, керований нами. Зрозумійте, що ми не можемо дати перевагу двом таким рішенням перед нашим рішенням і за нього будемо боротися».

Не підлягає сумніву, що така концепція лежить в основі політики найбільш передбачливих імперіалістичних елементів у Японії. Боротьба за оволодіння Китаєм підготовлюється японським імперіалізмом не лише в Манчжурії: він прибрав до рук мілітаристичні елементи північного Китаю, князів внутрішньої Монголії. Японці раніш мали великий вплив у Кантоні. Не треба забувати, що коли старий Сун-Ят-Сен продумував перспективи розвитку Китаю і шукав допомоги, він вагався між політичною опертю на Америку і опертю на Японію. Якщо начальником його штабу під час революції 1911 р. був американець Хомерлі, то одночасно Сун-Ят-Сен був близьким другом Інукаї, японського прем'єр-міністра, вбитого в 1932р., і схилився до того, що коли Америка не піде на допомогу, то на Англію розраховувати не доведеться треба, буде спертися на японську підтримку. В школі старих гомінданівців є значна група людей японської орієнтації. Якщо сьогодні в Кантоні перевагу мають англійці в Гон-Конгу, то це не останнє слово гомінданівської політики. Японія там має серйозні точки зачеплення. Японія має величезну розгалужену розвідку, свої опорні пункти. Економічні й політичні органи Китаю і Нанкінський уряд дуже часто дізнаються про важливі події, що відбуваються на їх території, лише тоді, коли японська преса повідомляє про них в Токіо і коли преса починають писати англійські газети. Японія підготовлює боротьбу за Китай, вона заглядає далеко вперед. Якщо з точки зору загальної міжнародної ситуації і революційних перспектив, це авантюра, то цю авантюру технічно підготовлено дуже добре, за кращими зразками англійського імперіалізму.

Але боротьби за Китай не можна відокремити від боротьби Японії проти Радянського Союзу. Причини, чому японські імперіалісти переконані в потребі боротьби з нами і цю боротьбу підготовляють, лежать в усій їх оцінці характеру Радянського Союзу, його величезного революціонізуючого впливу, який він справляє, як вони кажуть, незалежно від нашої волі. Радянський Союз став таким велетенським світовим фактором в Азії, що самим своїм існуванням він підіймає на ноги народці маси Китаю. Вони це знають прекрасно. Вони одночасно знають, що ті зміни, які відбулися в нашій країні за останні роки, роблять нас головною індустріальною державою Азії. Ми часто забуваємо, що ми є і європейська і азіатська країна, що про наші будови в Сибіру відомості проходять тям телефоном, який в Азії звуть «довге вухо». Проходять через всі базари, як відомості про нові чудеса, які творять Ради і які служать справі визволення людини. І Японія переконана, що ми не почнемо війни за китайсько-східну залізницю, не почнемо і за Північну Манчжурію, що ми взагалі не переслідуюмо цілей територіальних завоювань, але коли буде потреба Радянський Союз, як країна інтернаціональної політики, кине все для підтримки китайської революції. І цього вже досить з їх точки зору, щоб обгрунтувати потребу завчасно вдарити по СРСР.

Але вони йдуть ще далі. Вони кажуть, що політика наша дуже реалістична, що ми вміємо зв'язуватися з ворогами наших ворогів, що ми історично довели вміння використовувати імперіалістичні суперечності, що

ми цілими роками використовували суперечності Версальського миру з Німеччиною для Раппальської політики, яка дала значну користь Радянському Союзові, і що при першій зміні становища на Далекому Сході ми зіграємо ту ж саму партію в карти, інакше їх перетасовуючи. І вони питають — чому ж ми, японці, повинні вважати, що Радянський Союз відмовиться використати суперечності на Тихому океані, відмовиться від перегарантування, перестрашування з головним ворогом Японії. В японській пресі постійно точаться дискусії то про наш союз із Китаєм, навіть з Китаєм Чан-Кай-Ші, то про наш союз з США. Японці створили нову версію, що Літвінов поїхав до Вашингтона укладати союз з США і тому тов. Молотов 7 листопада 1933 р. говорив так гостро про японську політику. Але коли, Літвінов повернувся і сказав, що союзу не укладено, що ніби було наказано на сесії ВЦВК говорити більш ввічливо про Японію. Такі речі орган японського міністерства закордонних справ друкує щодня і цими всякими легендами хоче викликати з нашого боку спростування, що переговорів не було, або ж потвердження, що ці переговори були. Це все показує, оскільки вони наше реальне зближення з США вважають за можливе. І тому члени пайвпливовішої фракції японської воєнщини поспішають, штовхають на прискорений напад. Вони штовхають на прискорений напад ще з одного дуже важливого економічного міркування. Японія за останній рік витратила понад 3 мільярди ен на озброєння. Вона викликала цим величезне фінансове напруження. Ніколи Японія раніше не переживала такої фінансової скрути. Бюджет цього року з мільярдным дефіцитом було буквально вирвано з шматками м'яса. Адже справа дійшла до того, що перед лицем воєнної підготовки одна частина уряду виступила одверто проти другої. Коли Аракі вимагав 300 мільйонів ен для допомоги поміщикам, або, як вони їх називають «селянам» (в Японії взагалі немає в офіціальній термінології поняття поміщика, у них в статистичні всі, хто має власність в сільському господарстві, звуться селянами), то Такахасі й інші відповіли, що не можна дати ці 300 мільйонів ен, бо всі кошти йдуть на морське і сухопутне відомства. Боротьба однієї групи проти другої набула значних розмірів в наслідок нечувано гострого фінансового стану. Частина японської воєнщини вимагала негайної війни і відвертої інфляції, цілковитого спускання ени під укіс. Випуск паперових грошей в Японії збільшився в значному розмірі, а воєнщина вимагала збільшити його для цілей фінансування війни, без якої вони вважають за неможливе вийти з шкідливого становища. І найвпливовіша фракція японської воєнщини — молодше офіцерство висунуло програму якнайскоршої війни з нами.

Що ж не дозволило їм провести цю програму в ті строки, в які вони хотіли? Те, що Аракі пішов, не є лише гра. Перед війною не знімають військового міністра для гри. Новий японський військовий міністр Хаясі людина тієї самої програми, що й Аракі. Це спеціаліст з монгольсько-манчжурських питань, колишній керівник японської армії в Кореї, але його призначили не тому, що він являє собою те саме, що й Аракі, а через певні якості, що відрізняють його від останнього. Аракі хотів для здійснення своєї програми почати з державного перевороту, усунути від влади обидві партії японської буржуазії — Мінсейто і Сяюкай. Він вважав, що тільки військова диктатура забезпечить ведення війни. Хаясі перебуває в близьких відносинах і з цими партіями і з тими економічними угрупованнями, що стоять за ними, і прихід його у військово-міністерство повинен був привести не до державного перевороту, а до концентрації буржуазії, подолання розходжень із воєнщиною, до підготовки війни легшим шляхом, ніж державний переворот, який в кожному разі викличе великі ускладнення. Але, якщо справа стоїть так, то ясно, що Хаясі, прийшовши до влади,

не може задовольнитися тим, що він зайняв стілець у кабінеті Аракі. Потрібно певних перегрупувань на командних постах і в адміністрації, інакше він залишиться без рук. Ці перегрупування вже почалися, що також являє певну затримку. Нарешті, не підлягає сумніву, що величезну роль в усій внутрішній боротьбі в таборі японської буржуазії відіграє відношення до Англії. Група Аракі і військове міністерство, за свідченням такого авторитетного знавця цієї справи, як Хірта, вважає, що війна буде не лише з нами, що вона закінчиться війною і з Америкою, і що Англія вестиме її спільно з Америкою. Японське військове міністерство виходить з того, що вплив США на політику домініонів з одного боку, а з другого безсплля ізольованої Японії на Далекому Сході примусять Англію спільно з Америкою піти проти Японії. І Аракі робить тільки один висновок: «Все рівно, ми всіх шапками заведемо».

Але політики керівної японської буржуазії поза цим військовим табором вважають, що Японія не може вести війну, не маючи забезпеченої підтримки хоча б однієї з держав, які падають на грошовому ринку. Японія без позик, Японія без довозу сировини воювати не може і тому не треба кидатися в авантюру, поки не буде забезпечена підтримка з боку англійського імперіалізму. Треба відмовитися від усяких авантур в Центральному Китаї, де вкладено значні капітали Англії. Треба війну розпочинати як антирадянську війну і тоді допомогу від Англії забезпечено.

Не підлягає сумніву, що під час перебування Ісії на Лондонській міжнародній конференції відбулися переговори між японськими дипломатами і англійським діловим світом. Агентство Рейтера в грудні ц. р. поширило телеграму, яку було дано в пресу в Лондоні і було відіслано назад. Але, як видно, її не встигли взяти назад в далекосхідній пресі. В цій телеграмі написано (це було наприкінці листопада), що з вулиць Токіо звикли відозви, які закликали до боротьби з Англією, і їх місце зайняли лише відозви, спрямовані проти СРСР. Кореспондент агентства пояснює це відомостями, що були поширені в Японії, про враження Ісії від його перебування в Лондоні. Ця телеграма безсумнівно була відгуком тих переговорів, що їх провадилося і в Лондоні і в Делі, і які стосувалися японського демпінга. Але факт розриву переговорів щодо демпінга, які провадилися тепер між японцями і англійцями в Лондоні, факт, що ці переговори не вдалося довести до компромісу, показує, що угоди не укладено остаточно, і люди японського фінансового світу не хочуть ризикувати початком війни. Але було б з нашого боку надзвичайною легкою ваяністю, коли б ми всі ці наявні моменти, визнали за достатню підставу вважати, що японський імперіалізм вирішив цього року не наступати. Всі ці аргументи промовляють проти війни, так само, як і за війну. Якщо японська воєнщина вважає, що наші успіхи в підсиленні Червоної армії вимагають підсилити їх озброєння, то, з другого боку, вона робить з наших успіхів аргумент іншого роду. Частина воєнних говорить, що час працює на більшовиків, які мають більше ресурсів у країні і стануть набагато дужчі, виконавши другу п'ятирічку, а тому не треба далі дарма гаяти час, а скоріше нападати на СРСР. Ми знаємо, що в дискусіях про ставлення до Англії військові говорять так: поперше, треба Англії загрозувати і грубіянити. Англійці нічого не розуміють так добре, як загрози. Тому такі авантюри, як переговори про створення бази для підводних човнів і авіації в Абісінії, про перерізання Маллакського півострова (перешийка Кра) каналом, користуючись яким можна обходити Сінгапур, — дуже добре впливають на англійців. Але одночасно вони кажуть, що «поки ми не воюємо, ми позик не одержимо, а коли ми розпочнемо війну проти Радянського Союзу, тоді розв'яжуться гаманці». Загроза аграрної революції в Японії одних стримує від війни, інших,

навпаки, ще більше штовхає до неї. Тут можлива політика Вітте і можлива політика Плеве. Тому ми в оцінці становища виходимо з того, що ніщо не змінилося в того часу, як тов. Молотов сказав від імені Радянського уряду, що імперіалістична авантюрна група Японії першого - лішого моменту може розпочати війну проти СРСР несподіваним нападом.

Але коли ми аналізуємо внутрішнє становище Японії, ми повинні здавати собі справу в слабкості внутрішньої політичної підготовки японського імперіалізму до цієї війни. Не треба переоцінювати розмірів - сили японського фашизму. Двоє наших товаришів—Тамін і Йоган в своїй книзі «Воєнно - фашистський рух в Японії» вперше на основі японських джерел спробували дати цільну картину японського фашистського руху. Що ж це з цього вийшло? По суті, єдиної масової фашистської партії їм не вдалося виявити. Існує ряд фашистських воєнних організацій, які виростають із старих організацій японського націоналізму. Деякі з них мають значний вплив в колах воєнщини, в колах молоді. Фашистської організації, що охоплює широкі маси, в Японії нема; союз резервістів є загальнояпонська націоналістична організація, в якій діють фашисти. Це розпорошення фашистського руху не може бути випадковим. Ми знаємо в Японії в першу чергу групу Аракі, але вона не представляє того, що я назвав би справжнім японським фашизмом. Група Аракі представляє японське офіцерство, яке відіграло вже певну роль в Російсько - японській війні. Аракі називають молодим вождем; цьому «молодому» вождю—50 років, тобто те, що у нас зветься старою гвардією. Але у них справжнім політиком вважається той, хто має 84 роки; отже, за японськими масштабами, Аракі зовсім ще молодий.

Група Аракі висуває ідею воєнної диктатури. Але якщо покопатися в літературі й інших джерелах, ми побачимо, що за спиною груп Аракі стоять не лише терористичні таємні організації, які діють під ідейним впливом групи Аракі, часто - густо не погоджуючи своїх дій із нею, але й групи, які вважають, що воєнна диктатура не може забезпечити Японії переможного ведення війни.

Колішній військовий аташе Японії в Росії Хасімото очолює групу, яка каже, що досвід європейського фашизму довів, що диктатура без масової партії неможлива, що воєнщина, якщо вона візьме сама в свої руки питання про війну, буде бито, бо це поверне солдатські маси проти монархії. Акамацу, який розколов японську соціал - демократію і створив японську «націонал - соціалістичну» організацію, діяв у цілковитій згоді з цим Хасімото.

Японський фашистський рух розколотий на ряд організацій. Керівники воєнщини прагнуть до диктатури воєнщини, до захоплення нею всієї повноти влади. Але виникає течія, яка прагне угрунтувати цю диктатуру на фашистському русі, на русі, який використовує весь досвід європейського фашизму щодо соціальної демагогії.

Якщо спитати, чи готові японські імперіалісти до війни, то не можна сказати, що вони не можуть розпочати війну при даній підготовці, але не підлягає сумніву, що той стан розколу фашистського руху, який є, обіцяє великі поразки японському імперіалізму. Народних мас вони твердо в руках не тримають і організації, яка б охоплювала ці маси, вони не створили.

Про сучасний стан комуністичного руху в Японії, який ще не досяг охоплення робітників, треба сказати приблизно те, що відповіли російські більшовики в 1904 році п. Троцькому, коли він у своїй брошурі «Політичне становище і завдання соціал - демократії» змалював справу так, що соціал - демократична партія в своїм складі не робітничою, а інтелігентською, що вона не має достатнього зв'язку з робітничим класом. Тоді Ленін

і інші більшовики відповідали Троцькому, що характер партії визначається в першу чергу тим, оскільки її тактика намагася правильний шлях розвитку, що обростання цієї організації живим тілом класу, якому вона служить, є справа, що може завершитися в найкоротші строки революційних заворушень. Якщо взяти японську комуністичну партію, то при нечуваному переслідуванні її (там по черзі в найкоротші строки було заарештовано три склади ЦК) само собою зрозуміло, що партії важко мати масові організації, легальні чи нелегальні, які охоплюють щирі роки робітничі маси. Але якщо придивитися до статистики арештів, якщо взяти орган японської комуністичної партії «Секкі», який дає такі відомості, що їх не можна давати, не маючи зв'язку з робітничим класом, то стає цілком ясно, що зв'язок японської комуністичної партії з робітничим класом міцніє в кожному дні.

Японська компартія — дуже молода партія. Вона пережила три періоди свого розвитку. Перший період, коли ми мали дуже поганий зв'язок з Японією, не знали, що там робиться. Компартія була справді інтелігентською партією своїми зв'язками і меншовицькою партією за своєю ідеологією. Це була партія, яка стояла на такій точці зору, що коли революція, яка має статися в Японії, є буржуазна, то пролетаріатові в ній нема чого робити. Цей період закінчився саморозпуском ЦК. Був пізніше сектантський період, період найсильніших лівих закрутів. Нарешті, за останні чотири роки ми маємо швидкий ріст партії, на основі платформи, висунутої Комінтерном, яка визначає перспективу японської революції, як буржуазно-демократичної революції з тенденцією форсованого переростання в соціалістичну. Японська комуністична партія пройшла крізь великі іспити, іспити маньчжурської авантюри, за час якої, крім маленької групи інтелігентів, що відкололися від партії, вона ніяких відколів не мала. І найхарактерніше, що цей відкол маленької групи керівних інтелігентів, про який японська охранка додела до відома тисячі наших товаришів — робітників, що сидять по тюрмах, не викликав у останніх ніякого вагання. Вони надіслали до редакції органу японської компартії «Секкі» заяву протесту проти цієї зради, яку надруковано за їх підписами.

Комуністична партія Японії викристалізувала керівні кадри, веде правильно цю лінію, б'ється дуже мужньо. Легальні відомості показують, що вона проникла в армію, в легальну японську пресу, де надруковано у вигляді оповідань цілий ряд листів з дійової армії, які говорять про її революційні процеси, що в ній відбуваються. І коли ми хочемо цілком твердо оцінити становище в Японії і з'ясувати, що обіцяє війна японським панівним класам, то для нас не підлягає сумніву, що гострота селянського питання, аграрна криза, становище робітничого класу приводять до того, що велетенські армія і флот японського імперіалізму стануть начиненими динамітом сталевими машиннами для повстань і проти кріпосництва і проти імперіалізму.

Не зважаючи на те, що ми усвідомлюємо хіби роботи компартії Японії в даний момент, все ж ми переконані, що ця партія зуміє відіграти провідну роль в історичних подіях, які викличе японський імперіалізм своїм наступом. Всякий, хто знає становище в Китаї, чудово розуміє, що самий факт війни Японії з нами приведе до величезного загострення партизанської війни в Маньчурії і появлення революційного руху в Китаї. Ми, звісно, в жодному разі не повинні на цьому само-втішатися. Якщо ми Японію в цій війні не розіб'ємо, то зрозуміло, ці революційні перспективи значно віддаляться. Ми повинні розуміти, що тягар війни в перші часи, в першу чергу ляже на нас, але ми глибоко переконані, що коли японський імперіалізм війну розпочне, то він відкриє нову карту історії — підготує короткі строки пе-

ренесення цієї війни на всі інші поля бою, він підготує світову війну. Ми глибоко переконані, що ця війна відкриє нову еру революційних заворушень на Далекому Сході, і ми повинні підкреслити, що ніколи вивчення авіатських питань не було такою насущною практичною потребою партії і всіх нас, як в цей момент.

Багато з наших наукових установ, які вивчали китайські питання в 1925-27 рр., потім покинули ці заняття, приділяють дуже мало уваги вивченню Японії; вони просто роблять злочин з точки зору підготовки до виконання тих завдань, які стоять перед нами. Вивчення Японії до останніх років базувалося в першу чергу на англійських джерелах. Я мушу сказати, що англійські джерела, які стосуються Японії, не варті видепого яйця, що крім найповерховіших фактів, вони нічого не можуть сказати, бо англійські ліберали, які пишуть ці роботи, ані сплетіння решток феодалізму з капіталізмом, ані особливостей розвитку Японії, ані японського революційного руху, ані аграрного ладу не знають.

Треба всю роботу над цими питаннями проробляти виключно на непосредньо японських джерелах. Дальше вивчення цих питань має найглибше політичне значення.

Тому і тут, на Україні, наукові працівники ВУАМЛІН'у повинні вжити рішучих заходів, щоб організувати роботу над вивченням перспектив і завдань, які стоять перед нами на Далекому Сході.

Про деякі уроки класової боротьби на Україні за часів світової війни.

(До двадцятиріччя початку світової війни).

Минуло 20 років від початку світової імперіалістичної війни.

Капіталістичний світ, як відзначив XIII пленум ВККІ, щільно підходить до нового туру революцій і воєн.

В зв'язку з цим, тепер особливо необхідно знову продумати як досвід всієї міжнародної класової боротьби в період світової війни, так і виключно багатий, виключно важливий досвід класової боротьби в Україні і на території всієї колишньої царської Росії.

В даній статті ми будемо говорити в основному про уроки класової боротьби на Україні в найважливіший період 1917 - 1918 рр., бо народні маси вчилися і вчаться, насамперед, на власному досвіді, і треба нагадувати і пояснювати їм уроки цього досвіду.

В статті порівняно докладно подано внутрішній стан і класову боротьбу в Німеччині 1917 - 1918 рр., бо не знаючи цього не можна зрозуміти, яку негативну роль могла відіграти Україна в розвитку міжнародної революційної боротьби, коли б робітники й селяни України терпляче переносили ярмо окупантів, і яке велике значення для розвитку революції на Заході мала героїчна боротьба пролетаріату і трудового селянства України під керівництвом більшовицької партії і за допомогою Радянської Росії й російського пролетаріату проти окупантів.

Досвід цієї боротьби зберігає й досі важливе міжнародне значення особливо через те, що німецький фашизм, який роздирасться внутрішніми протиріччями, готується, як він сам відверто заявляє, до захоплення «територій на Сході», і що ця підготовка відбувається при підтримці японського імперіалізму.

I

Передвоєнні роки були в Росії роками посиленого пригноблення національних меншостей і зростання великоруського шовінізму й одночасно зростання націоналізму серед пригноблених народів.

Тов. Сталін так пояснив це явище в своїй праці «Марксизм і національне питання», закінченій в січні 1913 р.:

«Хвиля воєнничого націоналізму, що піднялася згорн, цілий ряд репресій з боку «влада інмуцих», які мстять окраїнам за їхнє «свободолюбство», — викликали у відповідь хвилю націоналізму знизу, що переходить часом в грубий шовінізм»¹.

¹ Сталін, «Марксизм и национально - колониальный вопрос», Збірник статей і промов, ст. 3.

Ленін так визначив 1913 р. завдання більшовицьких організацій в національному питанні:

«Грубо-воєвничий і чорносотенний націоналізм царської монархії, а потім по-жвавлення буржуазного націоналізму—і великоруського... і українського, і польського... і грузинського, і армянського і т. д.— все це з особливою наполегливістю вимагає від с.-д. організацій у всіх кінцях Росії звертання більшої, ніж раніш, уваги на національне питання і вироблення послідовно марксистських роз'янань його в дусі витриманого інтернаціоналізму і єдності пролетарів усіх націй».¹

І Ленін і Сталін в передвоєнні роки приділяли посилену увагу національному питанню і провадили невпинну, розгорнуту боротьбу на два фронти проти великоруського шовінізму, що його найтоншим і тому найнебезпечнішим представником були тоді кадети, і проти місцевого націоналізму.

Саме в українському питанні Ленін докладно викрив і явного чорносотенця, єпископа Нікона, і цей виступ Леніна і дотепер має не лише теоретичне, але й практичне значення для більшовицької боротьби на два фронти в національному питанні.

Восени 1913 р. єпископ Нікон, член державної думи, правий, першим підписав законопроект про дозвіл відклати в початкових школах України українською мовою, про припинення переслідувань українських товариств і т. п. Нікон так мотивував ці пропозиції:

«Українці—не інородці, вони—свої, наші рідні брати, и тому їх не треба обмежувати щодо мови і національного культурного розвитку, інакше ми сами прирівнюємо їх, своїх братів, до євреїв, поляків, грузин та ін., дійсно інородців».²

Ленін написав з приводу виступу Нікона статтю і підкреслив у ній насамперед, що Нікон по суті говорить самодержавству: «єврея та ін. ми згодні давати як інородця, коли нам зроблять поступки». Але Ленін не обмежився викриттям цієї сторони виступу Нікона, а зробив з нього і такій найважливіший висновок:

«У єпископа Нікона лозунг «національної культури» українців означає на ділі лозунг пропаганди чорносотенства українською мовою, лозунг українсько-клерикальної культури».

Свідомі робітники зрозуміли, що лозунг «національної культури» є клерикальний або буржуазний обман — однаково, чи йде мова про великоруську, українську, єврейську, польську, грузинську, або першу - ліпшу іншу культуру»³

Ленін підкреслив у цій статті, що вимога, зовні спрямована нібито на оброну української мови, на ділі мала метою створити кращі умови для контрреволюційної пропаганди на Україні і сприяти, таким чином, дальшому пригнобленню українців самодержавством і великоруською буржуазією. Ленін «показав, що Нікон виступав за національну українську *форму*, але реакційну *змістом*, культуру, і що лозунг Нікона про «національну культуру» був поповським обманом українських робітників і селян».

Незабаром, у жовтні 1913 р., Ленін в боротьбі з українським націоналістом Юркевичем докладно показав, як стоїть справа з так званою «національною культурою» в період імперіалізму. Ленін писав:

«Є дві нації в кожній сучасній нації,—скажемо ми всім націонал-соціалам. Є дві національні культури в кожній національній культурі. Є великоруська культура Пурішкевичів, Гучкових і Струве,—але є також великоруська культура, що характеризується іменами Чернишевського і Плеханова. Є *такі* як *дві* культури в українстві—як і в Німеччині, Франції, Англії, у євреїв і т. д... Борючись із першого роду «культурою», український марксист завжди виділять другу культуру і скаже своїм робітникам: «Всяку можливість зрости в великоруським свідомим робітником, з його літе-

¹ «Тези з національного питання», липень 1913 р., т. XVI, ст. 513.

² Цитує за Леніним, т. XVI, ст. 617, вид. 3.

³ Як єпископ Нікон боронить українців», вересень 1913 р., *Ленін*, т. XVI, ст. 618. Курсив мій,—К. П.

ратурою, в його колом ідей обов'язково всіма силами ловити, використовувати, закріпляти, цього вимагають корінні питання і українського, і великоруського робітничого руху.

Коли український марксист дасть себе захопити цілком законною і природною зневажлистю до великоросів - глобителів до того, що він перенесе хоча б частку цієї зневажливості, хоча б лише відчуження на пролетарську культуру і пролетарську справу великоруських робітників, то цей марксист скотиться тям самим у болото буржуазного націоналізму...; в яким обов'язкова нещадна боротьба». ¹

Ясно, що цей заповіт Леніна заоб'язує більшовиків України продовжувати неперемнену боротьбу за цілковите знищення всіх решток націоналістичного ухилу Скрипника, який пробував провадити саме «відчуження від пролетарської культури і пролетарської справи великоруських робітників», в період, коли «великороси-пригноблювачі» вже багато років тому були розгромлені й ліквідовані пролетарською революцією.

Нещадно борючися в українським та іншим націоналізмом, більшовики на чолі з Леніним з особливою радістю вітали інтернаціоналістські виступи українських марксистів.

29 червня 1914 р. більшовицька «Трудовая Правда» надрукувала «Обращение к украинским рабочим» Оксена Лоли, українського більшовика. Це звернення було надіслане в Галичини разом з такою приміткою, написаною Леніним:

«З приємністю друкуємо заклик нашого товариша, українського марксиста, до українських свідомих робітників. Об'єднання без різниці націй. Цей заклик особливо насущний тепер у Росії. Погані радники робітників, дрібнобуржуазні інтелігенти із «Давоу» аж шуться, силкуючися відхилити українських с. - д. робітників від великоруських. «Дави» робить діло націоналістичних міщан.

А ми будемо робити діло інтернаціональних робітників: згуртовувати, в'єднувати, зливати робітників усіх націй для єдиної спільної роботи». ²

В зв'язку з цим «Обращением» «Трудовая правда» почала збирати кошти на видання, як додатку, «Листка українських робітників», і лише війна й розгром «Правды» перешкодили здійснити цей важливий почин.

Необхідність посиленої уваги партії до національного питання Ленін і Сталін зв'язували в передвоєнні роки не лише з внутрішнім станом Росії, але й з міжнародним станом.

Ще в січні 1913 р. Сталін писав:

«Зростання імперіалізму в Європі — не випадковість. В Європі капіталові стає тісно, і він рветься в чужі країни, шукаючи нових ринків... Але це веде до воєнних ускладнень і війни. Ніхто не може сказати, що Балканська війна являється закінченням, а не початком ускладнень. Цілковитим можливим таким збіг внутрішніх і зовнішніх кон'юктур, при якому та або та національність в Росії знайде потрібним поставити і розв'язати питання про свою незалежність». ³

І висновок Леніна і Сталіна каже, що більшовицька партія повинна боротися за право націй на самовизначення аж до відокремлення і за принцип інтернаціонального об'єднання робітників, як необхідний пункт у розв'язанні національного питання». ⁴

II

Почалася світова війна. Більшовики на чолі з Леніним повели боротьбу за перетворення імперіалістичної війни на громадянську і за розв'язання національно-колоніального питання в інтересах міжнародного пролетаріату й пригноблених націй.

¹ Ленін. Критичні замітки в національному питанні. Жовтень 1913 р., т. XVII, ст. 143 — 144. Курсив Леніна, К. П.

² Ленін, т. XVII, ст. 529.

³ Й. Сталін. «Марксизм и национально-колониальный вопрос», ст. 41-42. Курсив мій, К. П.

⁴ Й. Сталін. «Марксизм и национально-колониальный вопрос», ст. 45. Курсив Й. Сталін.

Більшовики ставили, за виразом Сталіна, «*національне питання на революційний ґрунт одвертої боротьби з імперіалізмом*», зуміли «пов'язати національне питання з питанням про визволення колоній».¹

Це повнотою виявилось і в поставі більшовиками українського питання під час світової війни. Викриваючи справжні цілі Росії у війні, Ленін писав:

*«Царат провадить війну для захоплення Галичини і остаточного придушення свободи українців, для захоплення Вірменії, Константинополя і т. д.»*²

Відомо, що одним із головних і найбільш дійових софізмів імперіалістів і соціал-шовіністів Антанти в світову війну був софізм про оборону ними Бельгії, окупованої і зруйнованої німецьким імперіалізмом, після зухвалого порушення Німеччиною бельгійського нейтралітету. Більшовики на чолі з Леніним викривали всі злочини німецького імперіалізму в Бельгії, але коли апологети Антанти пробували на підставі цього довести *справедливість війни з боку Антанти*, Ленін завжди відповідав їм:

«А Україна?», «А Галичина?» «Кричати про Бельгію й мовчати про Галичину це в цинізм».³

Ленін з усією силою підкреслював, що Антанта «боронить» Бельгію, *допомогаючи царатові захоплювати Галичину і душити українців*, і що Бельгії та Україні можна допомогти лише боротьбою за перетворення імперіалістичної війни на громадянську в усіх воюючих країнах, а не «обороною батьківщини», яка по суті означала підтрим імперіалістичної війни.

Ленін не раз підкреслював за років війни, що Україна в дійсності є *колонією* сомодержавної Росії, і що справжній мир без анексії означає визнання права на самовизначення аж до відокремлення і за Україною, як і за всіма анексованими країнами, незалежно від давності анексії, незалежно від того, чи живе даний народ далеко від метрополії, чи межує з нею.

В той час, коли більшовики на чолі з Леніним боролися за розв'язання українського питання в інтересах робітників і трудящих України, Росії і всіх інших країн, українські націоналісти конспірували з німецьким імперіалізмом, тобто готували на ділі поневолення України Німеччиною. На початку 1915 р. до Леніна в Берн прийшов кавказький меншовик Тріа, що приїхав з Константинополя, і передав йому листа від члена «Союзу визволення України» Баска.

«В цьому листі Басок висловив мені співчуття і надію на зближення наших поглядів»,—повідомляв пізніше Ленін. Одночасно Тріа розказав Леніну, що «Союз визволення України» *має зв'язок з німецьким урядом*. Дізнавшись про це, Ленін був глибоко обурений зверненням до нього Баска і тут же написав йому таку відповідь:

«Любезний громадянине!

Тріа передав мені вашого листа від 28/XII 1914 р.

Ви явно помиляєтесь: ми стоїмо на точці вору інтернаціональної революційної с.-д.-тії., а ви—на точці вору національно-буржуазній. Ми працюємо за зближення *робітників* різних (і особливо *воюючих*) країн, а ви, видно, зближуєтесь з буржуазією і урядом «свої» нації. Нам не по дорозі».⁴

Н. Ленін⁴

Коли восени 1917 р. кадети знову почали поширювати брудні наклепи на Леніна, твердячи, що він німецький агент, що він мав «шевні відношення» до «Союзу визволення України», Ленін у статті «Про наклепників» розповів цей епізод і закінчив так:

¹ Там же, ст. 56. Курсив мій, К. П.

² Ленін, т. XVIII, ст. 198. Курсив мій, К. П.

³ Ленін, т. XVIII, ст. 94.

⁴ Ленін, т. XVIII, стор. 90. Курсив Леніна.

«В листі до Баска я заявляв,— через те, що він аступав в зносини в одним із імперіалістів, наші дороги безумовно розходяться і у нас нема нічого спільного.

Цим обмежилися всі мої «відношення» до Союзу визволення України.¹

Ленін відзначив, отже, що всякий союз з чужоземним імперіалізмом, в даному разі з німецьким, означає зраду інтересів робітників і трудящих України і заявив, що більшовики не можуть мати нічого спільного з українськими націоналістами — пособниками й агентами німецького імперіалізму.³

III

Після Лютневої революції на Україні, як і в усій колпшній царській Росії, у революційний рух втягнулися найширші маси. Класова боротьба в цей період набула на Україні, як і в усіх інших національних областях, надзвичайно складного й бурхливого характеру.

Вчеприй марксистсько - ленінський аналіз цієї складної, на вигляд надзвичайно строкатої, боротьби, цього калейдоскопу найрізноманітніших і надто швидких подій, що мчалися і стикалися, як бурхливі хвилі водоспаду, дав т. Сталін у короткій статті «Жовтневий переворот і національне питання», написаній по свіжих слідах події до першої річниці Жовтневої революції. Сталін показав, що між Лютим і Жовтнем зміст класової боротьби не лише на Україні, а й у всіх інших так званих «окраїнах» колишньої Російської імперії був такий. Повалення самодержавства розв'язало масовий національний рух. На чолі його спочатку була «національна, буржуазно - демократична інтелігенція». Українська рада і аналогічні інститути в інших областях були центрами, «навколо яких збирала свої сили національна буржуазія». Буржуазія ця, звичайно, не хотіла дальшого розвитку революції. Вона хотіла утворити «свою» національну державу, забуваючи про те, «що на зміну царату йде оголений... імперіалізм, що цей імперіалізм є дужчий і небезпечніший ворог національностей, основа нового національного пригноблення».

Рада та інші «загально - національні» інститути опинилися між двох огнів. «Згори» їм загрожував імперіалістичний Тимчасовий уряд, що намагався зберегти і поширити свою владу над іншими націями, «знизу» — розросталася боротьба «своїх» робітників і селян, бо національна буржуазія залишилася глуха до їхніх корінних інтересів і боролася проти переростання буржуазно - демократичної революції в соціалістичну. В наслідок, напередодні Жовтня «буржуазно-національні держави, що зароджувалися, не встигнувши розцвісти, починали відцвітати».³

Більшовцька партія на чолі з Леніним якнайактивніше боролася між Лютим і Жовтнем проти імперіалістичної насильницької політики

¹ Вересень 1917 року. *Ленін*, т. XXI, ст. 114 — 115. Курсив мій, К. П.

² Цікаво зазначити в цьому зв'язку, що не лише німецький уряд, а і його пособник — німецька соціал - демократія — політично використовувала пригноблення царатом інших націй, в тому числі українців, для виправдання і підтримку імперіалістичної війни в бою Німеччини, і що німецькі ліві викривали «своїх» соціалшовіністів і в цьому питанні.

В першому і єдиному номері журналу лівих «Інтернаціонал», що вийшов 15 - го квітня 1915 р.; Роза Люксембург писала: «Соціал - демократична преса... пропагує війну як національну справу і справу пролетаріату і, відповідно до потреби, то провіщає відродження Туреччини після війни, то обіцяє свободу полякам, українцям і всім народам, щоб надати якнайбільше воєнного ступігзаму і сміливості робітничій молоді,— коротко сказати, щоб обробляти громадську думку і народні маси на користь ідеології війни».

Роза Люксембург показала отже, що «оборона» німецькими соціалшовіністами українців та інших пригноблених царатом націй мала на меті забезпечити німецьких імперіалістів покійним гарматним м'ясом, яке б в'язало не за страх, а за совість, і не менш покійними, не зважаючи на голод, фабричними рабами в тилу.

³ *И. Сталин*. Сборник «Марксизм и национально - колониальный вопрос», ст. 51 — 52, Курсив мій, К. П.

Тимчасового уряду до фінів, українців та інших народів колишньої царської Росії.

Позиція більшовиків в українському питанні з особливою яскравістю і силою висловлена в двох заявах Леніна. На квітневій конференції Ленін сказав:

«Ми хочемо братерського союзу всіх народів... коли українці побачать, що в нас республіка Рад, вони не відокремляться, а коли в нас буде республіка Мілюкова, то відокремляться». ¹

Напередодні Жовтневої революції Ленін писав:

«Завоювавши владу, ми безумовно зразу визнаємо б це право (на відокремлення, К. П.) і за Фінляндією, і за Україною, і за Вірменією, і за всякою пригноблюваною царатом (і великоруською буржуазією) народністю.

Але ми, з свого боку, зовсім не хочемо відокремлення. Ми хочемо по змові якнайбільшої держави, якнайщільнішого союзу, якнайбільшого числа націй, що живуть по сусідству в великорусами; ми хочемо цього в інтересах демократії і соціалізму, в інтересах притягнення до боротьби пролетаріату по змові якнайбільшого числа трудящих різних націй. Ми хочемо революційнопролетарської єдності, об'єднання, а не поділу. Ми хочемо революційного єднання, тимто не ставимо лозунга об'єднання всіх і всяких держав взагалі, бо на черзі дня соціальна революція ставить об'єднання лише ержав, що перейшли і переходять до соціалізму, колоній, що визволяються і т. д. Ми хочемо вільного об'єднання, і тому ми зобов'язані визнати волю відокремлення». ²

Ленін висунув лозунг «по змові найбільшу державу», що складається з країн, «які перейшли і переходять до соціалізму», «і колоній, що визволяються», засновану на вільному союзі націй.

Програма Комінтерну, вироблена під керівництвом т. Сталіна, розвивав ці ленінські твердження і дає, за формулюванням тов. Сталіна,

«лозунг федерації відпалих і відпадаючих від імперіалістичної системи господарства радянських республік розвинених країн і колоній, яка протиставляє себе у своїй боротьбі за світовий соціалізм світовій капіталістичній системі». ³

Лозунг цей набував величезного практичного значення в сучасний період, коли капіталістичний світ щільно підходить до нового туру революцій і воєн.

IV

Надійшов Жовтень. Позицію Радянського уряду щодо України Ленін пегабаром після Жовтневої революції сформулював так:

«Ми скажемо українцям: як українці, ви можете влаштовувати в себе життя, як ви хочете. Але ми подамо братерську руку українським робітникам і скажемо їм: разом з вами ми будемо боротися проти вашої і нашої буржуазії». ⁴

Заклик більшовицької партії і великоруського пролетаріату не залишився без відповіді. Тов. Сталін так характеризував розвиток класової боротьби на Україні та в інших колишніх окраїнах після Жовтневої перемоги:

«Революційна хвиля в півночі в перших же днів перевороту розлилася по всій Росії, захоплюючи окраїну за окраїною... Не дивно що «національні уряди» по окраїнах проголосили війну соціалістичному урядові в центрі... Боротьба окраїнних урядів була... боротьбою буржуазної контрреволюції проти соціалізму... Атаковані в двох боків: зовні — в боку радянської влади і з середини — в боку «своїх же власних» робітників і селян—«національні уряди» повинні були відступити після перших же боїв... Розбиті на-голову «національні уряди» примушені були звернутися на допо-

¹ Промова в національного питання на квітневій конференції 12 травня 1917 р., т. XXII, ст. 278. Курсив мій, К. П.

² До перегляду партійної програми, 19—21 жовтня 1917 р. *Ленін*, т. XXI, ст. 316—317. Курсив Леніна.

³ *И. Сталин*, Питання ленінізму, ст. 292, Партвидав ЦК КП(б)У, 1933 р. Курсив мій К. П.

⁴ Промова на I Всеросійському з'їзді військового флоту 5-XII 1917 р., т. XXII, ст. 101. Курсив мій, К. П.

могу проти «своїх» робітників і селян до імперіалістів Заходу, до вікових гнобителів і експлуататорів дрібних національностей усього світу. Так почалася смуга чужоземного втручання й окупації окраїн.¹

Чужоземним імперіалізмом, до якого звернулися по «допомогу» діячі контрреволюційної української ради, був, як відомо, імперіалізм німецький. Намагаючись продати свою батьківщину німецькому імперіалізові для збереження класового панування української буржуазії, коротковорі й невігласні політики української Ради не бачили і не розуміли, однак, що цей імперіалізм був уже приречений у близькому майбутньому на катастрофічну поразку. Про те Ленін писав ще 22 травня 1917 р.:

«Становище Німеччини, з погляду ростучого голоду, краху, розрухи, найодчайдушніше й найбезвихідніше, гірше, ніж в будь-яких інших країнах, особливо після того, як у війну вступила Америка».²

17 червня 1917 р. на I Всеросійському з'їзді Рад Ленін заявив з цілковитою певністю, що Німеччина зазнає поразки в світовій війні. Він казав:

*«Німеччина стоїть напередодні загибелі, і після виступу Америки... становище Німеччини безнадійне».*³

Докладне вивчення становища Німеччини в 1917 р. повністю підтверджує цю характеристику Леніна.

Наприкінці третього року війни всі ресурси блокованої Німеччини наближалися до кінця.

Вступ Америки у війну остаточно вирішив питання про закінчення війни на користь Антанти.

Але Німеччина була в цей період не тільки країною засудженою на військову поразку. Вона була водночас, за виразом Леніна, «вагітна революцією».

Наприкінці 1917 р. в німецькій імперії стояли один проти одного два табори і протиріччя між ними були більш гострими і глибокими ніж будь-коли раніше.

Німецькі капіталісти і поміщики неказано поживилися на війні. Підприємства Круппа дали, наприклад, в одному лише 1917 р. 75 мільйонів чистого прибутку, що становило майже 40% їх акціонерного капіталу. Поміщики дістали в одному тільки 1917 р. 800.000 фактично безплатних робітників у вигляді військовополонених і заробляли сотні мільйонів марок на спекуляції харчем і сільськогосподарською сировиною.⁴

Німецьке вище офіцерство також поживилося на війні і звикло грабувати і пригноблювати окуповані країни і області і пригноблювати робітників і трудящі маси Німеччини під охороною воєнного стану. Гіндербург і Людендорф, вірні, жорстокі представники волі найбільших капіталістів і юнкерів, значно більше розпоряджалися долею України, ніж офіційний німецький уряд. Увесь цей табір німецького імперіалізму хотів довести свою війну, війну за свої класові інтереси до переможного кінця. Сподіванка, що коштом пограбовання України вони зуміють після 3-річної найважчої війни одержати, нарешті, перемогу на Заході й придушити революцію, яка їм вже загрожувала в Німеччині, примушувала німецьких імперіалістів особливо настійливо прагнути до шонайшвидшого і шонайнещаднішого грабунок України. Україна була для німецьких імперіалістів

¹ Сталін, «Марксизм и национально-колониальный вопрос» ст. 53, 54, 55.

² Ленін, т. XX, ст. 355. Курсив мій, К. П.

³ Ленін, т. XX, ст. 485. Курсив мій, К. П.

⁴ Ці і наступні фактичні дані про Німеччину і Австро-Угорщину взято здебільша з колективної роботи, підготовленої Інститутом історії Комуністичної Академії «Хроніка робітничого і революційного руху в Німеччині в світову війну». Автор хроніки за 1917 рік — Т. Гебгарт, автор за 1918 рік — Т. Глобіх. Керівник роботи — Т. Поль, головний редактор всього видання т. Кюрінг.

виключно необхідним і привабливим об'єктом уярмлення і вони ладні були на найжорстокіші насильства, аби тільки об'їсти і пограбувати Україну також «до п'ятки», як вони це зробили в Бельгії, Польщі, Румунії та ін. окупованих ними країнах.

Але німецьким імперіалістам протистояв у Німеччині другий табір — робітники, дрібна сілька буржуазія, дрібне селянство, солдати, матроси. Для них три минулі роки війни означали інше. Вони означали величезні жертви на фронті і небачені найтяжчі жертви в тилу.

Реальна зарплата робітників невпинно підупадала протягом всієї війни. Робітничий день збільшувався до 11 — 12 і більше годин. Крім того хазяї прамушували працювати понадурочно і в свята. Охорона праці, зокрема жіночої й дитячої, була зведена напівець. Закон про примусову трудову повинність (т. зв. «Hilfsdienstgesetz»), ухвалений рейхстагом у грудні 1916 р., запроваджуваний при найактивнішій підтримці реформістських профспілок і с.-д. партії, позбавляв німецьких робітників усякої волі пересування, віддавав їх на цілковите поневолення до хазяїв і означав, за точним виразом спартаківців, що «Німеччина стала закінченою каторжною тюрмою» («Deutschland ein fertiges Zuchthaus»), до того ж за найменшу спробу опору печуваній експлуатації і насильствам робітникам загрозувало відрядження в окопи.

Щождо харчування пролетарських мас, то вони голодали вже з середини 1915 р. і що далі то жорстокіше. До цього приєднувались нестача і дорожнеча вугілля, відсутність керосину і найнеобхідніших предметів, споживача труднощі сплати за квартиру із злиденного заробітку, виснажливі і часто безрезультатні черги, сваволя капіталістів і уряду на підставі воєнного стану.

Сільськогосподарські робітники експлуатувались так жорстоко, як ніколи раніше, бо до послуг поміщиків були воєнноолені і пролетарські жінки та підлітки, які примусово надсилалися з міста.

Дрібні селяни розорялися через нестачу робітничих рук і нечисленні реквізиції.

Дрібні підприємці, дрібні крамарі й ремісники розорялися через катастрофічне скорочення виробництва на мирні потреби, через відсутність сировини й нестачу товарів, бо все, що було, йшло майже цілком великим промисловцям і великим купцям.

Величезні жертви на фронті, виятково тяжке становище працюючих мас тилу, революціонізуючий вплив російської Лютневої революції призвели в 1917 р. до великого зростання страйкової боротьби. В 1916 р. в Німеччині було, за офіційними даними, 240 страйків, близько 125 тис. страйкарів і $\frac{1}{4}$ млн. втрачених робочих днів; в 1917 р. — 561 страйк, 651 тис. страйкарів і майже 2 млн. втрачених робочих днів.

Незабаром після Лютневої революції в Росії. 16 квітня вибухнув могутній страйк на військових заводах, що охопив 300 тис. робітників. Уряд відповів на цей страйк мілітаризацією підприємств і відрядив страйкарів на фронт.

У перебігу цього страйку в Берліні і одночасно в Лейпцігу німецькі робітники вперше зробили спробу утворити Ради робітничих депутатів на російський зразок.

В середині червня почалася нова страйкова хвиля. Страйки були менші, ніж у квітні, але вони захопили всю країну, всі головні професії. Налякани російською революцією, підприємці примушені були робити часткові поступки страйкарям.

Наприкінці червня сталися такі значні голодні заколоти й демонстрації, яких Німеччина ще не знала за всю війну. Заколоти ці супроводжувались кривавими сутичками з поліцією.

На фронті також зростало невдоволення. Уже восени 1916 р. саме солдати були найактивнішими й найнебезпечнішими агітаторами проти передплати на воєнну позичку. Відпускники говорили своїм родичам, а фронтовики писали їм у листах, щоб вони не передплачували воєнної позички, бо цим вони допомагають продовжувати війну, а коли позика провалиться, то війна скінчиться і солдати повернуться додому. Агітація ця була таким масовим явищем, що цивільна влада не раз повідомляла про неї військове командування, щоб воно вжгло відповідних заходів. Але «заходи» не допомагали, і солдати далі агітували проти позички.

Після Лютневої революції на східному фронті почалося, як відомо, широке братання, яке справило могутній вплив на революціонізування німецької армії не лише на Сході, а й на Заході. Листи німецьких солдат 8-ої армії, що перебувала на східному фронті, затримані в червні й липні 1917 р. цензурою, є яскравим доказом розкладу німецької армії. Солдати писали:

«Скільки часу це ще триватиме? Винні ці тупоголові, що сидять там дома. Вони хочуть справжньої перемоги. Тоді ці н'яки ще більше роздуються, стануть ще багатші, ніж тепер».

В іншому листі говорилося:

«Далі цього ярма не можна зносити. Ввесь нарід від малого до великого буде винищений... Коли настане визволення? Ми повинні знати те, що по-сімя капіталізм. Невже ж не з'явиться грізний суддя, що покладе цьому край?...»

Дізнавшись про голодні заколоти в тилу, солдати писали:

«Спочатку вони примушують тисячі помрати з голоду. А коли народ почував себе ображеним, вони ставлять кулеметп і стріляють із них по нещасних голодуючих жінках. Треба зробити так, як у Росії, щоб визволитися від проклятого мілітаризму. Там імуці класи не мають тепер ніяких прав, — так треба зробити й тут...»

І, нарешті, один солдат прямо писав під впливом відомостей про російську революцію:

«Росія може стати дорожчою від власної батьківщини».¹

Отже, навіть до перемоги Жовтневої революції найбільш свідомі німецькі солдати відчували, що в Росії ліквідовано не лише царат, але що там справа йде і про ліквідацію влади буржуазії, влади імперіалістів. Саме цим пояснюються пророчі слова невідомого німецького солдата, що «Росія може стати дорожчою від власної батьківщини». Тепер ці слова стали фактом — РСР став для свідомих робітників і трудящих усього світу не лише дорожчим від власної батьківщини, він став їх єдиною справжньою батьківщиною до перемоги пролетарської революції в їх власних країнах.

Але якщо в німецькій армії влітку 1917 р. було сильне революційне заворушення, то становище в флоті було ще загрозливіше для німецького імперіалізму.

До війни в німецькому флоті було 75.000 чол. Під час війни — 300.000 чол. Більшість матросів були кваліфіковані робітники. Не зважаючи на всі намагання німецького імперіалізму, німецький флот був на початку війни далеко слабший від англійського. 1914—1915 і 1916 рр. німецький флот зазнав ряд окремих дошкульних поразок. Великий морський бій коло Скагерраке 31-го травня 1916 р. зовнішньо скінчився для Німеччини не погано, бо німці, раніш ніж підійшли головні сили англійського флоту, встигли потопити більше англійських суден, ніж втратили самі. Але і цей бій і навіть саме цей бій, показав, що німецький флот не може розтрошити англійського, не може

¹ Матеріали слідчої комісії німецького рейхстагу «Причини німецької катастрофи 1918 р.» т. XI, ч. I, ст. 31—34. Курськ міт, К. II.

мати вирішального значення для перемоги Німеччини. Окремі поразки німецького флоту, погане і чимраз гірше матеріально-побутове становище матросів, особливо хронічне недоїдання, неподобне ставлення до них офіцерів розкішніше життя й розпуста офіцерів і, нарешті, тяжкий стан родин матросів — все це призвело на початку 1917 р. до широкого незадоволення матроських мас. Величезний революціонізуючий вплив на матросів справила російська Лютнева революція. негайно після неї у флоті почалися окремі виступи протесту з вимогами поліпшити харчі, збільшити видачу мила, давати належні відпустки і т. д. Матроси домоглися утворення господарських комісій у флоті, що відіграли важливу організаційну роль у русі. Матроси читали газети незалежної соціал-демократії, де друкувались і статті спартаківців, палко обмірковували питання про війну і мир і, нарешті, утворили свою політичну організацію «Солдаську спілку», що мала за мету домогтися припинення війни і якнайшвидше укласти мир. Організація готувала страйк у флоті і демонстрацію проти війни. Але наприкінці липня морське міністерство одержало повідомлення про революційний рух у флоті. В серпні проведені були сотні арештів. Усіх п'ятьох керівників матроської організації засуджено до розстрілу і двох із них, матросів Рейхпіча і Кабіса, 5 вересня 1917 р. розстріляно. Сотні матросів були засуджені на довгорічну каторгу, тюрму і ув'язнення. Понад 1000 матросів знято з кораблів і відправлено на найнебезпечніші ділянки фронту у Фландрію, де з 31 липня відбувались напружені бої й великі атаки союзників.

Німецький уряд хотів приховати події у флоті, але це не вдалося, і 9 жовтня 1917 р. канцлер Міхаелс публічно визнав у рейхстагу факт серйозного революційного руху й розстрілів у флоті.¹

Чому ж, не зважаючи на це все, німецькому імперіалізові і монархії вдалося відтягнути революцію більше, ніж на рік — до листопада 1918 р.? Головною причиною цього була відсутність у Німеччині революційної пролетарської партії і наявність ще сильних соціал-зрадницьких партій і профспілок. Спартаківці входили 1917 р. та й цілий 1918 р. у склад центристської незалежної соціал-демократичної партії, вели за собою, особливо в 1917 р., лише невеликий авангард німецького пролетаріату і, за точним виразом т. Сталіна, не тільки мали за собою «великі і серйозні революційні діла», але «равом з тим мали за собою цілий ряд найсерйозніших політичних і теоретичних помплок» напівменшовицького характеру, які заважали їм завоювати маси і провести їх до переможної пролетарської революції.

А тим часом окремі події на Сході також допомогли 1917 р. і на початку 1918 р. німецькому імперіалізові.

Першою з цих подій був липневий наступ, розпочатий російською буржуазією з допомогою меншовиків і есерів. Численні німецькі джерела показують, що саме липневий наступ дав змогу німецькому командуванню успішно боротися з братами і потім кинути солдат у наступ на східному фронті. 25 липня було взято Тарнополь, 3 серпня Чернівці і, нарешті, 3 вересня взято Рігу, а в середині жовтня занято острови на Балтійському морі, — Ці «перемоги» дали змогу німецькому урядові дещо піднести настрій у країні і тимчасово придушити боротьбу мас. Але потім сталося нове могутнє революційне потрясання — перемога Жовтневої революції в Росії. Німецький імперіалізм ще 1916 р. прагнув укласти сепаратний мир із Росією. Потім він сподівався укласти такий мир з Тимчасовим урядом. Коли Радянський уряд ухвалив 8 листопада 1917 р. знаменитий ленінський декрет про мир, німецький уряд вирішив скористатися ним для того,

¹ Подроблиці про революційний рух у німецькому флоті подано в статті «Революційное движение в немецком флоте в 1917 г. и борьба Ленина за Октябрь» К. Поль, жур. «Историк - Марксист» № 3, 1934 г.

щоб укласти вигідний для себе мир на Сході, перекинути потім усі сили на Захід і завдати там, як він сподівався, рішучого удару своїм противникам.

Німецький уряд і ще більшою мірою австро-угорський намагалися скласти мир в Радянською Росією також і тому, що після Жовтня вони смертельно боялися перемогти революції в своїх країнах. Тимто німецький головнокомандуючий 27 листопада погодився на переговори про перемир'я, і 5 грудня в Брест-Літовську була підписана угода про припинення воєнних дій між Росією і центральними державами, а 15 грудня — договір про перемир'я.

Внаслідок затримки революції в Німеччині, відмовлення урядів країн Антанти брати участь в мирних переговорах і відсутності в Радянській Росії безздатної армії, вона могла в той період укласти з Німеччиною лише тяжкий для себе мир. Але цей мир міг бути *більш* тяжким або *менш* тяжким. Дві обставини зробили цей мир особливо тяжким для Радянської Росії — згубна політика «лівих комуністів» і Троцького та зрада українською Радою інтересів робітників і селян України і всієї колишньої Російської імперії.

Ленін говорив на VII з'їзді партії, викриваючи згубність тактики Троцького:

«... між нами було умовлено, що ми тримаємось до ультиматуму німців, після ультиматуму ми здаємось».

Далі Ленін підкреслив, що «тактика Троцького... коли було оголошено стан війни припиненням і мир не був підписаний» була помилковою, і додав: «Я запропонував цілком певно мир підписати. Краще від Брестського миру ми дістати не могли». І перед цим Ленін нагадав з'їздові:

«Те, що я передбачав, сталося цілком; замість Брестського миру ми дістали мир далеко ганебніший вчин тих, хто не брав його»¹.

Треба зваячити, що в обох випадках, кажучи «Брестський мир», Ленін мав на оці *перший проект*, запропонований німцями. Проект цей був значно менш тяжкий для радянської Росії, ніж умови миру німецького уряду, передані 22 лютого радянському урядові, які він примушений був терміново прийняти.

Значне погіршення німецьких умов миру було наслідком двох обставин: підписання 9 лютого делегацією української Ради сепаратного миру з центральними державами і згубно-авантюристичної заяві Троцького 10 лютого в Брест-Літовську, де говорилося: «Ми виходимо із війни... Ми видаємо наказ про цілковиту демобілізацію наших армій... ми виходимо із війни, але ми примушені відмовитися від підписання мирного договору»².

Підписання сепаратного миру з Україною робило для німецького імперіалізму менш важливим негайне підписання миру з радянською Росією і давало йому можливість поставити Радянській республіці далеко більш грабіжницькі умови миру.

Заява Троцького дала командуючому німецьким східним фронтом генералові Гофману, недурному імперіалістові, нагоду для воєнного наступу.

Гофман опублікував в 1924 р., що відбулося в німецьких керівних сферах в середині лютого 1918 року. Він повідомляв, що після декларації Троцького ввечері того ж таки дня в Бресті відбулася нарада між німецькими і австро-угорськими дипломатами. Гофман дав таку оцінку становища:

¹ Ленін, т. XXII, ст. 333, 325.

² Додатки до XXII тому творів Леніна, ст. 555, 556.

«Ми уклали з руськими перемир'я з конкретною метою підписати, після відповідних переговорів, мирний договір. Поскільки цей договір не укладено і мета перемир'я не досягнута, останнє автоматично припиняється і мають бути відновлені воєнні дії. На мій погляд, декларація Троцького означала відмовлення від перемир'я і більшішого».¹

Дипломати побоюлися приєднатися до висновку Гофмана, який означав явне порушення умов перемир'я. Тоді Гофман телеграфував справжнім правителям тодішньої Німеччини — Гінденбургові і Людендорфові; ті направили відповідним чином на німецький уряд, і Гофман одержав бажану йому директиву перейти в наступ проти радянської Росії.

18 лютого наступ цей розпочався і тривав цілий тиждень. До 25 лютого німці захопили Двинськ, Мінськ, Луцьк, Ровно, Полоцьк, Оршу, Режіцу, Вольмар, Венден, Габсальд, Ревель, Борпсов, Юрьєв, Остров, Псков, і лише на домагання Леніна Центральний Комітет, а потім Раднарком прийняв нові погіршені умови миру і це зупинило, нарешті, після 25 лютого, німецький наступ та дало радянській Росії абсолютно необхідний їй перепочнок.

Сталін боровся разом з Леніним проти загибельної тактики Троцького і «лівих комуністів». У важкий період Брестських переговорів Ленін телеграфував радянській делегації в Брест:

«Зараз приїхав Сталін: обговоримо з ним і зараз дамо вам спільну відповідь».²

Наслідки геніальної тактики Леніна в період Бреста відомі. Ленін пізніше оцінював їх так:

«Брест знаменний тим, що вперше у масштабі гігантськи великому серед труднощів неосянних ми зуміли використати суперечності між імперіалістами так, що виграв кінець кінець соціалізм...»

Німеччина нічого не взяла від Брестського миру, крім кількох мільйонів пудів хліба, а принесла в Німеччину більшовицький розклад. Ми виграли час, протягом якого почала складатися Червона армія...

Після цього ж, коли всі імперіалісти захотіли йти на нас великою війною, виявилось — не можна».³

Восени 1921 р. Ленін писав:

«... Ми робимо всі поступки, що посилюють нас і розпорюють сили ворога (як побачив тепер навіть останній дурень, що «Брестський мир» був поступкою, що посилала нас і розпорювала сили міжнародного імперіалізму».⁴

13 листопада 1918 р. ВЦВК анулював, як відомо, Брестський мир, заявивши:

«Брест - Литовський мир насильства і грабунку впад... під об'єднаними зусиллями німецьких і руських пролетарів - революціонерів».

Але ця блискуча перемога лєнінізму і російської пролетарської революції в надзвичайно важких умовах відбулася, не зв'язуючи на зрадницьку політику буржуазної Української Ради.

5 січня 1918 р. представники Ради прибули в Брест - Литовськ для участі в мирних переговорах. 10 січня вони заявили, що не визнають Ради народних комісарів і хочуть взяти участь у роботі конференції самостійно. Центральні держави, звичайно, негайно, вже 12 січня, визнали самостійність делегації Ради в Бресті. Імперіалісти Австро - Угорщини й Німеччини були надзвичайно обрадувані можливістю нав'язати грабіжницький мир багатій харчами і сировиною Україні.

7 січня 1918 р. тодішній командуючий німецьким східним фронтом генерал Гофман записав:

¹ Гофман, «Война упущенных возможностей», нім. вид., 1924 р. ст. 214, 215. Курспв мій.—К. П.

² Цитую за «Правдою» від 13 XI 1933 р.—К. П.

³ Ленін, т. XXV, ст. 499, 600.

⁴ Ленін, т. XXVII, ст. 7. Курспв мій—К. П.

«Становище графа Черніна в цей час було важке в наслідок... раптової продовольчої катастрофи у Відні... Мир в Україною став у зв'язку з цим... як хлібний мир (бротфріден) пасущою потребою для графа Черніна. Для Австрії було, звичайно, погано, що неможливо було приховати від українців це тяжке становище.»¹

23 січня Гінденбург і Людендорф писали німецькому канцлерові Гертлінгу: «Коли не можна дійти цілі з Росією, то треба невідкладно укласти мир з Україною.»²

24 січня радянська делегація в Бресті заявила протест проти переговорів центральних держав з представниками Ради через те, що Рада представляє лише інтереси імущих класів і не може говорити від імени українського народу.

Радянська делегація повідомила при цьому, що Робітниче - Селянський уряд Української республіки послав двох своїх представників до радянської делегації в Бресті.

Але німецькі імперіалісти, маючи під боком покірну їм делегацію Української Ради, звісно, не захотіли визнати повноваження справжніх представників робітництва й селян України.

Час був гарячий. Наприкінці січня вибухнули масові страйки в Австро-Угорщині з вимогою укласти мир і поліпшити катастрофічне продовольче становище.

28 січня почався на заклик спартаківців могутній масовий страйк у Берліні, так званий «Січевий страйк», що захопив потім Рурську область, приморську область, середню й південну Німеччину. Страйк паростав як лавина. Вранці 28 в Берліні було 40.000 страйкарів, 29 ввечері — *страйкувало 650.000 чол.* Вже першого дня страйку в Берліні була утворена Рада робітничих депутатів, куди ввійшли 250 представників страйкуючих підприємств. Рада вимагала негайно укласти мир без анексії і контрибуцій на основі самовизначення народів.

Представники Ради в Бресті могли, отже, переконатися, що і в Німеччині і в Австро-Угорщині зростало революційне піднесення, яке примушувало німецьких імперіалістів прагнути до найшвидшого укладення миру на Сході, і що, виступаючи єдиним фронтом з Радянською делегацією, вони могли б домогтися кращих умов миру і для України і для радянської Росії.

Але в той час, як у Німеччині й Австро-Угорщині лише впері-вали передумови для пролетарської революції, — на Україні відбувалася вже героїчна масова боротьба за владу рад.

8 лютого в Києві була повалена контрреволюційна українська Рада і радянське військо ввійшло в столицю України.

12 лютого ЦВК Рад України переїхав з Харкова до Києва.

Делегація української ради в Бресті не репрезентувала вже ніякого уряду на Україні.

Генерал Гофман пише про ці дні:

«Більшовизм перебував у переможному наступі, Центральна Рада і Тимчасовий український уряд утекли. Міністр Фон - Кюльман і граф Чернін вирішили, не вважаючи на ці перехідні для українського уряду труднощі, далі триматися за цей уряд. «*Перехідними* ці труднощі були остільки, оскільки ми могли з допомогою зброї знову посадити і підтримати цей уряд».³

Далі Гофман пише про делегатів Ради:

«... молоді українці... напевне добре знали, що крім передбачуваної німецької допомоги за ними нічого не стояло, що їх уряд був фіктивним пов'язям».

¹ Гофман, «Война упущенных возможностей». Ст. 211. Нім. вид. 1924 р.

² «Причини німецької катастрофи», 1918 р., т., II, ст. 69.

³ Гофман, «Война упущенных возможностей», стр. 213. Курсив мій. — К. П.

Але саме тому, що «молоді українці» — Севрюк, Любінський і Левицький знали це, вони поспішили на другий же день після повалення Ради укласти договір з німецьким імперіалізмом з метою відновити за допомогою німецьких штиків панування української буржуазії і повести боротьбу проти пролетарської революції на Україні.

Ясно, який міг бути договір між німецьким імперіалізмом, що в цей період, не зважаючи на всі труднощі, ще сидів у сідлі, і представниками фіктивного українського уряду, який можна було спробувати знову посадити на Україні лише за допомогою німецьких штиків.

Договір між центральними державами і неіснуючою «Українською народною республікою» від 9 лютого 1918 р. цілком відповідав цьому, з дозволу сказати, «співвідношенню сил». Він віддавав Україну на цілковите поневолення й пограбування німецькому імперіалізові.

В статті 7-й договору говорилося:

«До 31 липня ц. р. повинен бути здійснений взаємний обмін лишками найголовніших сільськогосподарських і промислових виробів для покриття поточних потреб...»

Кількість і рід продуктів та їх ціни, — говорилося в договорі, — встановлює особлива комісія, що складається з однакового числа представників від обох сторін.¹

Відзначалося також, що до середини 1919 р. між Німеччиною і Україною буде чинним надзвичайно вигідний для Німеччини русько-німецький договір 1894 — 1904 р., при цьому в цей договір було внесено поправки, що робили його ще більш невідгідним для України.

Німецькі імперіалісти взагалі показали себе як великі спеціалісти в питанні про чужі «лишки». 7 травня 1918 р. вони уклали «мирний договір з Румунією, за яким Румунія, крім безплатної уступки центральним державам території і державного майна і крім зобов'язання надати їм право тримати на Дунаї військові судна, зобов'язалася віддати Німеччині всі свої «лишки» нафти і дати німецькій компанії на 30 років виключне право розвідки нафтових дільниць, добування й оброблення румунської нафти.

Румунія зобов'язалася, крім того, продавати Німеччині й Австро-Угорщині всі свої «лишки» зерна, олійного насіння, фуражу, бобових рослин, фруктів, вина, худоби, м'яса, дичини, волокна, і вовни від урожаїв 1918 і 1919 рр., а також *«продавати» їм усі «лишки» цих продуктів протягом наступних 7 років.*

При цьому розмір «лишків» і ціни на ці продукти повинна була визначати особлива комісія, складена виключно по-демократичному, а саме — з представників від кожної з трьох сторін, тобто одного від Румунії і двох від Німеччини і Австро-Угорщини.²

В договорі з Румунією німецькі імперіалісти навіть не говорили про «обмін» «лишками». За договором із Україною вони зобов'язувалися проводити «взаємний обмін лишками».

Як виглядав цей «взаємний обмін», видно з такої заяви, яку зробив одні керівний австрійський політик депутатаві німецького рейхстагу Науману 23 лютого 1918 р.:

«Запасів Австрії вистачить в крайньому разі ще до 20 березня. Тоді вони будуть в'їдені начисто. На будьякий довіз із Угорщини сподіватися нічого... Якщо Німеччина нам нічого не дасть, або якщо того часу не буде значного довозу в України, ми не зможемо, як останнього разу, запобігти дальшому розвитку страйку».³

¹ Іслючкілов і Сабанін, «Міжнародна політика новітнього часу в договорах, погах і деклараціях», ч. II, ст. 112. Курсив мій, К. П.

² Там само, ст. 141.

³ Матеріали слідчої комісії німецького рейхстагу — «Причини німецької катастрофи 1918 р.», т. II, ст. 145. Курсив мій, К. П.

В Німеччині голод також чимраз більше загострювався. 16 травня 1918 р. хлібний пайок знову було знижено з 200 до 160 грам на день, при чому представник уряду заявив, що «пайок лише в тому разі можна буде довести до старої порції, коли німецька державна зерноуправа одержить достатню кількість українського зерна».¹

Щождо промислових виробів, які Німеччина нібито могла давати Україні, то досить нагадати, що навіть військові підприємства скорочували виробництво через нестачу сировини, а виробництво предметів споживання так зменшилося, що в Німеччині рекомендували носити так зване «одноманітне взуття», що складалося з картону і дерев'яної підшви, і влада закликала людиність не бути марнотратною і *ховати мерців у паперовому одязі*.

Всі ресурси блокованої Німеччини доходили кінця. Вона могла «вивозити» на Україну лише... голодних виснажених солдатів і ситих насильників офіцерів, та й то в обмеженій кількості, бо німецькі дивізії і полки на західному фронті все більше ріділи і ставка вимагала все нового гарматного м'яса.

Німецькі імперіалісти сподівалися начисто пограбувати Україну.

Імперіалісти Антанти також вважали в той час, що Німеччина зможе значно розширити свої ресурси коштом пограбування України. Черчіль писав:

«Із додаткових угод Німеччини в Україною було ясно, що німці мають намір окупувати цю країну і витягнути в неї максимальну кількість запасів... Мабуть не можна було сумніватися в тому, що німці і австрійці мають досить часу і сил, щоб *невизначено довго* існувати коштом гігантської імперії, що скорилася перед ними».²

Але німецькі імперіалісти не змогли існувати коштом України, не лише *невизначено довго*, але навіть і короткий час. Робітники і селяни негайно відчували на своїй спині найжорстокіший грабунок і криваве насильство німецьких окупантів. І українські селяни, і робітники відповіли на це упертою героїчною боротьбою проти окупантів, що провадилася в найрізноманітніших формах і очолювалася більшовиками.

Уже 18 лютого 1918 р. соціал-шовініст Штампфер написав у «Форвертсі» статтю під меланхолічним заголовком «Кінець Брест - Литовська» і примушений був визнати в цій статті:

«З Росією ми знову перебуваємо в стані війни, а будова середньої Європи рухнула, як будинок із карт.

Український мир повинен був забезпечити здійснення середньо-європейського і східно-європейського плану. Він призвів до прямо протилежного наслідку і показав їхню цілковиту неспроможність. Але це є і єдиний наочний наслідок цього миру».³

І Штампфер сумно продовжує:

«Київський уряд уклав мир, через кілька днів після того його вигнали геть із Києва і тепер він примушений заявити, що він неспроможний виконати власною силою взяті на себе зобов'язання...»

Справді ж уряд контрреволюційної Ради був вигнаний із Києва, як відомо, ще 8 лютого і спирався в своїй дальшій боротьбі проти робітників і селян України, головню, на збройні сили німецького імперіалізму.

Але й німецькому імперіалізмові дискредитована, безсила контрреволюційна Рада незабаром стала непотрібна і він посадив на її місце поміщика, гетьмана Скоропадського.

Цікаве коротке цинічне повідомлення, зроблене з цього приводу фон Кюльманом 3 травня в німецькому рейхстазі:

¹ «Лейпцигер фольксцейтунг», 17 травня 1918 р.

² Черчіль, «Мітрової кривис», ст. 50. Курсив мій.— К. П.

³ Курсив мій.— К. П.

«Німецький уряд сподівався одержати в Україні до 1 - VII 1918 р. один мільйон тонн зерна. Тому що Рада неспроможна була домогтися визнання свого авторитету, німецький уряд спробував власною владою забезпечити виконання договору. Три події при цьому були основні :

1. Наказ генерала Вітхорна про засів полів.
2. Арешт членів української Ради німецькою окупаційною владою.
3. *Перетворення українського уряду на новий уряд, збудований на іншій основі.*³

Але цей новий одверто контрреволюційний уряд виявився недовговічним.

В грудні 1918 р. німцям довелося таємно, під виглядом пораненого німецького офіцера, вивезти свою маріонетку до Берліна. Вони, очевидно, сподівались, що ця маріонетка, хоч і дуже потрібана, зможе ще придатися, і ця не дуже розумна ілюзія німецьких і англійських імперіалістів протягом 16 - ти років рятувє пана Скоропадського від необхідності піти, як його соратники, офіціантом у кав'ярню, або шофером, і становить капітал, з якого він не тільки живе, але навіть почав видавати в Лондоні газету.

На початку травня 1918 р. німці, однак, гадали, що зможуть надовго утриматися на Україні і утримати там свою маріонетку.

Німецькі імперіалісти та їх соціал - демократичні помічники запевняли робітників і трудящих Німеччини, що Україна буде золотим дном для центральних держав. Наприклад, 15 травня німецькі газети пхсали під радісним заголовком «Українські яйця», що з України прибуло 2 вагони яєць, які продаються по 36 пфенігів за штуку і що тепер «яйця регулярно видаватиметься».

Представник партії католицьких попів Гребер захоплено заявляв 24-го червня рейхстагові :

«Фінляндія і Україна — чудові ринки і добрі території для населення... Україна є і залишається скарбицею, багатшою від якої не можна собі уявити. Ми повинні лише докласти потрібних засобів, щоб добути ці скарби і тоді ми зможемо використати їх».²

Але на тому самому засіданні соціал - шовініст Давід повинен був, однак, констатувати з кислою міпою :

«Мир з Україною мав бути хлібним миром, але ми не одержали ні хліба, ні миру».

Німецькі імперіалісти бажали, проте, одержати з України не лише хліб і яйця. 2 липня 1918 р. під головуванням Вільгельма II у Спа відбулося засідання уряду з представниками ставки. Суворо таємний протокол цієї наради був 1928 р. опублікований центральним органом німецької комуністичної партії «Роте Фане». На цій нараді Вільгельм сказав :

«Ми пішли на Україну, щоб дістати харчі. Там ми хочемо утворити серед руського хаосу місце, де панує лад... Україна—країна слов'янська, так само як і Великоросія і обидві вони повинні будуть об'єднатися. Навколо Києва зможуть тепер об'єднатися всі елементи ладу і звідси знову початися відродження Росії».

Проте, Людендорф, який, очевидно, краще від кайзера знав стан на Україні, сказав :

«На Україні спокій підтримується лише в великим трудом. Ми зможемо знайти активний підтрим не на Україні, а можливо у Донських козаків... Вплинути на них можна лише грошима».

І Людендорф попросив, щоб йому «мовчки були надані» німецьким урядом значні суми на підкуп козаків.

Німецькі імперіалісти хотіли таким способом зробити Україну твердиною всеросійської контрреволюції.

¹ Німецький історичний календар «Європейська війна» за 1918 г. Курсив мій.—К. П.

² Протокол засідання німецького рейхстагу від 24 червня 1918 р. Курсив мій.—К. П.

Одночасно вони їй дали якнайжорстокіше грабували Україну. Генерал Гофман записує в середині липня в своєму щоденнику:

«Все, що не прибито і не припалено, котиться протягом тижнів безупинно на Захід».¹

Шейдеманівці підтримували політику німецького імперіалізму на Україні, як і всю його грабіжницьку політику. Центрист в основному боягузливо мовчали. Тільки спартаківці були на посту. 15 липня вони випустили листівку під назвою «Німецькі солдати як кати свободи». В ній говорилося про Україну:

«На Україні німецька солдатчина бенкетує, як в африканській негрятинській колонії. У Фінляндії марширує німецьке військо.. Всі ці країни економічно висмоктуються Німеччиною... руїнуються реквізиціями і зводяться до ролі німецьких буферних держав і підданих німецького мілітаризму... Війна «в оборону Німеччини» вибивається, отже, як печуваний імперіалістичний похід на схід і на захід. Але цього ще мало. Насамперед німецькі штики заводять в усіх країнах «лад», пруський лад... В ще неокупованих частинах Естляндії, Ліфляндії, Курляндії, Литви і на Україні, скрізь революційні робітники і селянські маси поневолюються і відновлюється пакування поміщиків і капіталістичних експлуататорів...»

І спартаківці закликали німецьких солдатів «врятувати честь німецького пролетаріату» і шляхом революції в Німеччині покінчити з поневоленням інших народів та в імперіалістичною війною.

Але далеко сильніше і глибше, ніж пропаганда спартаківців, революціонізувала німецьких солдатів уперта повсюдна боротьба робітників і селян України проти окупації і безпосередня робота більшовиків серед німецьких солдатів.

Окупаційні армії на Україні стали розкладатись.

В той час на західному фронті відбувалися вирішальні для Німеччини події. З 21 березня, майже одночасно з початком окупації України, розпочався останній наступ Німеччини і на західному фронті, що аж до середини липня йшов цілком успішно. Але вже 18 липня війська Антанти домоглися серйозного успіху і 24 липня головнокомандуючий Фош скликав у своїй квартирі головпокомандуючих усіх англійських, французьких і американських армій і заявив їм: «тепер уже справа йде про те, щоб стомленого в своїх нападних операціях противника почати тиснути на всіх фронтах і остаточно послабити». При цьому Фош додав, що наближається день генерального наступу з метою остаточно знищення «противника».²

8 серпня цей вирішальний день настав. З 8 серпня до 8 вересня союзники захопили 150.000 полонених, з них 3.000 офіцерів, понад 2.000 гармат, 13.000 кулеметів і величезні запаси військового майна, при чому більша частина цих трофеїв була захоплена вже 8 серпня. Характерно, що цього дня німці втратили $\frac{2}{3}$ полоненими і лише $\frac{1}{3}$ забитими й пораненими.

Катастрофічна поразка Німеччини 8 серпня, що була за виразом Людендорфа «якнайчорнішим днем німецької армії в історії світової війни», була чималою мірою зумовлена політичними причинами.

Людендорф писав на основі численних донесень стрових офіцерів про бої 8 серпня:

«Наші солдати здавалися окремим ворожим верхівцям, зімкнені частини складали зброю перед танком і т. д. Частинам, що йшли в атаку, солдати, відступаючи, кричали: «страйкбрехери». Все це наївні офіцери поясняли недисциплінованістю, зате прозорливіші правильно пов'язували таке поводження з «духом», в якому наші солдати перебували з батьківщини».³

¹ Гофман, «Щоденники і записки», ст. 188.

² Беймелбург, «Заслопний огонь навколо Німеччини», ст. 182. Цитую за фон-Бозе «Катастрофа 8 серпня 1917 р.» ст. 22.

³ Фон-Бозе, «Катастрофа 8 серпня 1918 р.» ст. 9.

Але не лише стовпище в середині Німеччини, а й події на Сході, зокрема на Україні, відіграли серйовну роль у поразці німецького імперіалізму 8 серпня. *Німці перевезли на той час, як повідомляв Черчіль, 70 дивізій, понад 1 млн. солдатів із східного фронту на західний.* Розклад німецької армії на Заході був чимало прискорений і збільшений цим масовим перекиданням солдатів, що стикнулися з російською революцією і більшовицькою партією.

Ленін зазначив уже 28 серпня 1918 р. за свіжими слідами подій:

*«Придушення революції в червоній Латвії, Фінляндії і на Україні коштувало Німеччині розкладу армії. Поразка Німеччини на західному фронті була викликана чималою мірою тим, що старої армії в Німеччині вже не існує. Те, про що напівжартома говорили дипломати—«русифікація німецьких солдатів»,—виявилось тепер не жартом, а гіркою для них правдою».*¹

Після серпневих боїв союзники 26 вересня перейшли в загальний наступ. Результат цього наступу і листопадова революція в Німеччині примусили німецький імперіалізм 11 листопада 1918 р. негайно скласти перемир'я з Антантою.

Цікаво відзначити, що *становище німців на Україні було таке не тривке, що і після катастрофи 8 серпня вони не змогли перекинути своє військо з України на Захід.* 8 вересня представник німецького уряду фон - Гінце поставив ставці низку запитань про становище і одержав таку відповідь щодо України:

*«Зі сходу не можна більше відряджати війська на Захід, бо треба тримати Україну окупованою».*²

Але не лише німецькі імперіалісти вважали за потрібне продовжувати військову окупацію України. Українська буржуазія не менше від них побувалася виводу німецького війська.

Коли ж восени 1918 р. стало ясно, що Німеччина потерпіла поразку у світовій війні, українська буржуазія пішла на поклін до Антанти. Ленін сказав наприкінці жовтня 1918 р. на засіданні ВЦВК:

*«Буржуазія всіх окупованих країн: Фінляндії, України і Польщі знає, що цій національній буржуазії не протриматися ні одного дня, коли підуть єсть німецькі окупаційні війська, і тим то... вони тепер усім перепродують свою батьківщину. Вчора продавали її німцям, а нині продають англійцям і французам».*³

Уряди Антанти також розуміли, що відхід німецького війська означає швидко перемогу пролетарської революції на Україні і тим то намагалися, щоб німці залишилися там до приходу антантівських військ. Англія і Франція були тим більше зацікавлені в цьому, що вони уже 23 грудня 1917 р. склали між собою конвенцію про поділ півдня колишньої царської Росії. Україна, Бесарабія і Крим увійшли при цьому в так звану «французьку зону», а Дон, Кубань і Кавказ—в англійську зону. Але німецькі війська відійшли до приходу антантівських і Черчіль з сумом повідомляв, яка «трагічна доля чекала французів у призначеній їм для воєнних дій області».

Черчіль так викладає «сумні події» після французької висадки 20 грудня 1918 р. в Одесі:

«Відбулася перша серйозна сутичка переможців з більшовіками. Вирішувалася вона не в допомогою вичайних у таких випадках зброях війни. Місцева людиність була ображена вторгненням чужоземців і більшовики використали це невдоволення. Їх пропаганда, де дицим чином були сполучені елементи патріотизму і комунізму, швидко поширилася по всій Україні. 6 лютого 1919 р. більшовики знову взяли Київ і людиність навколишніх областей повстала проти чужоземців і капіталістів. Самі фран-

¹ Ленін, т. XXIII, ст. 197. Курсив мій—К. П.

² Протоколи слідчої комісії німецького рейхстагу. «Причини німецької катастрофи 1918 р.», т. II, ст. 244.

³ Ленін, том, XXIII, ст. 234. Курсив мій—К. П.

цузькі війська були зачеплені комуністичною пропагандою і незабаром обурення охопило майже весь французький флот. *Слухняна зброя, що діяла майже без відказу у всіх найнапруженіших сутичках воюючих одна з одною націй, тепер несподівано зламалася в руках тих, хто спрямовував її на нове діло.* Повстання у французькому флоті було придушене і його лідери уже давно були в тюрмі, але для уряду в Парижі це було несподіваним ударом, який примусив швидко зліквідувати все підприємство. 6-го квітня французи евакуювали Одесу... У місто ввійшли більшовики...»¹

Отже, Черчіль примушений був визнати, що більшовики стали на Україні переможцями не лише в боротьбі з німцями, але і в «серйозній сутичці» з переможцями в світовій війні. Він примушений відзначити силу «сполучення патріотизму й комунізму», що одушевляла робітників і селян України 1918 - 19 рр. Він підкреслює, що імперіалістична армія і флот, які були «слухняною зброєю» у війні проти імперіалістичних країн, зламалися і дали відказ, коли їх спробували спрямувати на «нове діло» — діло боротьби з пролетарською революцією.²

Панові Черчілю і його соратникам — англійським імперіалістам — не заважає добре запам'ятати всі ці обставини і зважити, що вони діятимуть, ще незрівняно дужче на користь СРСР у разі нової антирадянської війни.

* * *

Про що говорять ці сторінки в історії України у світову війну?

Вони показують насамперед, що більшовики і до війни, і в роки війни, і до завоювання влади, і після жовтневої перемоги безупинно боролися проти великодержавного шовінізму і за право на самовизначення аж до відокремлення для української, як і для всіх інших націй. Одночасно наша партія на чолі з Леніним і Сталіним неухильно боролася з українським та іншим націоналізмом, викриваючи його буржуазний, реакційний характер.

Історія України за війни показує, що українські націоналісти, в тому числі і особливо Центральна Рада, зраджували свою батьківщину пімецькому імперіалізму задля абереження свого класового панування, що вони закликали окупантів і спиралися на чужоземні штики проти українських робітників і селян.

Історія показує, що не зважаючи на зраду Ради, яка уклала ганебний договір з Німеччиною, не зважаючи на злочинне авантюрицтво Троцького і «лівих комуністів», геніально правильна тактика Леніна і нашої партії в період Бреста призвела до того, що німецький імперіалізм зазнав поразки, а молода Радянська республіка виграла час і створила свою непереможну Червону армію.

Історія свідчить про те, що завдяки революційній боротьбі робітників і селян України, під проводом більшовиків проти окупантів, завдяки підтримці трудящих України радянською Росією, — *німецький імперіалізм зазнав 1918 р. катастрофічної поразки на Україні.* Ленін мальовничо писав, що німецькі імперіалісти *«хотіли вивезти з України 60 млн. пуд. хліба, а вивезли лише 9 млн. і на додачу вивезли таку штуку, яку їм не перетравити, — більшовизм».*³

¹ Черчіль, «Мировой кризис», ст. 105 — 106. Курсив мій. — К. П.

² Щодо твердження Черчіля, що французькі війська були до 1919 р. «слух'яною зброєю» свого уряду, яка діяла «майже без відказу», то тут Черчіль, м'яко кажучи, приховує деякі факти, які очевидно, сильно впливають йому на перви.

У травні 1917 р. після відомої квітневої бігани, в якій генерал Нівель, підтримуваний Пуанкаре, доложив 150 тис. французьких солдатів, повстали 75 французьких піхотних полків, 23 стрілкових батальйони і 12 артилерійських полків. В ці дні французький уряд і ставка вважали, що вони мають на всьому пімецькому фронті лише одну надійну дивізію (див. журнал «Коммунистический Интернационал», № 17, 1934 р. Уривок з колективної роботи «Хроніка робітничого і революційного руху у Франції за світової війни», і вступну статтю Ф. Нотовича).

³ Ленін, т. XXIV, ст. 75. Курсив мій. — К. П.

Історія показує, нарешті, що Україна, яку німецькі імперіалісти хотіли обернути на продовольчу і сировинну базу для продовження імперіалістичної війни на Заході і на оплот для відновлення буржуазно - поміщицької влади в Росії, не лише не відіграла цієї ролі, а навпаки, завдяки роботі більшовицької партії, розклала військо німецького імперіалізму і прискорила перемогу революції в Німеччині і Австро - Угорщині.

Імперіалісти Заходу хотіли перетворити Україну на свою колонію і оплот контрреволюції в цілій Росії. Українські націоналісти допомагали їм у цьому. Політика більшовицької партії і героїчна боротьба, героїчна праця робітників і селян України і всього Радянського Союзу привели до того, що СРСР і всі соціалістичні республіки, які входять в його склад, стали, як відзначив тов. Сталін, «базою розгортання світової революції».

Робітники і трудящі цілого світу стоять на порозі нових вирішальних боїв. Ясно, що робітники і селяни соціалістичної України відіграють разом з пролетаріатом і селянством всього Радянського Союзу величезну роль у цих боях.

Ленін говорив наприкінці 1918 р.:

«Ми знаємо твердо, що, коли українська перемога робітників і селян піде поруч із зміцненням влади (радянської.—*К. П.*) Росії і з успіхом, то соціалістична пролетарська Україна не лише переможе, але й буде непереможна».¹

Цей прогноз Леніна, як і всі його прогнози, справдився. Соціалістична: пролетарська Україна, невід'ємна частина СРСР, непереможна.

Війна проти СРСР і проти кожної республіки, що входить у Радянський Союз, як сказав т. Сталін на XVII з'їзді, буде «найбезпечнішою для буржуазії війною» і скінчиться для супротивників СРСР розгромом на фронті й революцією в тилу.

Німецьким фашистам, англійським імперіалістам та іншим не бачити «територій на Сході», як своїх вух.

Наближається час, коли «території» імперіалістів на Заході і на Сході будуть завойовані переможливими пролетарськими й колоніальними революціями.

¹ Ленін, т. XXIII, ст. 295.

О. ДЗЕНІС.

Завдання зміцнення диктатури пролетаріату в другій п'ятиріччі.¹

До XVII з'їзду партії пролетаріат СРСР добився величезних успіхів у справі соціалістичного будівництва. Диктатура пролетаріату забезпечила величезні класові зрушення в країні. Ми стали індустріальною країною і забезпечили гігантський дальший розвиток соціалістичної індустрії. Швидко росте організований індустріальний пролетаріат. Ми вже завершили суцільну колективізацію основних зернових районів країни. Завершується суцільна колективізація країни в цілому і ліквідація на цій основі куркульства як класу.

Багатомільйонні маси колгоспників під керівництвом робітничого класу активно включилися в загальний процес соціалістичного будівництва. В ударництво й соцзмагання — ці нові, вищі форми пролетарської демократії — поступово втягуються всі трудящі.

В країні ще продовжують залишатися два основних класи, з яких складається наше суспільство, але швидко змінюється суть цих класів. Той не може правильно зрозуміти суті й форми класової боротьби в нашій країні на сьогодні, хто не усвідомить тих найглибших класових зрушень, які забезпечені диктатурою пролетаріату, перемогою лєнінізму, успішним здійсненням зпшення класів, руху до соціалізму.

Пролетаріат СРСР, керуючи соціалістичним будівництвом, є провідним класом, що зосереджує в своїх руках засоби виробництва від імені всього суспільства. Пролетарі — вже не експлуатований клас, а вільні господарі країни, працівники будованого соціалістичного суспільства, але вони все ще особливий клас, бо пролетаріат являє «групу людей», що зовсім не мають приватної власності на засоби виробництва і в цьому відношенні протистоять усім капіталістичним елементам і відрізняються від класу дрібних товаровиробників.

Лишається в країні ще й другий основний клас — селянство, але суть і цього класу під керівництвом пролетаріату швидко змінюється. Переважна частина бідняцького й середняцького селянства вже стала на шлях соціалістичного розвитку господарства. Клас дрібних товаровиробників — «останній капіталістичний клас»,² — в результаті цього змінює свою суть як клас.

На основі успіхів колгоспного будівництва, селянство в СРСР в основному вже перестало бути таким «класом, господарство якого базується на приватній власності і дрібному товарному виробництві».³ Переважна частина цього класу об'єднала основні засоби виробництва в колективні соціалістичні підприємства. Колгоспник є головною фігурою в радянському

¹ Доповідь на науковій сесії ВУАМЛІН'у 4 червня 1934 р.

² Сталин, «Питання лєнінізму», ст. 348. Партвидав ЦК КП(б)У, 1933 р.

³ Там же, ст. 348.

селі. Але риси дрібного товаровиробника колгоспник остаточно втратить лише після повної колективізації, в міру дальшого організаційно - господарського зміцнення колгоспів і піднесення їх на вищий ступінь розвитку. Колгоспники й одноосібники в радянському селі являють дві частини одного і того ж класу — селянства. Одна частина цього класу, колгоспники, вже стала на соціалістичний шлях розвитку, і риси дрібного товаровиробника, що залишилися в неї, не є в значальними для її соціальної суті, хоч іще довго даватимуться взнаки, виявляючись у поживленні приватно - власницьких тенденцій. Друга, значно менша частина — одноосібники, бідняки й середняки — ще живе на базі дрібного товарного виробництва, нерідко виділяючи споміж себе спекулятивні елементи, але й вона в другій п'ятирічці, під впливом соціалістичного великого сільського господарства, безсумнівно, стане на соціалістичний шлях розвитку. Процес знищення класів, що провадиться під керівництвом пролетаріату, приводить до поступового знищення класу дрібних товаровиробників в результаті зміни соціальної природи селянина - бідняка, середняка — в процесі його перероблення. Але не весь клас селянства відразу усвідомить необхідність стати на соціалістичний шлях розвитку і навіть та частина цього класу, яка на цей шлях колгоспного розвитку стає, не відразу і не вся в однаковій мірі втрачає риси дрібного товаровиробника, дрібного приватного власника. Нерозуміння складності цього процесу перероблення класу дрібних товаровиробників приводить до перекрученого тлумачення завдань пролетаріату по відношенню до нього, до забуття обов'язковості активної керівної ролі пролетаріату в цьому процесі і завдає самому процесові перероблення.

Куркульство, як клас капіталістів, експлуататорів, розгромлено, але ще не добито; рештки його придушуться всією силою диктатури пролетаріату. Коріння цього класу на селі в наслідок першої п'ятирічки підірвано остаточно. Завершення в країні суцільної колективізації тісно зв'язане з завершенням ліквідації на цій основі куркульства як класу. В цілому ряді районів Радянського Союзу цей процес ліквідації куркульства в основному вже завершено. Але і в цих районах і після ліквідації в основному куркульства як класу, в країні в цілому залишаються ще куркульські елементи, рештки розбитого класу експлуататорів, знищення яких, як і раніш, в дальшому прямим завданням пролетаріату.

Знищення класу ще не завершується із знищенням виробничих відносин, на базі яких даний клас існував. Клас буржуазії не знищується остаточно одним фактом знищення капіталістичної власності на засоби виробництва. Експропріація великих капіталістів і поміщиків після захоплення влади пролетаріатом ще не знищила зовсім капіталістів як класових ворогів пролетаріату. Змінилося їх відношення до засобів виробництва, але не змінилася їх класова суть. «Сама експропріація, як юридичний або політичний акт, далеко не вирішує справ».¹

Навіть після повної експропріації капіталістів — позбавлення їх приватної власності на засоби виробництва — вони залишаються, як група членів суспільства, зацікавлених у відновленні свого старого привілейованого становища — носіїв капіталістичної власності на засоби виробництва, зацікавлених в реставрації капіталізму. Заради здійснення цього інтересу вони йдуть на найзапеклішу класову боротьбу проти пролетаріату:

«З посиленою вдсятеро енергією, з шаленим запалом, ненавистю, що зросла в сто раз, кидуються в бій за повернення відібраного «раю», за їхні родини, що жили так солодко і що їх тепер «простонародна наволоч» засуджує на розорення й влидні (або на «простий» труд...)»².

¹ Ленін, т. XXIII, ст. 354 (рос. вид.).

² Ленін, т. XXIII, ст. 355 (рос. вид.).

Опортуністичні теорії ігнорують ту обставину, що знищенням матеріальної основи існування того чи того класу, тобто знищенням даного відношення до засобів виробництва, ще не завершується процес знищення класу. Експропріація пролетаріатом поміщиків і капіталістів, позбавлення їх власності на основні засоби виробництва зовсім не перетворили їх на пролетарів. Змінилося їх безпосереднє відношення до засобів виробництва, економічну базу у них вибито, політичної влади вони позбавлені, силу їх в самій основі підірвано, але класову, експлуаторську природу їх ще не зніщено.

Позбавлені власності на засоби виробництва і можливості експлуатувати трудящих, капіталістичні елементи зовсім не миряться з тим, а навпаки, плачуть надії на можливість відновлення свого минулого привілейованого становища. Доти, доки не викорчувано остаточно коріння капіталізму, можливість відновлення капіталізму не виключена. В цьому знаходять сприятливий ґрунт надії повалених і експропрійованих капіталістів на реставрацію. Цьому сприяє також наявність капіталістичного, ворожого пролетаріатові, країні будованого соціалізму, оточення, до якого звертають свої погляди експропрійовані експлуатори.

Капіталістичні елементи всередині нашої країни являють, на випадок виникнення між капіталістичним світом і СРСР безпосередньої збройної сутички, резерв інтервенціоністського наступу проти країни соціалізму. При найменшій надії на можливість відновлення капіталізму активізуються навіть ті капіталістичні елементи, які зовні нібито примирилися з втратою своєї власності на засоби виробництва, свого привілейованого стану. Велику роль в активізації їх відіграло і відіграватиме надалі вороже пролетаріатові капіталістичне оточення. Навіть після знищення класів, до країни соціалізму намагатимуться пролізати з капіталістичного оточення класові вороги, прямі агенти міжнародної буржуазії, з метою підірвати соціалістичне будівництво, підірвати нашу економічну, політичну і військову міць. Ця агентура міжнародних капіталістів знаходиться все меншу й меншу базу для своєї діяльності, але поки ще не вижито дрібнобуржуазні тенденції серед самих трудящих, поки ще живі в країні рештки ліквідованих капіталістичних класів, класовий ворог намагатиметься знаходити в них ґрунт для розгортання своєї шкідницької роботи. Цим спробам міжнародної контрреволюції повинно бути протиставлено дужу руку диктатури пролетаріату. Такий орган, як ДПУ, в тій або іншій формі, необхідний для охорони внутрішньої безпеки країни соціалізму і після знищення класів всередині СРСР аж доки це знищення класів не відбудеться і в інших країнах.

СРСР в основному завершує суцільну колективізацію і ліквідацію куркульства як класу на цій базі. Але цілком помилково робити звідси висновок, що цим капіталістичні елементи буде вже знищено і класова боротьба всередині країни буде затухати. Цей висновок помилковий як у відношенні до всієї країни в цілому, так і у відношенні до районів суцільної колективізації. І в умовах суцільної колективізації в країні ще лишаються елементи знищеного класу капіталістів, рештки розбитого куркульства, куркульські елементи, що намагаються добитися відновлення капіталізму. Поруч цього, на певний період лишається поза колгоспами деяка частина дрібних товаровиробників, які ще не зважилися стати на соціалістичний шлях розвитку господарства. Нарешті, дрібнобуржуазну природу далеко ще не вижито до кінця і в колгоспників і у відсталих верств робітників. Капіталістичні реставратори намагаються використати ці пережитки. Об'єднання переважної маси селянських господарств у колгоспи, ліквідація куркульства як класу, позбавляють капіталістичні елементи всякого ґрунту для їх розвитку. Виникненню і розвитку цих елементів покладено перешкоди

всю політикою радянської влади. Проти розвитку буржуазних тенденцій у колгоспах, в державному апараті і серед відсталих верств робітників паправлено все керівництво пролетаріату в соціалістичному будівництві і в боротьбі проти ворогів соціалізму.

Але ми не повинні забувати, що необхідною умовою при цьому є активна роль у класовій боротьбі всіх органів диктатури пролетаріату в справі придушення капіталістичних прагнень решток ліквідованих експлуаторських класів, в справі перевиховання й керівництва колгоспним селянством, бідняцько-середняцькою частиною його, що залишилася поза колгоспами, і керівництва всім процесом будівництва соціалізму.

Друга п'ятирічка — п'ятирічка знищення класів і коренів їх існування. Перебудувавши всю економіку країни на соціалістичний лад, зосередивши на кінець другої п'ятирічки в соціалістичному секторі всі засоби виробництва, пролетаріат тим самим знищить приватну власність на засоби виробництва, знищить відміну між членами суспільства у їх відношенні до засобів виробництва, а значить — знищить усі підстави для існування класів. Всі уклади народного господарства, крім соціалістичного, буде знищено. Економіка буде неподільно соціалістичною і не даватиме можливості виникненню класового поділу в суспільстві.

Всередині соціалістичного сектору ще залишиться відміна між державною і колгоспною власністю на засоби виробництва, але це вже буде лише відміна між різними формами суспільної власності на засоби виробництва, при чому і ця відміна буде ступнево стиратися в міру дальшого ходу будівництва соціалізму.

Із здійсненням цього завдання зосередження всіх засобів виробництва в усупільненому секторі буде завершено важливіший етап в переході від капіталізму до комунізму, вирішальний етап в періоді революційного перетворення першого в друге, якому відповідає і політичний перехідний період з революційною диктатурою пролетаріату. Зосереджуючи переважну кількість засобів виробництва в соціалістичному секторі, ми вже вступили в період соціалізму. Але скупчення в соціалістичному секторі всіх засобів виробництва буде становити новий, найкрупніший крок на шляху до соціалізму — буде завершено перехід до першої фази комунізму — до соціалізму.

Завдання, поставлені партією в другій п'ятирічці, можуть бути здійснені лише при умові всебічного зміцнення диктатури пролетаріату. Диктатура пролетаріату повинна забезпечити придушення опору знаних як клас ворогів пролетаріату всередині країни, оборону країни соціалізму від ворожого капіталістичного оточення, викорінення чужих класових впливів у рядах трудящих. Вона повинна забезпечити переконання всіх трудящих у перевагах соціалістичного господарства і перевиховання їх в свідомих працівників соціалістичного суспільства. Вона повинна забезпечити правильну організацію всього процесу соціалістичної перебудови суспільства і повсякденне пролетарське керівництво справою соціалістичного будівництва.

Розуміння активної ролі диктатури пролетаріату в усьому процесі соціалістичного будівництва — від переходу влади в руки пролетаріату до переходу до комунізму — є чуже опортуністичним перекручувачам учення Маркса — Енгельса — Леніна — Сталіна. Тимто вони й неспроможні зрозуміти нерозривного зв'язку дальшого просування будівництва соціалізму з всебічним зміцненням диктатури пролетаріату. Вони, виходячи з ілюзорного, цілком опортуністичного уявлення про розвиток соціалізму самопливом, механістично зв'язують з цим уявленням і ідею поступового послаблення пролетарської держави.

Опортуністи як правого, так і удавано «лівого» гатунку, квапляться

вдати пролетарську державу в архів. Вони (правий ухил на чолі з тов. Бухаріним) приписували державі диктатури пролетаріату пасивну роль «лічного сторожа», що нібито лише охороняє вигаданий опортуністами процес мирного відмирання класів самопливом, погасання класової боротьби; вони — «ліві» фразери, що по суті переживають залишки троцькістських теорійок, висували пропозиції про ліквідацію низових органів радянської влади в районах суцільної колективізації. Опортуністи заперечували активну роль пролетарської держави в усьому процесі соціалістичного будівництва, зокрема в процесі колективізації. Такий же опортуністичний характер мають ідейки про ліквідацію, про негайне відмирання пролетарської держави на кінець другої п'ятирічки. З цими ідейками наступного, нібито зовсім близького відмирання пролетарської держави зв'язана й опортуністична недооцінка завдання зміцнення держави диктатури пролетаріату в другій п'ятирічці. В основі цих опортуністичних ідейок, що прагнуть «прискорити» відмирання, а справді намагаються підмінити лєнінське розуміння відмирання держави ідейками його ліквідації «якнайскорше», — лежить перекручення розуміння всього марксолєнінського вчення про диктатуру пролетаріату як перехідний період від капіталізму до комунізму.

Про носіїв цих опортуністичних ідейок говорив тов. Сталін у своїй доповіді на XVII з'їзді партії.

«Тезу про наше просування до безкласового суспільства, дану як лозунг, вони зрозуміли як стихійний процес. І вони прикидали: якщо безкласове суспільство, то значить можна послабити класову боротьбу, можна послабити диктатуру пролетаріату і взагалі покінчити в державою, яка все рівно повинна відмерти ближчим часом».¹

Замість всебічної уваги до завдання зміцнення пролетарської держави, як обов'язкової умови побудови соціалізму і руху до комунізму, ці носії опортуністичних настанов на самоплив в русі до соціалізму віддаються ілюзіям автоматичного погасання класової боротьби, намагаючись штучно наблизити строк відмирання держави, і висувують ідейки, що на ділі ведуть до підриву боротьби за знищення класів і побудови соціалізму.

Чому ідейка відмирання держави вже на кінець другої п'ятирічки, разом — одночасно зі знищенням класів і основ їх існування, є антипартійною реакційною?

Диктатура пролетаріату, політичний перехідний період продовжує існувати ще й після знищення класів і коренів їх існування. Розвиток соціалізму, перехід від нижчої до вищої фази комунізму не є стихійний процес, що розвивається самопливом, а процес організований, яким керує авангард працівників соціалістичного суспільства. Класів на «першій» фазі комунізму уже нема, немає і пролетаріату як особливого класу. Але на нижчій фазі комунізму — при соціалізмі — ще не остаточно подолано пережитки капіталізму як в економіці, так і в свідомості людей.

Пережитки, сліди капіталізму в економіці в основному буде знищено із знищенням класів і коренів їх існування, в ліквідацією багатокласності і знищенням приватної власності на засоби виробництва. Але і після знищення класів і коренів їх існування економіка заховуватиме деякі сліди капіталізму.

Тим то держава потрібна аж до вищої фази комунізму. Вона потрібна при соціалізмі для забезпечення максимального розвитку продуктивних сил країни, без чого неможливий перехід суспільства в «першої» у вищу

¹ *И. Сталин*, Звітна доповідь XVII з'їзду партії про роботу ЦК ВКП(б). Партвидав, 1934 р., ст. 45 (рос. вид.).

фази комунізму. Держава потрібна для боротьби за подолання пережитків в економіці і свідомості людей.

Комуністичне суспільство в «першій» своїй фазі «у всіх відношеннях, в економічному, моральному і в розумовому, посить ще відбиток старого суспільства, з над якого воно вишло».¹

«В першій своїй фазі, на першому своєму ступні комунізм не може бути ще економічно цілком арілим, цілком вільним від традицій або слідів капіталізму»²

На першій фазі комунізму держава потрібна ще для охорони суспільної власності від спроб її порушити. Держава потрібна для організації і охорони міри праці і міри споживання, для організації обліку й контролю і запровадження соціалістичного принципу «кожному відповідно до витраченої ним праці».

Із знищенням приватної власності на засоби виробництва знищується різниця між людьми в їх відношеннях до засобів виробництва, але потреби кожного не можуть бути повністю задоволені, бо ще не досягнуто для цього необхідного рівня розвитку продуктивних сил. Розподіл продуктів праці провадиться ще за принципом: кожному відповідно до витраченої праці — за рівну кількість праці рівну кількість продукту. Люди ще не навчилися працювати без всяких норм права.

Комуністичне суспільство, суспільство «примушене спочатку знищити лише ту «несправедливість», що засоби виробництва захоплено окремими особами, і яке це в силі зразу знищити і дальшу несправедливість, що полягає в розподілі предметів споживання «по роботі (а не по потребах)».³

«Буржуазне право» відпадає остільки, оскільки знищено приватну власність на засоби виробництва. Але соціалістичне суспільство ще не може жити без всяких норм права.

«Однак, це ще не комунізм і це ще не усуває «буржуазного права», яке перічним людям за нерівну (фактично нерівну) кількість праці дає рівну кількість продуктів».⁴

«Доти, доки настане «вища» фаза комунізму, соціалісти вимагають якнайсуворішого контролю з боку суспільства і з боку держави над мірою праці і мірою споживання».⁵

З метою розподілу продуктів споживання «по роботі» і в першій фазі комунізму ще потрібне «буржуазне право», що визнає і захищає приватну власність на предмети споживання, а для підтримки й охорони його необхідна держава, «бо право є ніщо без апарату, здатного примушувати додержувати норми права».⁶ Держава охороняє проведення соціалістичного принципу і здійснює найсуворіший контроль над мірою праці і мірою споживання. Охороняючи і забезпечуючи запровадження соціалістичного принципу — кожному по роботі; держава сприяє дальшому швидкому розвитку продуктивних сил і привчає кожного члена суспільства до свідомої трудової дисципліни.

Соціалістичне суспільство складається з людей, які тільки ще вийшли з класового суспільства і носять в собі ще пережитки, забобони, звички класового суспільства.

Придушення капіталістичних прагнень колишніх експлуататорів — жити не працюючи, збагачуватися коштом трудящих, примушування колишніх експлуататорських елементів до праці — залишаться завданням пролетарської держави і після знищення класів.

¹ К. Маркс, Критика Готської програми.

² Ленін, т. XXI, ст. 438 (рос. вид.)

³ Ленін, т. XXI, ст. 434.

⁴ Ленін, т. XXI, ст. 435.

⁵ Ленін, т. XXI, ст. 438.

⁶ Ленін, т. XXI, ст. 437.

Держава потрібна на цьому ступні розвитку суспільства для придушення ще не вжитих колишніми експлуаторськими елементами старих експлуаторських звичок і прагнень. Вона потрібна для виховання в усіх трудящих нові соціалістичної дисципліни.

Із побудуванням соціалізму ще не буде вижито ворожість до соціалізму колишніх експлуаторських елементів, що їх експропрійовано, але які ще не втратили своїх старих експлуаторських звичок і прагнень. Колишні дрібні товаровиробники на нижчій фазі комунізму будуть уже всі організовані в соціалістичні колективні господарства, але серед значної частини їх, у різних представників у різній мірі, ще не буде остаточно вижито приватновласницькі прагнення, багато з них ще не будуть пройняті глибоко свідомим ставленням до праці, до своїх обов'язків перед соціалістичним суспільством, ще не буде остаточно подолано відсталість, мало-свідомість і інші пережитки класового суспільства. Щоб подолати всі ці пережитки класового суспільства в свідомості людей, членів соціалістичного суспільства, потрібна держава як знаряддя примусу. Ленін у своїй роботі «Держава і революція» говорить:

«Держава зможе відмерти повністю тоді, коли суспільство здійснить правило: «кожний — по здібностях, кожному — по потребах», тобто коли люди остільки звикнуть додержувати основних правил спільного життя і коли їх праця буде остільки продуктивною, що вони добровільно працюватимуть по *здібностям*».¹

Елементи класової боротьби залишаться і після знищення класів та основ їх існування. Вони виявлятимуться в діянні пережитків капіталізму в свідомості людей, пережитків, що пожвавлуватимуться більшою чи меншою мірою на різних ділянках соціалістичного будівництва, в рівні відрізки часу. Ці пережитки капіталізму, безсумнівно, поступово зникатимуть під впливом як примусу, так і переконування носіїв цих пережитків з боку держави і всієї системи організації соціалістичного суспільства. Але зникати вони будуть не самопливом, а лише за активного дальшого впливу пролетарської держави.

Говорячи про конкретні завдання в справі зміцнення диктатури пролетаріату, сьогодні, після XVII з'їзду партії, ми повинні враховувати одну важливу обставину, а саме те, що «справа явним чином йде до війни».² Ця обставина вимагає особливої уваги до такого зміцнення диктатури пролетаріату, щоб усі ланки її системи було приведено до стану, необхідного як для боротьби в капіталістичним оточенням, так і для подавлення класововорожних елементів всередині країни, для керівництва колективним і бідняцьким середняцьким одноосібним селянством, в масах якого з виникненням інтервенціоністської війни пожвавляться, безперечно, на окремих ділянках ще не вижиті дрібнобуржуазні тенденції, і для керівництва пролетаріатом, завдання якого особливо ускладнюються в зв'язку з потребою підготовки оборони Країни Рад і особливо ускладняться з початком інтервенціоністської війни проти нас.

Нова війна, підготовлювана імперіалістами, не даючи виходу капіталізові, «напевно розв'яже революцію і поставить під питання саме існування капіталізму в ряді країн, як це трапилося в ході першої імперіалістичної війни».³

Безсумнівна перспектива такого кінця нової імперіалістичної війни ставить перед першою країною диктатури пролетаріату ще одне величезне завдання — підготуватися до того, щоб бути опорою боротьби пролета-

¹ Ленін, т. XXI, ст. 436.

² Сталін, Звітна доп. XVII з'їзду ВКП(б). Партиздат, ст. 14.

³ Там же, ст. 10 — 11.

ріату капіталістичних країн за владу. Ми повинні бути здатні в необхідний момент не лише придушити будьяку спробу решток класових ворогів всередині нашої країни піднести голову, не тільки керувати всім соціалістичним будівництвом, але спрямувати нашу міць на допомогу пролетаріатові ніби ще капіталістичних країн, що повстане проти капіталу і захопить владу. Наша армія повинна бути опорою міжнародного пролетаріату в боротьбі з міжнародною контрреволюцією, яка, безсумнівно, спробує придушити, потопити в крові молоді радянські республіки, що виникнуть в процесі перетворення імперіалістичної війни на війну громадянську. Нашу організаційну силу, політичний досвід треба буде поставити на службу світовому пролетаріатові в справі внутрішнього зміцнення пролетарської революції, що переможе в ряді країн. Наша економічна міць повинна буде забезпечити господарську допомогу молодим радянським республікам, яким доведеться перемагати чимало труднощів у справі соціалістичної перебудови свого господарства.

Червона армія — це вже не озброєна сила, відірвана від суспільства, па зразок армій буржуазних держав. Вона ще класова армія, але в силу природи самого пануючого класу — пролетаріату, що керує соціалістичною перебудовою всього суспільства, Червона армія, яка охороняє будівництво соціалізму, виступає як носій інтересів усього соціалістичного будівництва. Після знищення класів, виступаючи як збройна сила соціалістичного суспільства, Червона армія продовжуватиме виступати як знаряддя захисту соціалізму, як опора всього міжнародного пролетаріату. В цьому відношенні вона ще матиме класовий характер, бо вся країна соціалізму виступатиме в міжнародній класовій боротьбі як найдужча і найнадійніша опора пролетаріату проти капіталістів.

Держава буде потрібна аж до вищої фази комунізму. Тільки після забезпечення розвитку продуктивних сил і всіх джерел суспільного багатства, що дозволяють суспільству задовольняти потреби кожного повністю, тільки після перетворення для кожного праці з засобу до існування в першу потребу життя, після завершення перевиховання всіх у свідомих працівників соціалістичного суспільства держава зможе остаточно відмерти, оскільки остаточно відпаде потреба в примусі.

Ленін, підкреслюючи особливу природу пролетарської держави, як напівдержави, держави, що відмирає, в той же час застерігав від схоластичних дискусій про строки і форми відмирання.

«Тим то ми і вправі говорити лише про пемінуче відмирання держави, підкреслюючи тривалість цього процесу, його залежність від швидкості розвитку *вищої фази комунізму* і валишаючи цілком відкритим питання про строки або про конкретні форми відмирання, бо матеріалу для розв'язання таких питань нема».¹

Держава потрібна пролетаріатові до цілковитого створення умов для здійснення комуністичного принципу: «кожний — по здібностях, кожному — по потребах». Оскільки ж створення цих умов не відбувається самопливом, а є результатом свідомої, організованої діяльності пролетаріату, організованого в пануючий клас, — для створення цих умов потрібна міцна, дужа пролетарська держава. Зміцнення пролетарської держави є обов'язковий засновок створення умов для розвитку соціалістичного суспільства у вищу фазу — комуністичне суспільство.

Що визначає ленінська характеристика пролетарської держави, як відмираючої держави? В «Державі і революції» Ленін говорить:

«Пролетаріатові потрібна держава — це повторюють усі опортуністи, соціал-шовіністи і каутськіанці, запевняючи, що таке с вчення Маркса і «забуваючи» додати,

¹ *Ленін, т. XXI, ст. 436.*

що, поперше, за Марксом пролетаріатові потрібна лише відмираюча держава, тобто побудована так, щоб вона негайно почала відмирати і не могла не відмирати, а подруге, трудящим потрібна «держава», тобто організований у пануючий клас пролетаріат».¹

Пролетарська держава в корені відмінна від типів держав, що історично раніш існували. Вона — перша в історії держава, завданням якої є не закріплення класового поділу суспільства, що робили всі класи, які панували раніш за допомогою свої класової держави, а навпаки — знищення цього поділу шляхом знищення класів і основ їх існування. Здійснюючи ці завдання, пролетарська держава створює умови для відпадання необхідності в самій державі, тобто створює основи безкласового суспільства. Ленін, говорячи про пролетарську державу, як відмираючу, має на увазі саме ці особливості, ці властивості пролетарської держави. Слова Леніна про те, що пролетарська держава негайно починає відмирати і не може не відмирати, означають саме те, що з першого дня свого існування пролетарська держава підготовлює умови свого відмирання, тобто з першого дня свого існування працює над знищенням класів і коренів їх існування і над побудовою соціалізму. Знищуючи класи і корені їх існування, розгортаючи соціалістичне будівництво, пролетарська держава нагромаджує елементи свого майбутнього відмирання. Цього не могли зрозуміти ані троцькісти, ані праві ухильники. Нагромадження умов, що потрібні для відмирання держави, опортуністи підмінюють послабленням ролі самої пролетарської диктатури.

В цьому саме й полягає діалектика в розвитку пролетарської держави, що чям вона дужча, тим більше, тим успішніше вона може здійснювати завдання знищення класів, тобто завдання підготовки умов свого власного відмирання. Саме тому тепер, здійснюючи в другій п'ятирічці остаточне знищення класів і коренів їх існування, ми повинні всіляко зміцнювати пролетарську державу. Дальше зміцнення пролетарської держави є одночасно створенням умов її відмирання після здійснення завдань, що лежать на пролетарській державі, тобто після повного створення безкласового суспільства.

Соціалізм всередині країни переміг остаточно і безповоротно. Сил, що могли б перешкодити дальшому розвитку соціалізму в вищу фазу комунізму, всередині країни немає. Але це не означає, що після знищення класів і основ їх існування суспільство далі розвивається самопливом.

Дехто наївно-опортуністично уявляє собі соціалістичне й комуністичне суспільство як царство повного самопливу, як суспільство, в якому люди, що стали свідомими членами соціалістичного суспільства, живуть і працюють без всякого керівництва. Ці наївно-опортуністичні погляди є лише логічним продовженням поглядів правоопортуністичних прибічників самопливу в усьому процесі соціалістичного будівництва, які ігнорують активну роль робітничого класу і його держави в будівництві соціалізму. Марксоленінське вчення завжди бачило в комуністичному суспільстві *найбільш послідовно організоване суспільство*, де зведено напівець будьякі можливості неорганізованих виступів окремих членів або груп членів суспільства. Процес перероблення економіки, перевиховання трудящих в свідомих будівників соціалізму, є процесом будівництва цього свідомо організованого суспільства — комунізму. Вищий розвиток продуктивних сил, що забезпечує запровадження комуністичного принципу — кожному — по потребах, від кожного — по здібностям — можливий лише на вищому ступні організованості всього суспільства. Не анархічне розуміння комунізму, як сукупності розрізаних громад, а марксоленінське розуміння комунізму,

¹ Ленін, т. XXI, ст. 385.

як послідовно організованого суспільства, лежить в основі нашого розуміння кінцевої мети боротьби робітничого класу.

Період диктатури пролетаріату, весь процес соціалістичного будівництва в неухильний рух від капіталістичного суспільства на основі свідомо скерованих законів до організованого комуністичного суспільства шляхом знищення класів і коренів їх існування. Боротьба за знищення капіталізму, капіталістичних елементів, класів взагалі, знищення приватної власності на засоби виробництва, боротьба за соціалістичну індустрію, соціалістичну реконструкцію сільського господарства і всього народного господарства в цілому — в конкретний процес боротьби за досягнення цілого вищого ступня організованості суспільства. Зміцнення диктатури пролетаріату одночасно з зміцнення організованості суспільства.

Тим то цілком безглуздо процес відмирання держави після знищення класів уявляти таким чином, що до певного ступня будівництва безкласового суспільства йде процес зміцнення держави, після чого починається процес її відмирання у вигляді послаблення. Процес відмирання держави за марксоленінським вченням можна уявляти лише так, що після знищення класів зникає класовий характер органів управління, змінюються їх функції, місце управління людьми займає управління речами. Але тільки механістичне, педіалектичне розуміння процесів будівництва безкласового суспільства може зображувати цей процес як розвиток держави спочатку по кривій вгору — процес зміцнення, а потім на якомусь щаблі пібито настає перелом і далі йде розвиток по спадаючій кривій — процес «затухання» держави. В самому процесі зміцнення соціалістичного суспільства, що неухильно йде вперед, зникають риси його органів управління як органів певного класу, бо зникаються самі класи, а потім і їх пережитки. Процес «затухання» пролетарської держави можна зрозуміти, лише усвідомивши, що в процесі соціалістичного будівництва, в міру знищення класів і їх пережитків, органи управління класового суспільства перетворюються в органи, що справді представляють *все* суспільство. При цьому відбувається перебудова цих органів, але в лананні ніякої потреби нема.

Процес розвитку ширшої фази комунізму в вищу в дуже тривалій процес, тривалість якого підкреслюється основоположниками марксизму. На всьому протязі його держава ще потрібна.

«Ясно, що не може бути й мови про визначення моменту *майбутнього* «відмирання», тим більше, що воно являє з себе безсумнівно процес тривалий».¹

Держава потрібна пролетаріатові для забезпечення всіх сторін комуністичного суспільства. Тільки при цілковитому здійсненні *всіх* сторін комунізму держава стане непотрібною, вона остаточно відіме, «засне».

Теоретично цілком можливе завершення розвитку соціалістичного суспільства в його вищу фазу — комунізм і в одній країні в капіталістичному оточенні. Всередині однієї країни можлива цілковита перемога соціалізму і, значить, створення умов для остаточного відмирання держави. В своєму кінцевому слові на VII пленумі ВККІ тов. Сталін, заперечуючи Троцькому, показав, що необхідність оборони соціалістичного суспільства проти капіталістичного оточення не може затримувати цю цілковиту перемогу соціалізму². Комуністичне суспільство без класів і без держави в такому разі боронилося б від зовнішніх ворогів за допомогою всенародної соціалістичної міліції. Але практично це малоймовірно, бо розвиток класової боротьби в капіталістичному світі та між капіталістичною і соціалістичною системою повинен привести до того, що революція в капіталістичних

¹ Ленін, т. XXI, ст. 427.

² Й. Сталін, зб. «Про опозицію», ст. 532, або стеногр. зві. VII пленуму ВККІ, т. II, ст. 390.

країнах настане значно раніше, ніж в СРСР завершиться процес розвитку комунізму з його нижчої фази у вищу фазу, раніше, ніж буде створено умови остаточного відмирання держави.

Завданням робітничого класу не лише в другій п'ятирічці, але і в дальшому є всіляке зміцнення держави диктатури пролетаріату, без чого неможливе ані виконання завдань другої п'ятирічки, ані побудування соціалізму, ані дальший розвиток соціалістичного суспільства в вищу фазу комунізму, коли остаточно відпаде потреба в державі.

* * *

Які основні завдання в справі зміцнення диктатури пролетаріату в другій п'ятирічці? Всі ці завдання випливають з загального завдання пролетаріату, поставленого партією, — побудови безкласового суспільства, знищення класів і коренів їх існування.

Вся система диктатури пролетаріату: пролетарська держава, масові організації, керівний авангард класу — партія, повинна бути загострена і зміцнена, щоб найкраще викопати це завдання.

Ліквідація функціоналки, забезпечення конкретного керівництва, підвищення персональної відповідальності кожного керівника і виконавця, перевірка виконання, викорінення канцелярсько-бюрократичних методів керівництва, масовий контроль роботи органів управління і критика хиб їх апарату з боку мас — ось ті конкретні шляхи зміцнення державного і господарського апарату, що їх вказав XVII з'їзд партії.

В другій п'ятирічці пролетарську державу необхідно зміцнити і як збряддя придушення класових ворогів пролетаріату, збряддя оборони країни соціалізму від ворожого капіталістичного оточення, і як збряддя перевиховання широких мас селянства, як збряддя будівництва соціалізму стосовно всього суспільства в цілому. Ці завдання вимагають створити чіткий міцний апарат управління, створити багатомільйонні масові організації, що складають ради з глибокими «низами» і зливають державний апарат з мільйонними масами, які являють державний апарат в глибокому сенсі слова.

Ці завдання вимагають проплекнення держави в усі галузі економіки, політики, культури. У зв'язку з завданням цілковитого усунілення засобів виробництва виключно важливого значення набуває така перебування державного й господарського апарату, яка сприяє найкращому охопленню безпосереднім конкретним керівництвом державою всіма ланками господарського й культурного будівництва.

На пролетарській державі лежить завдання організувати боротьбу за подолання труднощів, завдання втягти маси робітників і селян у цю боротьбу, очистити господарські, адміністративні й інші організації від ненадійних, песталих, перероджених елементів. Пролетарська держава виступає як організатор боротьби за політичну лінію партії, як сила, що мобілізує широкі маси трудящих на боротьбу за подолання труднощів, за побудову безкласового суспільства.

На XVII з'їзді партії тов. Сталін відзначив чергові завдання в галузі промисловості. Кожен з цих завдань вимагає конкретної боротьби з боку пролетарської держави як організатора і керівника соціалістичного будівництва. В управлінні діючими підприємствами, в плануванні, будівництві і пуску нових підприємств, в боротьбі за нові галузі виробництва — всюди пролетарська держава виступає як організатор соціалістичного господарства. В галузі сільського господарства держава виступає як організатор радгоспів і МТС — потужних підойм озброєння сільського господарства передовою технікою.

План, кредит, передові знаряддя виробництва в руках держави в формі МТС, закон і вся діяльність органів управління держави як засіб підтримки передових форм господарювання, політвідділи МТС і радгоспів, виховання нової соціалістичної дисципліни, нового ставлення до праці, до продукції, як до громадської власності — все це лише різноманітні засоби й методи в руках пролетарської держави в боротьбі за соціалістичне перероблення сільського господарства. Чи може це перероблення бути здійснене без активної ролі держави? Ні, бо це перероблення здійснюється в обставинах опору ворожих елементів і дрібнобуржуазних пережитків, що збереглися як у одноосібників і колгоспників, так і в найбільш відсталих членів робітничого класу. В галузі культурного будівництва також не може бути місця самопливу. Будівництво вишів, науково-дослідних інститутів, клубів, театрів, кіно, прес і т. д., всі галузі культурного будівництва можуть розвиватися в інтересах соціалістичного будівництва лише при неухильному керівництві ними з боку пролетарської держави. Візьміть питання, що здається простим, але на ділі є найскладнішим питанням, яке показує роль пролетарської держави як організатора соціалістичного будівництва, зобов'язаного проникнути з своїм керівництвом до кожної дрібної ділянки й ланки. Хто повинен в першу чергу вчитися у виші в умовах, коли розвиток продуктивних сил сьогодні ще не може забезпечити вищу освіту всім членам суспільства? З якого соціального матеріалу повинні готуватися в умовах ще класового суспільства кадри для тих чи інших ділянок соціалістичного суспільства? На кого і для яких цілей повинні витрачатися громадські кошти в галузі народної освіти? Всі ці питання вимагають організованого розв'язання з боку пролетарської держави.

Візьміть радянську торгівлю. Організація розгорнутої радянської торгівлі без капіталістів, без спекулянтів, боротьба за зниження цін, за оздоровлення ринку вимагають систематичної боротьби пролетарської держави проти прагнення капіталістичних елементів зірвати розгортання радянської торгівлі, дезорганізувати її. В галузі будівництва соціалістичної змістом, національної формою культури, пролетарська держава виступає як організатор допомоги більш відсталім, раніше гнобленим національностям в політичному, економічному й культурному їх рості і втягуванні трудящих цих національностей в шеренги активних будівників соціалізму.

Немає жодної ділянки господарського й культурного будівництва, куди не повинна була б проникнути організаторська сила пролетарської держави. Кожний успіх в справі господарського і культурного будівництва, в справі зміцнення воєної і політичної могутності країни зумовлюється міццю пролетарської держави.

«Успіхи й перемоги було одержано не в порядку самопливу, а в порядку запеклої боротьби за проведення лінії партії».¹

Не ставлячи перед собою завдання докладно висчерпати всі питання, що стоять перед нами в справі зміцнення диктатури пролетаріату, в справі зміцнення соціалістичного будівництва, я хотів би підкреслити чотири основні завдання, які стоять перед нами в справі зміцнення диктатури пролетаріату в другій п'ятирічці.

* * *

Зміцнення диктатури пролетаріату нерозривно зв'язано з розгортанням пролетарської демократії, втягненням трудящих в управління державою. Пролетарська держава, являючи зброєю організованого в пануючий клас пролетаріату, керівана партією робітничого класу — його авангардом, віді-

¹ Сталін, Звітна доповідь XVII з'їздові партії, ст. 57.

грає вирішальну роль у перевихованні всіх трудящих на свідомих працівників соціалістичного суспільства. Це перевиховання насамперед зв'язано з поголівним втягненням усіх трудящих в управління державою.

У другій п'ятирічці, коли пролетаріат здійснює завдання остаточного знищення класів, це завдання висувається з особливою силою. Знищення класів не можна здійснити, не подолавши чужого пролетаріатові і будованому ним соціалістичному суспільству відриву окремих ланок державного апарату від трудящих. Завершення знищення класів і основи їх існування, як і остаточне подолання падалі, після ліквідації класів, усіх пережитків класового суспільства в економіці і в свідомості людей — вимагає максимального розвитку пролетарської демократії, участі всіх трудящих в управлінні державою.

Завдання втягнення трудящих в управління державою, розв'язуване партією і всією радянською суспільністю, починаючи з перших днів існування пролетарської держави, в другій п'ятирічці дістає вищайшого сприяння базу. Знищення класів взагалі і коренів їх існування, ріст в два з половиною, три рази споживання широких мас, величезний ріст культурного рівня дає можливість підійти найщільніше до здійснення завдання притягнути всіх трудящих до управління державою. Цілковите втягнення всіх трудящих у вибори до рад не лише в місті, але й на селі, повне втягнення в колгоспи всіх бідняцько-середняцьких господарств є завданням, тісно зв'язаним із завданням знищення класового суспільства і коренів його існування. Цілковите втягнення всіх трудящих у вибори до рад і в роботу рад є завданням, що може бути повністю здійснене в другій п'ятирічці. Невпинний ріст великих соціалістичних підприємств, що об'єднують тисячі і десятки тисяч робітників, зростаюча організованість робітничого класу, підсилення впливу і керівництва партії, охоплення найширших мас трудящих профспілками і виховна робота профспілок, ріст ударництва й соцзмагання, втягнення величезного робітничого активу в роботу секцій рад і депутатських груп, загальне піднесення соціалістичної дисципліни і т. д., — все це взяте разом, дає цілковиту підставу говорити про завдання повного охоплення на кінець п'ятиріччя виборними зборами всіх виборців на промислових підприємствах.

Вже в останніх виборах цілий ряд підприємств демонстрував стопроцентну участь усіх виборців у виборчих зборах. У виборчих зборах в цілому по Україні брали участь — 91,8% робітників, службовців — 91,1% від загального числа працюючих. По окремих спілках процент участі виборців у виборчих зборах ще вищий, наприклад: по спілці цукровиків — 97,2%, хеміків — 94,5%, друкарів — 94,8%. Перехід сільського господарства на соціалістичні рейки забезпечує можливість різкого піднесення участі в виборах і колгоспників поруч із робітниками промислових підприємств. Приклади цьому дають останні вибори, коли в ряді районів на селі було досягнуто процента участі виборців у виборчих зборах, що наближається до процента участі робітників на зборах підприємств, при чому надзвичайно характерною є вищайша активність у виборах жіноцтва, активність, яка в ряді районів на селі була вища, ніж у виборців-чоловіків. Наприклад, по Городецькому району чоловіків прибуло 88%, жінок — 94%, по Брацлавському району чоловіків прибуло 78,7%, жінок — 91,3%, по Петрівській сільраді Лпшецького району чоловіків — 70,5%, жінок — 97%, тобто майже 100%. Порівняння активності виборців одноосібників і колгоспників дуже ясно показує величезну роль колективізації в піднесенні активності на селі. Так, в останніх виборах на виборчі збори прибуло з числа одноосібників — 73,3%, з СОЗ'ів — 81,9%, з членів сільськогосподарських артіль — 82,4%.

Повна колективізація, що є вже сама по собі формою втягнення всіх

трудящих села в справу управління державою, в той же час створює умови для повного втягнення трудящих села у вибори до рад. Велике соціалістичне господарство на селі веде до підсилення організованості сільської трудящої людності під керівництвом пролетаріату, підвищення її політичної свідомості, соціалістичної дисципліни й соціалістичної правосвідомості, тобто створює умови, аналогічні умовам робітників у великих промислових підприємствах. Все це дає підставу робити висновок про те, що цілковита колективізація забезпечить і різке зрушення в сторону підвищення активності виборця на звітних і виборчих зборах. Практичний досвід дає повну підставу для таких висновків. Останні вибори до рад, порівняно з минулими виборами, показують, яку величезну роль в активізації сільського виборця відіграв його перехід на рейки соціалістичного виробництва, об'єднання дрібних розпорочених селянських господарств у колгоспи.

Наприклад, у виборах 1927-28 р. на селі брало участь 54,7% виборців, а в 1930 і в 1931 рр. у виборах брало участь вже 76,2%, тобто активність виборців зросла на 39%, в той час як активність виборців до міських рад зросла за цей же період лише на 14%, досягаючи участі у виборах 86% виборців. Ці дані яскраво свідчать про величезну роль переходу дрібного товаровиробника на рейки соціалістичного господарства, активізацію його участі в управлінні державою. Усвідомлення ним переваг соціалістичного господарства знайшло вияв також в тому, що він зрозумів потребу активнішої участі в управлінні державою.

Зрозуміло, і тут знаходять місце помилкові опортуністичні тлумачення величезних можливостей активізації виборця, створюваних суцільною колективізацією. З одного боку, як це показує досвід, виявляються опортуністичні настанови на самоплив, які приводять до того, що активна робота по організації, мобілізації виборця підмінюється заспокоєнням, ставкою на самоплив і сподіванням на те, що сам колгоспник без організації і роз'яснюючої роботи виявить активність як виборець до рад. Така правоопортуністична практика, що ідеалізує колгоспника, приводить, кінець - кінцем, до того, що величезні можливості, які надаються ростом колективізації і організаційно-господарським зміцненням колгоспів, лишаються невкористані. З другого боку, треба вказати на приклади «лівацького» тлумачення цих можливостей, коли глибока роз'яснювальна, пропагандистська робота підмінюється голим адмініструванням, наказом про прибуття на збори і т. д. Величезні можливості, що відкриваються для розгортання пролетарської демократії в другій п'ятирічці, вимагають упертої, систематичної більшовицької роботи.

Вияткового розвитку, поруч із втягненням у вибори, набуває і втягнення трудящих безпосередньо в роботу рад. Вже на початок другої п'ятирічки ми маємо величезні успіхи у втягненні трудящих в безпосередню роботу рад. В роботу секцій рад і депутатських груп втягнуто понад десять мільйонів виборців. Росте сіть соцсумісництва (до 10 тисяч соцсумісників), тобто робота в державному апараті без відриву від виробництва. Широкого розвитку набуло шефство фабрик і заводів над радянськими установами — форма зв'язку виробничого колективу з органами державного апарату. Всі ці форми конкретного виразу пролетарської демократії мають перед собою в другій п'ятирічці широкі перспективи розвитку і являють уже більш високі форми участі трудящих в управлінні державою, ніж сама участь на виборчих зборах, в обговоренні наказів і звітів депутатів перед своїми виборцями.

Ударництво і соцзмагання — ці нові вищі форми пролетарської демократії повинні в другій п'ятирічці набути вияткового розвитку. Дані профспілок показують, що вже зараз більшість робітників великих індустріальних підприємств втягнуто в соцзмагання. Наприклад, на Україні

по 697 найбільших підприємствах, що палічують до 800 тис. робітників, охоплено соцзмаганням і ударництвом 520 тисяч, тобто 65,7%; по окремих галузях промисловості як, наприклад, по загальному машинобудуванню — цій провідній галузі промисловості, процент втягнення в соцзмагання досягає 79%. За даними ХТЗ, на 1 квітня 1934 року соцзмаганням було охоплено відносно ще більше число робітників — 80%; ударників, що мають ударні книжки, на 1 квітня на ХТЗ було 3.856 чоловіка, тобто 29% загального числа робітників. Все це свідчить про те, що переважна маса робітничого класу вже по-новому ставиться до праці, вступає в господарські процеси вже як господар своєї країни.

Ми, звичайно, не повинні видаватися ілюзіям і задовольнятися формальним обліком змагання й ударництва. Ударництво і змагання є справді вищою формою пролетарської демократії лише тоді, як вони провадяться не формально, не як ввіска, а коли вони справді відбивають на ділі свідоме ставлення до праці, коли вони є відбиттям нової, свідомої трудової дисципліни. Я міг би навести негативний факт гонитви за зовнішніми показниками ударництва, який свідчить як ця нова, вища форма пролетарської демократії іноді підмінюється формальною гонитвою за ввіскою. На квітському паровозоремонтному заводі була така картина: в період з липня по вересень минулого року на заводі 90% всього складу робітників і службовців вважалося ударниками, а виробничий план заводу виконувалося на 70 — 80%. Коли на чолі всієї системи робітничої і партійної громадськості стало нове парткерівництво, було проведено перегляд ударників і виявилось, що величезна маса „шанованих“ людей, які дістали за зовнішніми формальними ознаками книжки ударника, повинні були їх здати. І коли на заводі залшилося 24% ударників, що мали книжки, завод почав виконувати виробничу програму. Це, звичайно, не значить, що ми повинні зменшувати процент справжніх ударників, але це значить, що ми повинні суворо ставитися до обліку ударництва з повним розумінням того, що ударництво є справді вища форма пролетарської демократії, що в ньому повинно виявлятися свідоме, пове ставлення до праці, господаря соціалістичної країни.

В другій п'ятирічці перед нами відкриваються гігантські можливості втягнення трудящих і в професійні спілки, в цю, як говорив Ленін, школу комунізму. На перше січня 1934 року по всьому народному господарству України в числа працюючих 4.000.087 чол. було членів спілок 3.303.000 чол., тобто процент охоплення дорівнював 78,5, досягаючи по окремих групах, як, наприклад, група транспорту і зв'язку — 85,4%.

По Харківському тракторному заводу професійними спілками охоплено на перше травня 1934 року 96% робітників і службовців, і все ж лишається 4% неохоплених професійними спілками. Цей розмір охоплення професійними спілками дає нам величезні перспективи втягнення в цю школу комунізму майже повністю всіх робітників і службовців. Величезного розвитку також повинні пабути й інші громадські організації, зокрема добровільні товариства. Весь цей процес втягнення трудящих в ради, колгоспи, професійні спілки, добровільні товариства підвищує організованість усіх членів суспільства і наближає нас до повного втягнення всіх трудящих в управління державою.

Надзвичайно інтересні дані можна навести по Харківському тракторному заводу щодо членства в різних громадських організаціях. Якщо вважати, що на 1-травня на заводі є членів професійної спілки — 17.910, в партійній організації 2.383 чол., в комсомолі — 3500 чол., в добровільних товариствах — 15.408, то в сумі ці організації, не рахуючи активу секції і депутатських груп, вже мають, вв'язі разом, 39.203 членів. Якщо врахувати, що загальне число робітників на 1 травня 1934 року становило

18.610 чол., то ці дані вже показують, що пересічно кожний робітник охоплений, принаймні, двома громадськими організаціями. Звичайно, цей пересічний рахунок далеко невірний щодо кожного конкретного робітника і кожної дільниці роботи, але ці дані все ж показують, що ми вже наближаємося до такого рівня, або майже досягли такого рівня, коли цілком нерганізованих членів суспільства, тобто неохоплених ні одною організацією, у нас не буде.

* * *

Зміцнення диктатури пролетаріату вимагає непримиренної боротьби з бюрократизмом в радянському, державному і господарському апараті.

Тов. Сталін на XVII з'їзді партії дав таку характеристику бюрократизму в наших господарських органах:

«Розв'язують питання, але не думають про те, щоб перевірити виконання, покликати до порядку порушників вказівок і розпоряджень керівних органів, висунути вперед чесних і сумлінних виконавців».¹

Бюрократизм, що є продуктом старого, капіталістичного суспільства, не маючи коренів у соціалістичних виробничих відносинах, живе шляхом реплікування елементів і коренів капіталізму і його пережитками (ще неліквідованою відсталістю і розпороченістю дрібного селянського господарства, недостатнім числом передових пролетарів, засміченістю державного апарату класово-чужими елементами, що трапляється ще, тисненням дрібнобуржуазної стихії, яке також ще існує). Живлячись ними, він в той же час є перешкодою в справі знищення класів і коренів їх існування. Боротьба з бюрократизмом є нерозривно ланкою в боротьбі за знищення класів, за будівництво соціалізму. Вона є боротьбою з чужими класовими впливами в нашому державному апараті. Без боротьби з бюрократизмом неможливо здійснити соціалізм, а без якнайширшого втягування мас в управління державою неможлива боротьба з бюрократизмом, бо бюрократизм є наростом, що може існувати лише в умовах відірваності окремих ланок державного апарату від мас.

Тим то Ленін і Сталін, з першого дня існування диктатури пролетаріату, ставили завданням робітничого класу і його партії забезпечення максимального втягування трудящих в управління державою. Успіхи соціалістичного будівництва, зв'язані з розгортанням ініціативи й самодіяльності широких мас в справі управління державою і господарством, завдають вирішальних ударів бюрократизмові, викорчовуючи його найглибші корені.

* * *

Першорядним завданням пролетарської держави в другій п'ятирічці є підтримання державної дисципліни.

В умовах все ростучого охоплення пролетарською державою своїм керівництвом народного господарства, боротьба за послідовну державну дисципліну, точне виконання кожним громадянином, кожною групою громадян постанов партії і уряду, додержання революційної законності, свідоме виконання всіх радянських законів — є найпершою умовою успішного соціалістичного будівництва.

¹ *И. Сталін*, Звітна доповідь XVII з'їзду партії, ст. 34.

В міру росту плановості в нашому народному господарстві зростає і значення погодженої чіткої роботи всіх ланок державного апарату. Кожне порушення плану, рішень і порядку, встановлених урядом, дезорганізує роботу всіх інших ланок господарського механізму країни соціалізму і завдає великої шкоди соціалістичному будівництву, затримуючи темпи росту народного господарства, піднесення матеріально - побутового рівня трудящих і обороноспроможності країни.

Те, що сказав тов. Сталін на січневому пленумі ЦК ВКП(б) (1933 року) про величезне значення плану й боротьби за план у колгоспі, як у великому соціалістичному господарстві, стосується всього нашого народного господарства. Досить навести приклад, що зустрічається найчастіше. Велике виробництво, особливо в галузі машинобудування, вимагає розподілу замовлень ряду частин, або півфабрикатів на значне число спеціальних підприємств. Наприклад, Харківський тракторний завод по матеріалах і окремих покупних деталях має 138 заводів - постачальників, як, наприклад: «Красный Октябрь», завод ім. Буденного, «Авиоприбор», «Пресс» і ін. Цілий ряд деталей, як наприклад, гумові вироби, пружини, фільтри і багато інших ХТЗ одержує в цих заводів. Завод «Серп і Молот» в 1934 році має 74 умови з різними постачальниками сировини і півфабрикатів — «Ростсельмаш», ім. Фрунзе, «Красный Октябрь» і ін. Цілий ряд деталей, як деталей з ковкого чавуну, сита, шарикопідшипники і ін. одержуються в цих заводів.

Несвоєчасне одержання тих або тих частин від заводу - постачальника веде до неможливості завершення виробництва і завод, що випускає остаточно продукцію, або викпадає незакінчений, а значить, непридатний до вжитку продукт і порушує встановлений законом радянської держави порядок, або створює величезні партії незакінченого продукту на самому заводі. І в тому і в іншому випадку втрати від затримання продукції лягають на плечі трудящих, затримуються реалізація продукту, необхідного для народного господарства, змертвлюється на більш - менш тривалі строки значні кошти народного господарства і нарешті дезорганізується весь процес виробництва як у одержувача готової продукції, який, розраховуючи на одержання її, побудував свої виробничі плани, так і у підприємства, що закінчує виробництво даного фабрикату, бо завантаження підприємств незакінченим фабрикатом перешкоджає правильному ходу виробництва на підприємстві в цілому.

На Харківському тракторному заводі, в зв'язку з несвоєчасним приставленням заводами - постачальниками окремих деталей, в першому кварталі 1934 року був ряд утруднень. Наприклад, утруднення виникли в зв'язку з несвоєчасним приставленням СТЗ радіаторів, у зв'язку з систематичним неодержанням від заводу ім. Буденного ряду деталей, несвоєчасним відвантаженням Державним підшипниковим заводом підшипників, заводом ім. Фрунзе запальних свічок і т. ін. Такі перебої у виконанні заводами - постачальниками замовлень можна було б показати по першому - ліпшому заводу. Брак деталей приводить до неможливості організувати виробничий процес і до утворення на заводі незакінченої продукції. Наприклад, на заводі «Серп і Молот», через неодержання деталей від заводів - постачальників, на 1 січня 1934 року було 822 неукomплектованих молотарки МК. З них — 705 штук без сит, решта без грохотів, ланцюгів і т. ін. На 1 лютого це число неукomплектованої продукції зросло до 995 штук; на 20 березня неукomплектованих молотарок було вже 1.123 штуки, на 1 квітня — 1.184 штуки і тільки на 15 травня цю кількість вдалося зменшити до 522 штук.

Неодержання деталей і утворення значної кількості некомплектної продукції на підприємстві, що випускає готовий фабрикат, приводить до

великих збитків все народне господарство: як для заводів, що випускають готову продукцію, бо підприємство примушене зберігати велику кількість некомплектних виробів, так і для підприємств — одержувачів готової продукції, які, розраховуючи на своєчасне її одержання, побудували свої виробничі плани.

В умовах великого виробництва ці втрати можуть досягти досить значних розмірів. Що більше виробництво, то більшої погодженості роботи взаємно зв'язаних підприємств і галузей виробництва воно вимагає. Якщо дрібне виробництво може покрити дефіцит в окремих видах сировини або півфабриката рипочним шляхом, то велике підприємство, що потребує величезних мас сировини і півфабрикату, повинно його одержувати зачасно забезпеченими замовленнями, тобто в умовах соціалістичного господарства — за планом. Ми могли б вказати ряд прикладів (число їх дає практика нашого соціалістичного будівництва), коли через несвочасне виконання замовлення заводами-постачальниками затримується пуск цілих підприємств. Такі ж приклади можна показати і щодо браку, недоброякісної продукції. Недоброякісна продукція веде також до зривів виробничого плану на різних ділянках соціалістичного будівництва, до збитків для держави, а значить для всіх трудящих, до затримки темпів розвитку народного господарства і росту добробуту трудящих мас. Наприклад, брак металу по Харківському тракторному заводу досягав високого проценту. За перший квартал 1934 року по заводу забраковано сталей 10,5% надходження. Чавунів забраковано 7,8%. Поруч із браком, що виявляється при попередньому зовнішньому огляді, буває брак, що виявляється в цехах на підприємстві уже в ході виробничого процесу. На заводі «Серп і Молот» у першому кварталі 1934 року забраковано технічним оглядом 23% прокату, в тому числі по аркушевому залізу — 42%. По оглянутих металевих виробках брак сягає 23,5%. Брак продукції, що її одержують від заводів-постачальників, як і брак продукції, яку одержує один цех від другого, лише дарма завантажує устаткування, приводить до затримок у виробничому процесі, порушує загальний хід боротьби за виробничий план, завдаючи величезних збитків усьому народному господарству. Ось чому з винятковою гострою пролетарська держава поставила питання боротьби з бракоробами, завдання боротьби за високу якість продукції. Закон від 8 грудня 1933 року вяскравим виразом цієї боротьби пролетарської держави в інтересах всього суспільства за високу продукцію, за бережне ставлення до сировини, до півфабрикатів, до готової продукції, яка є суспільною власністю.

3 8 грудня 1933 року по травень 1934 року на Україні віддано під суд за випуск недоброякісної продукції 230 чоловік, при чому число притягнення винних до судової відповідальності росте: в січні було 35 засуджених, в лютому — 55, в березні — 61, в квітні — 81. Про що говорять ці наростаючі цифри, чи не про те, що виробництво йде гірше? Ні вони свідчать про те, що пролетарська держава в інтересах усіх трудящих все з більшою силою бореться за те, щоб кожний працюючий на виробництві, кожний організатор виробництва був свідомий тієї відповідальності, яку на нього покладено всім робітничим класом, яку на нього покладено пролетарською державою.

Багато прикладів значення боротьби за державну дисципліну дає нам транспорт, який ще не справляється з швидко зростаючими запитамми всього народного господарства, який став його вузьким місцем. Всяке порушення планової дисципліни, наприклад, у вантаженні (або неправильне подавання вагонів, або вантаження не намічених за планом вантажів), веде до зриву виконання плану підприємствами-одержувачами вантажів, а часто - густо і підприємствами, що відправляють вантажі.

Значення боротьби за державну дисципліну можна показати також на прикладі сільського господарства. Боротьба за виконання колгоспами і од-

поосібниками обов'язків перед державою в здаванні (продажі хліба, м'яса, молока, буряків і т. д., поставці державі інших продуктів сільського господарства, додержанні строків і кондичійних вимог — є найвідповідальніша частина боротьби за державну дисципліну. Брак потрібних заходів для забезпечення запланованої врожайності, поганий обробіток ґрунту, сівба поганим насінням, поганий обробіток посівів (прополювання), погане збирання — веде до зриву загальнодержавних планів.

Ми зараз не можемо ставитися до сільськогосподарського виробництва так, як це є в умовах позапланового господарства, в умовах капіталізму. Для нас не однаково — чи погано чи добре колгоспник або одноосібник, обробляючи ґрунт, бореться за врожай. Від доброго обробітку ґрунту, від кожного зокрема колгоспника і одноосібного селянина, від боротьби за сільськогосподарське виробництво, від боротьби за врожай залежить наша боротьба за піднесення матеріального рівня широких мас трудящих. В умовах планового господарства незабезпечення передбаченої планом кількості і якості врожаю приводить до величезних збитків у народному господарстві. Промисловість через те, що не досягнуто запланованої врожайності, педоодржує потрібної сировини або допоміжних матеріалів, що утруднює або навіть зриває виконання її виробничого плану; робітники, службовці, Червона армія, самі колгоспники і одноосібники не досягають в потрібному розмірі поліпшення їх матеріального і культурного рівня, не дістають в намічених розмірах предметів споживання, що стає перешкодою і в справі піднесення продуктивності праці й поліпшення матеріального та культурного рівня широких мас працюючих. Наприклад, цукрові буряки у 1933 році, через поганий обробіток полів, погане прополювання, недостатню боротьбу з шкідливими уродили погано: недобір сировини становив 40% плану. В наслідок цього пролетарська держава не змогла забезпечити постачання людності цукром в тих розмірах, що були передбачені планом, і що їх можна було безперечно виконати при наявності правильної боротьби всіх ланок господарського апарату за більшовицький урожай.

Ось чому держава за допомогою закону, за допомогою суду бореться з тим, хто не виконує державних завдань, з тим, хто порушує план. В другій п'ятирічці, в інтересах зміцнення соціалістичного будівництва, цю боротьбу ми повинні ще підсилити. Ми маємо останнім часом цілий ряд законів, що йдуть по лінії зміцнення державної дисципліни. До цих законів належить також закон про боротьбу з хуліганством на транспорті, нещодавно оголошений в «Правде». І в галузі сільського господарства, поруч із вимогами агрономізму, поруч із рядом законів, що вже в ми матимемо ще цілий ряд законів, спрямованих на підсилення державної дисципліни, на підкорення їй всього сільськогосподарського виробництва, всіх працівників сільського господарства.

В галузі фінансовій боротьба за державну дисципліну теж особливо важливе завдання. Перевитрати по кошторисах і бюджетах, недобір по статтях прибутку, щедрість за рахунок держави — все це є дуже звичайне явище в роботі як державних, так і господарських органів. Багато відповідальких працівників державного апарату ще є носіями настроїв їх відсталих колгоспників, про яких тов. Сталін говорив у своїй промові на січневому пленумі ЦК, що вони ставляться до колгоспної власності не як до своєї, а як до кішки, загальної, про яку можна, нібито, особливе не дбати. Недбайливість, безкорисна для соціалістичного суспільства витрата радянської копійки ще не стала у нас всюди явищем, що зустрічає найсуворіший громадський осуд.

Не будемо збільшувати прикладів. Для нас важливий безперечний висновок. В умовах соціалістичного планового господарства зрив плану

на будьякій ділянці соціалістичного будівництва через ряд проміжних ланок затримує розвиток усього соціалістичного суспільства. Ось чому питання про боротьбу за виконання плану в кожному окремому випадку є питання загальнодержавного значення. Пролетарська держава, що керує всім процесом соціалістичного будівництва, повинна боротися за виконання плану в кожній його ланці, навіть найдрібнішій, вона повинна забезпечити для кожного члена суспільства умови, необхідні для здійснення встановленого державою в інтересах соціалістичного будівництва плану. В боротьбі за планову дисципліну держава і її органи виступають і як організована сила примусу, сила, що придушує ворожі й опортуністичні прагнення, які йдуть шляхом зриву планової дисципліни, і як сила, що перевищує всіх трудящих, підносить соціалістичну дисципліну на вищий ступінь і вчить трудящих боротися за виконання державних завдань і плану. Держава в цій ролі виступає як організатор виховання державної дисципліни, заохочуючи передових борців (нагороди, премії і інші форми заохочення), підтягаючи відсталих, що дезорганізують процес виробництва.

Що більше зросте плановість нашого народного господарства, то більше зростає роль держави в боротьбі за державну дисципліну. В період другої п'ятирічки, в зв'язку з повним охопленням соціалістичним сектором всієї промисловості, а на кінець другої п'ятирічки і всього сільського господарства, боротьба за державну дисципліну набуває вняткового значення. Держава повинна привчати людей, які ще не звільнилися від багатьох пережитків капіталістичного суспільства, від дрібнобуржуазних прагнень, коряться дисципліні, що відповідає великому соціалістичному господарству, яке забезпечує рух вперед, до комунізму, його вщого розвитку продуктивних сил, до вищого розвитку кожної людини.

Таким чином, в міру знищення класів, пролетарська держава все менше й менше повинна виступати в ролі органу придушення, хоч ця функція її продовжує існувати аж до остаточного знищення класів, коренів їх існування і пережитків, і все більше виступає роль держави як організатора всього народного господарства, організованого соціалістичного суспільства в цілому.

* * *

Боротьба за підтримання державної дисципліни нерозривно зв'язана з послідовною боротьбою за революційну законність. Додержання радянських законів, спрямованих на забезпечення перемоги комунізму, та свідомого виконання рішень партії і уряду всіма громадянами можна досягти, лише забезпечивши систематичне наполегливе виховання в кожному трудящому соціалістичної правосвідомості. Необхідно підкреслити, що цьому завданню наші судові й адміністративні органи, а також і наша преса і навіть обласна преса та органи радянської громадськості, належної уваги досить не приділяли.

Тов. Сталін на XVII з'їзді партії змалював тип «вельможі», що не зважає на закони, порушує основи партійної і державної дисципліни, постанови керівних органів. Радянських законів, що є могутнім знаряддям в руках пролетаріату в боротьбі за соціалізм, треба додержувати з усією суворістю. Суть революційної законності полягає в боротьбі за безперечне підтримання всіма громадянами революційного порядку, що забезпечує побудову безкласового суспільства.

Нерозривною ланкою боротьби за втягнення всіх трудящих в управління державою є притягнення всіх громадян до боротьби за додержання революційного правопорядку, встановленого пролетаріатом, як пануючим класом. Процес перевиховання трудящих в свідомих будівників соціалізму вимагає виховати в них соціалістичну правосвідомість. Широке ознайомлення всіх трудящих з радянськими законами, допомога кожному в усвідомленні революційного значення кожного радянського закону,

максимальне притягнення трудящих мас до роботи судових і адміністративних органів треба підсилити в другій п'ятирічці, як один з найважливіших засобів соціалістичного перероблення свідомості трудящих.

Величезне значення в боротьбі за соціалістичну правосвідомість має створення загальної атмосфери осуду порушника радянського закону, радянської постанови. Щодо цього величезну роль повинні відіграти масові організації — профспілки, секції рад, депутатські групи, групи сприяння. Ми ще не викили того стану, коли багато з нас пасивно спостерігають факти тих або інших порушень революційного правопорядку окремими громадянами. У нас ще покищо живі в свідомості багатьох трудящих відсталі настрої, коли вважають, що за революційним правопорядком повинен стежити міліціонер, а не кожний громадянин. Щоправда, треба сказати, що й наші адміністративні органи іноді погано виконують директиви партії про мобілізацію широкх мас на активну підтримку тих або інших заходів в боротьбі за революційний правопорядок. Особливо відсталими в цьому відношенні, безсумнівно, є органи Наркомосту, який ще не зміг організувати того необхідного зв'язку з масами трудящих, без якого справжня боротьба за соціалістичну правосвідомість неможлива. Велике число скасованих вищими інстанціями судових постанов є особливо яскравим показником того, що виводі судові органи часто - густо-ще не вміють застосовувати правильні методи боротьби за соціалістичну правосвідомість.

* * *

Пролетарська держава з самого першого дня свого існування є найсильніша зброя пролетаріату в боротьбі за знищення класів, основ їх існування, за побудування соціалізму. Держава потрібна пролетаріатові на всьому протязі перехідного періоду до цілковитого знищення класів, самих основ існування класового суспільства і, на решті, його пережитків, які лишаються ще й після знищення класів в свідомості й навичках людей. Боротьба пролетаріату за знищення класів нерозривно зв'язана з боротьбою зміцнення економічної, політичної і воєнної моці держави диктатури пролетаріату. Знищення класів може бути забезпечене лише при умові боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни, за соціалістичну реконструкцію сільського господарства, за більшовицькі колгоспи й радгоспи, за нову соціалістичну трудову дисципліну, за опанування техніки, за зміцнення робітничо-селянської Червоної армії, адміністративного апарату, суду, прокуратури, за підсилення керівної ролі пролетаріату, організованого в панівний клас, підсилення проширення пролетарської держави в усі дільниці не лише політики, але й економіки, культури, за розгортання пролетарської демократії в усіх її різноманітних проявах, за організацію ініціативи багатомільйонних мас трудящих і втягнення їх в управління державою. Всі ці завдання зв'язані в нерозривне ціле. Хто викпадає або перекинує будь-яку з сторіч цієї єдності, той перекинує ціле. Знищення класів не може бути забезпечено без послідовної більшовицької боротьби за генеральну лінію партії, яка впливає з усього лєнінського стратегічного плану побудови соціалізму, побудови комунізму і яка озброює кожного трудящого на активну боротьбу.

Кожний успіх в справі знищення класів, побудови безкласового суспільства наближає нас до такого стану суспільства, коли держава вже буде непотрібна, коли держава зникне, відіме. Але партія веде і вестиме нещадну боротьбу проти всяких опортуністичних настанов, що протягують ототожнення умов відмирання, пагромаджування елементів відмирання з самим відмиранням держави, з настановами, що обеззброюють пролетаріат в справі зміцнення його держави. Троцькістські настанови ігнорують

всю лєнінську характеристику пролетарської держави і перекручують розуміння всього лєнінського вчення про пролетарську революцію і диктатуру пролетаріату. Правоопортуністичні перекручення марксолєнінського вчення про диктатуру пролетаріату також перекручують лєнінське розуміння класового характеру й історичної ролі пролетарської держави, підсовуючи антилєнінські теорії відмирання держави пролетаріату як не сьогодні, так завтра, тобто протягуючи теорії її послаблення. Хто хоч пальця подає цим чужим контрреволюційним настановам, той шкодить справі робітничого класу, той допомагає класовому ворогові і пролетаріату.

Тільки теорія Маркса — Енгельса — Лєніна — Сталіна, що освітлює яскравим промінням весь шлях боротьби пролетаріату і вказує завдання партії, робітничого класу і всіх трудящих, забезпечує успішну боротьбу за знищення класів, за побудову соціалізму.

Зміцнюючи державу диктатури пролетаріату під керівництвом Лєнінської партії на чолі з її вождєм тов. Сталіним, пролетаріат неухильно йде до все нових і нових успіхів у справі знищення класів і побудови соціалізму.

Процес знищення класів на всьому своєму протязі є процес класової боротьби. Опортуністичні настанови на погасання класової боротьби в другій п'ятирічці є лише відображення впливу опору класового ворога. Остаточна ліквідація капіталістичних елементів зв'язана з продовженням класової боротьби, а в окремі відрізки часу викликати її загострення на окремих ділянках, як у місті, так і на селі. Опортунізм, що мріє про «класовий мир», про зникнення класової боротьби до цілковитого знищення класів, було з усією гостротою багато разів викрито партією в постановках ЦК і в промовах т. Сталіна.

Успішна боротьба за знищення класів вимагає нещадного викриття опортуністичних перекручень марксистсько-лєнінського вчення і генеральної лінії партії.

Боротьба з всякого роду опортунізмом — агентурою класового ворога і примпенством до нього є обов'язковою умовою правильного розуміння і правильного розв'язання завдань, що стоять перед пролетаріатом і в дальшому процесі остаточного знищення капіталістичних елементів, класів взагалі і самих основ існування класового суспільства.

Про класові і гносеологічні корені ідеалізму

(До 25-річчя „Матеріалізму і емпіріокритицизму“ Леніна)

I. Вчення марксизму про партійність філософії і про соціальні корені ідеалізму

Головне й основне в «Матеріалізмі і емпіріокритицизмі» Леніна — вчення про партійність філософії. Аналізуючи цілий ряд філософських епітем і течій як сучасних, так і з історії філософії, вивчаючи основні питання марксистської гносеології, ряд філософських питань, поставлених новою фізикою, Ленін простежує боротьбу матеріалізму і ідеалізму. Це — два основні напрямки, дві основні лінії в розв'язанні корінного питання філософії, а саме, що вважати за первинне — матерію чи свідомість. Історія філософії досі, з усіма її безконечно-різноманітними, зовні філософськими вченнями, є результат боротьби матеріалізму й ідеалізму. В цій боротьбі поступала вперед і розвивалася філософія. Дуалістична філософія Канта, що в своїх спробах безрезультатно прагне піднятися над матеріалізмом і ідеалізмом, примирити їх в якомусь синтезі, відмахувалася від цієї боротьби, вважала її за топтання на місці.

Ленін показує і доводить у своїй книзі, що боротьба матеріалізму Маркса й Енгельса проти ідеалізму не була топтанням на місці, що в цій боротьбі основоположники марксизму розвивали матеріалізм, посували його вперед, не спинялися на повторенні розв'язаних уже гносеологічних питань, провадили той же матеріалізм в галузі суспільних наук.

«Матеріалізм і емпіріокритицизм» є живим доказом цієї думки Леніна. В своїй книзі Ленін невідступно, послідовно в усіх питаннях філософії провадить боротьбу проти ідеалізму, ясно протиставляє по всіх питаннях матеріалістичну й ідеалістичну лінії і в цій боротьбі узагальнює всі досягнення природничих наук після смерті Енгельса, він збагачує ними діалектичний матеріалізм, розвиває і посуває його вперед.

Завдання марксистів полягає в тому, — писав Ленін, — що вони повинні зуміти засвоїти собі і переробити ті завоювання, що їх робиться в галузі природничих і навіть економічних наук буржуазними професорами, прикажчиками теологів і капіталістів, і вміти відсікти їх реакційну тенденцію, вміти вести свою лінію і боротися зі всією лінійною ворожих нам сил і класів.

Таким чином, Ленін показує, що і в галузі філософії боротьба, заперечення, не є просте, нікчемне заперечення, а являє рух вперед, творчий розвиток.

В історії філософії, як і в усій історії, на поверхні нібито панує випадковість, але вона виявляється підлеглою скритим законам.

«Кожен переслідує свої власні свідомі цілі, а в наслідок множення діючих в різних напрямках стремлень та їх різноманітних впливів на зовнішній світ, виходить історія»¹.

¹ Енгельс, «Людвиг Фейєрбах», стор. 18, Соцекгів, 1931 р.

Справді, якщо простежити всю історію філософії і історію людської думки, то на перший погляд перед нами хаос і нескінченна різноманітність думок і відтінків на її поверхні. Але, як показали Маркс, Енгельс і Ленін, за різними відтінками думки, за різними формулюваннями, за видимим хаосом відмін і відтінків філософської системи ми можемо побачити певну закономірність, певну внутрішню єдність і рухачу тенденцію. В боротьбі матеріалізму й ідеалізму і розв'язувалося основне питання філософії, збагачувався його зміст, розкривалася безмежна різноманітність його змісту.

Поділ на матеріалізм і ідеалізм зумовлений існуванням історичної протилежності класів, що експлуатують, і класів експлуатованих та їх боротьбою.

Закономірність боротьби матеріалізму й ідеалізму є вияв класової боротьби і тому має значення лише в умовах розвитку класового суспільства. Про це говорять Маркс і Енгельс в «Німецькій ідеології»:

«Важливе питання про відношення людини до природи (або як говорить Бруно (ст. 110) про «протилежності в природі й історії», ніби це дві відокремлені одна від однієї «речі»), ніби людина не має завжди перед собою історичної природи і природної історії), питання, що породило всі «безмірно великі твори» про «субстанцію» і «самосвідомість» — це питання відпадає само собою, якщо зважити, що пресловута «єдність людини з природою» завжди була в промисловості, змінюючи свій вид кожної епохи, залежно від більшого чи меншого розвитку промисловості, так само, як «боротьба» людини з природою мала місце до розвитку її продуктивних сил на відповідній базі»¹.

Таким чином, ідея про відірвану протилежність між природою і людиною є породженням людської свідомості лише на певному ступені його розвитку. Звідси необхідність викрити закони появи в свідомості цієї ідеї роз'єднання.

Що таке ідеалізм? — питає Ленін в «Матеріалізмі й емпіріокритицизмі». Ідеалізм є в наявності, «коли психічне, тобто свідомість, уявлення, відчуття і т. п. береться *забезпосереднє*, а фізичне вводитьься з нього, підставляється під нього. Світ є не — Я, створене нашим Я, — говорив Фіхте. Світ є абсолютна ідея, — говорив Гегель, світ є воля, — говорив Шопенгауер. Світ є поняття і уявлення, — говорять іманент Ремке. Буття є свідомість, — говорять іманент Шуппе. Фізичне є підстановка психічного, — говорить Богданов. Треба бути сліпим, щоб не бачити однакової ідеалістичної суті в різних словесних убраннях»².

Ідеалізм виникає тоді, коли свідомість людини відриває певні сторони природи від самої людини, від їх матеріальної основи, перетворює в боже-ственне, початкове. «Абсолютна ідея, універсальний дух, світова воля», «загальна підстановка» психічного під фізичне, — це та сама ідея, тільки в різних формулюваннях. Кожна людина знає — і природознавство досліджує — ідею, дух, волю, психічне, як функцію людського мозку, що нормально працює; відірвати ж цю функцію від організованої в певний спосіб речовини, перетворити цю функцію в універсальну, загальну абстракцію, «підставити» цю абстракцію під всю фізичну природу, — це бредні філософського ідеалізму»³.

Звичайно, питання про відношення мислення до буття, як основний зміст філософії, як її основне питання, не відпадає разом із зникненням класів. Саме уявлення про розірвану протилежність мислення і буття, їх абсолютне протиставлення породжується в свідомості людства лише на певному

¹ Маркс і Енгельс, Твори т. IV, ст. 34.

² Ленін, т. XIII, ст. 186 — 187, Соцекгів, 1931 р.

³ Там же, ст. 188, Соцекгів, 1931 р.

етапі його розвитку і зв'язане з розвитком внутрішньої суспільної боротьби, класової боротьби в цьому суспільстві. В цьому світі став принципіально важливим сенс постійних Ленінових нагадувань в «Матеріалізмі і емпіріо-критицизмі», що протилежність матерії і свідомості має відносне значення.

Протилежність матерії і свідомості має абсолютне значення лише в границях дуже обмеженої галузі, а саме виключно в границях основного гносеологічного питання про те, що визнати за первинне і що за вторинне. За цими границями відносність даного протиставлення є безсумнівна.

Марксизм, розв'язуючи питання про ідеалізм, виходить з основного положення діалектичного матеріалізму, що людська свідомість є відображенням.

Маркс і Енгельс ще в «Німецькій ідеології» докладно розгорнули основні положення про пізнання, як про відображення. Вони там показали, що початковий ступінь розвитку людського мислення являє собою процес, тісно зв'язаний з виробництвом, процес, що безпосередньо відображає виробництво. Саме вироблення ідей, уявлень, свідомості спершу безпосередньо вплетено в матеріальну діяльність людей і в їх матеріальні зносини. Уявлення, мислення, духовне виробництво людей випливають ще безпосередньо з матеріального виробництва. В цей період людське мислення не розкологте, не розділене. Таким чином, уявлення про зовнішній світ, як незалежний від свідомості, матеріалістичне розуміння зовнішнього світу є тут само собою зрозумілим, стихійним, несвідомим висновком із повсякденної практики людини. Це той самий найвищий реалізм, що його Ленін в «Матеріалізмі і емпіріокритицизмі» характеризував, як початковий матеріалістичний погляд на світ, властивий дикунові.

Появу ідеалізму, можливість відокремлення мислення від дійсності, можливість перетворення в абсолют, обожествлення окремих сторін пізнання Маркс і Енгельс зв'язують із появою суспільного поділу розумової і фізичної праці.

«Поділ праці, — кажуть вони в «Німецькій ідеології», — став справжнім поділом лише в того моменту, коли з'являється поділ матеріальної і духовної праці. З цього моменту свідомість *може* справді уявити собі, що вона є щось інше, ніж свідомість існуючої практики... — з цього моменту свідомість в силі емансипуватися від світу і перейти до утворення «чистої» теорії, теології, філософії, моралі і т. д.»¹

Поділ розумової і фізичної праці є характерна риса всякої класової формації людського суспільства. Він найтісніше зв'язаний із поділом міста і села. Великий поділ розумової і фізичної праці набуває на різних етапах розвитку класового суспільства різного характеру і має різний зміст.

У зв'язку з цим розвитком поділу розумової і фізичної праці ми простежуємо відокремлення в людській свідомості мислення від дійсності. Духовна і матеріальна діяльність при поділі праці припадає на долю різних індивідів. Поки існує поділ праці, існуватиме суперечність між духовною і фізичною працею, говорили Маркс і Енгельс. Можливість виникнення ідеалізму зв'язана якраз із цим процесом відриву мислі від дійсності.

Таким чином, поділ праці на фізичну і розумову є реальною основою виникнення ідеалізму.

Разом із ліквідацією поділу праці взагалі, буде ліквідовано і абсолютне протиставлення людської мислі дійсності.

Визволення, — говорять Маркс і Енгельс, — від цього протиставлення можливе тільки в тій самій мірі, в якій історія повністю перетвориться у всевітню історію, тобто при комунізмі. Поділ праці взагалі, зокрема поділ розумової і фізичної праці, сам став результатом розвитку вироб-

ництва в надрах стародавньої комуністичної громади, як показник з'явлення зайвни виробництва «додаткової праці». Поки людська праця була остільки низькопродуктивною, що давала лише невеликі зайвни, поділ праці мусив стати могутнім рушієм виробництва. В основу всякого поділу праці лів великий поділ праці між масою безпосередніх виробників і тими, хто керував, займався торгівлею і державними справами, мистецтвом, наукою. На цьому ґрунті і виріс класовий поділ суспільства. «Найпростішою, що природно вишикла, формою такого поділу праці було саме рабство», — говорить Енгельс¹. В процесі вишикнення спершу примітивних форм поділу праці, ступеневого поділу розумової і фізичної праці та класів повинні були статися певні зміни спочатку в щільно зв'язаній із виробництвом творчій діяльності людей. Ця початкова свідомість, так яскраво змальована Марксом і Енгельсом в «Німецькій ідеології», була первісною формою ставлення людини до природи і до людини. «Моя ставлення до мого середовища є моя свідомість». Ставлення людини до природи було усвідомленням сили, що протистоїть їй як цілком чужа, всемогутня і всепереможна сила, якій людина цілком кориться. Разом із поділом праці, поруч із природою, виступав така ж ворожа і чужа сила — суспільна. «Поділ праці являє собою перший приклад того, що поки люди перебувають у суспільстві, яке природно розвивалось, отже поки існує розкол між приватним і сукупним інтересом, себто поки діяльність розподіляється не добровільним чином, свідомим чином, а природним, стихійним чином, власна справа людини стає якоюсь чужою силою, що протистоїть їй і що підкоряє її собі замість того, щоб вона панувала над нею». Анімізм і релігійні уявлення і є первинним продуктом описаного процесу. Уявлення про бога і історично й життєво в породження, як не раз підкреслюють учителі марксизму, свідомості людини, пригніченої зовнішньою природою і класовим гнобленням. Ідеологічним джерелом всякого ідеалізму була саме релігія. Так, анімістичні уявлення про душу, запозичені в міфології першими грецькими філософами матеріалістами-мілетцями, стали зародковою формою ідеалізму в античній філософії.

Енгельс так описував цей процес в «Діалектиці природи»: —

«Не зважаючи на наївно-матеріалістичний характер світогляду в цілому, вже у найдавніших греків в ядро пізніших розходжень. Уже у Фалеса душа є щось особливе, відмінене від тіла (він же приписує душу магнітові), у Анаксімена вона є повітря як у «Книзі буття», в піфагорейців вона вже є безсмертна і переселяється з тіла в тіло; тіло має для них чисто випадковий характер».²

Ідеалізм, вишикаючи історично з релігії, сам неодноразово ставав базою історичних релігій. Так, однією з ідеологічних основ християнства було мішане вчення Філопа і стоїків. Грецька вульгарна філософія неоплатоніків в їх ученнях про надпочуттєвий світ вела до вчення про єдиного бога і безсмертя душі християнської релігії.

Як на характерному прикладі зв'язку ідеалістичної філософії з певним типом поділу розумової і фізичної праці, можна було б спинитися на філософії Капта. Її загальною основою є, безсумнівно, розрив фізичної і розумової праці, що розпочався при капіталізмі, разом із вишикненням і розвитком мануфактури, і доведений при імперіалізмі до ступеня загнивання. Яскраво й чітко обставини виникнення розриву розумової і фізичної праці змальовано Марксом у «Капіталі». Мануфактура, об'єднавши колишніх підневільних майстрів цехових корпорацій середньовіччя, позбавила їх роботу колишньої цільності. Якщо раніш ремісник повинен був викону

² Маркс і Енгельс, Твори, т. XIV, ст. 184, Соцекгіз, вид. 1931 р.

¹ Там же, ст. 500.

вати весь процес виробництва від початку до кінця, сам отже і зв'язувати планування, взагалі розумову роботу з самим фізичним виконанням, то тепер в мануфактурі для нього створено інші умови роботи.

«Подібно до того, як дикує все військове мистецтво втілює в прийомах своїх особливих хитрощів, — говорить Маркс, — все це в мануфактурі вимагається лише від майстерні в цілому. Духовні потенції (рушійні сили) виробництва на одній стороні поширюють свій масштаб саме тому, що на багатьох інших сторонах вони зникають зовсім. Те, що втрачають частинні робітники, зосереджується у протизвагу їм в капіталі. Мануфактурний поділ праці приводив до того, що духовні потенції матеріального процесу виробництва протистоять робітникам як чужа власність і поневолююча їх сила. Цей процес відокремлення починається з простої кооперації, де капіталізм по відношенню до окремого робітника являє собою єдність і волю суспільно-трудового тіла. Він розвивається далі в мануфактурі, що зводить робітника до ступеня частинного робітника. Він завершується у великій промисловості, яка відділяє від робітника науку, як самостійну потенцію виробництва і примушує її служити капіталові»¹.

Кантіанство, що являє з себе філософський вираз цього капіталістичного розриву думки і матеріальної дійсності взагалі, зумовлене ще тими специфічними німецькими обставинами, які підсприли відхід буржуазної думки від дійсності в область мрій і чистого розуму. Кантіанство було ідеологією висхідної, але слабкої і трусливої німецької буржуазії. За часів Канта ця буржуазія не досіла навіть до загальнонаціональних інтересів класу. Французька буржуазія через криваву і велику революцію досягла панування і завоювала європейський континент. Англійська буржуазія революціонізувала промисловість. В цей час безсилі німецькі бюргери діїшли тільки «доброї волі». Кант дав вчення про «добру волю», навіть якщо вона лишасться безрезультатною, і переніс здійснення цієї «доброї волі», гармонію між нею та потребами її прагненнями індивідів у потойбічний світ.

Щоб знайти цей потойбічний світ, Кантові довелося обмежити пізнання, бо тільки в області самих вірувань можна було б легко здобути і свободу волі, і свободу ідей, і безкрає море ліберальних мрій. Такої форми набув у Німеччині французький лібералізм. Кант відокремив теоретичні мрії від висловлюваних ними матеріальних інтересів, перетворив матеріально мотивовані визначення волі французької буржуазії в чисті самовизначення «свободної волі», волі в собі і для себе, перетворив її, таким чином, в чисто логічні визначення.

І гегелівська ідеалістична філософія, як остання ланка і завершення німецького класичного ідеалізму, мала своєю основою німецький лібералізм — саме відступ перед реальними силами німецької феодальної дійсності і перенесення боротьби в область мислі.

Німецький лібералізм є мріяння, ідеологія про справжній лібералізм. У вченні Гегеля він виражав свій зміст, як чисті визначення понять, як «пізнання розуму».

Основний висновок, який ми робимо з учення марксизму про партійність філософії, є в тому, що не можна розглядати і зрозуміти історію філософії поза боротьбою матеріалізму й ідеалізму, поза історичним класовим характером цієї боротьби. Ідеалізм, таким чином, є неминучий продукт класового розпаду суспільства і зв'язаний з інтересами певних класів. Заперечення або нерозуміння партійного характеру філософії приводить до перекрученого тлумачення діалектичного матеріалізму, зокрема до нерозуміння соціальних і гносеологічних коренів ідеалізму.

¹ *Карл Маркс*, «Капітал», т. I, ст. 273, вид. Партиздав, 1932 р. (рос. вид.).

В своїй «Історії нової філософії» Вар'яш визначає ідеалізм просто як помилку в історії філософії і завдання історика полягає в тому, щоб розкрити суть цієї помилки.

Коріння ідеалізму Вар'яш вбачає не в існуванні класів, а в загальному розриві між природою і суспільством: поки ця безодня між природою і суспільством існує, існуватиме й ідеалізм. Нібито досі існував лише розрив між природою і суспільством. Незрозуміло тільки, як можливе було впробництво, а значить і існування людини.

Меншовикуючи - ідеалістична школа Деборіна розвиток історії філософії пояснює як відображення логічної ідеї. Таким чином, вона знімає історичну боротьбу між матеріалізмом і ідеалізмом. Рух філософії розглядається як подолання метафізики діалектикою. Перехід від однієї філософської системи до другої здійснюється, за Деборіном, шляхом логічного зв'язку, бо основу відміну однієї філософії від другої він бачить в тому, оскільки ця філософія містить в собі діалектику. Деборін малює хід історії нової філософії в такому вигляді:

«Психологічний метод Юма переходить в *трансцендентальний* метод Канта, трансцендентальний же метод Канта — в *діалектичний* Гегеля..., а діалектичний ідеалізм Гегеля, будучи «поставлений на ноги», набуває форми *діалектичного матеріалізму*. Таким чином, *матеріалізм*, безпосередньо зв'язаний із *діалектикою* — діалектичний матеріалізм — являє собою результат розвитку всієї нової філософії»¹.

Логізуючи історію філософії, тобто розуміючи історію філософії як залежну від логічної ідеї і її розвитку, не розуміючи значення боротьби матеріалізму й ідеалізму, деборінська школа знімала партійність філософії.

II. Історичне й логічне і можливість виникнення ідеалізму

Матеріалізм в історії людської думки виходив з предмету, прагнучи по-любити дійсність з неї самої. Матеріалізм нав'язувалося людському мисленню самою дійсністю в процесі практичного, виробничого освоєння людиною предметів цієї дійсності. Вивчання зовнішнього світу було несвідомим висновком, що вишкрав стихійно із всієї практики людства. І це було вірно. Цей висновок відповідав дійсності.

Таким чином, гносеологічну основу матеріалізму виражено в постійному зв'язку людського мислення з практичною дійсністю. Самі межі цього зв'язку визначалися межами розвитку змісту людської практики, розвитку виробництва. Стихійний матеріалізм був основою також природничих наук, що зародилися ще в надрах рабовласницького суспільства, і першим світоглядом стародавніх греків. Тоді було само собою ясно, що речі існують так, як вони нам уявляються, тобто незалежно від нас. Основною заслугою матеріалізму аж до французів XVIII століття було те, що він став звичайно на рівні природничих наук свого часу, був їх логічним узагальненням. Так, першою специфічною рисою механічного матеріалізму XVIII століття, що зумовила його обмеженість, було саме прикладення мірки, запозиченої ним із механіки, тобто єдиної з усіх природничих наук, яка досягла до того часу певної викінченості, до хемічних і органічних явищ. Так само діалектичний матеріалізм Маркса й Енгельса мав наукову базу в успіхах сучасного їм природознавства, успіхах, які довели загальний зв'язок розвитку в природі. Цей висновок в природознавстві матеріалізм Маркса і Енгельса зробив у визначенні, що «перша - ліпша форма руху здат-

¹ Деборін, «Вступ до філософії», ст. 226.

ца і змушена, за певних для кожного випадку обставин перетворитися прямо чи посередньо в першу - ліпшу форму руху»¹.

Однак, діалектичний матеріалізм не був звичайним і безпосереднім підсумком природничих наук. Важливішими обставинами його виникнення, поруч із природничими науками, були діалектика, опрацьована в німецькій класичній філософії, передусім у Гегеля, і досвід робітничого руху 30 - х і 40 - х років, що зумовили поворот у розумінні історії в бік матеріалізму.

Досвід класових, революційних боїв пролетаріату, особливо в Англії і Франції, дав можливість Марксу й Енгельсу розкрити вирішальне значення історії людини і історії її мислення, законів революційно - практичної діяльності, виробництва. Матеріалістичне розуміння історії остаточно підірвало ідеалізм (який не міг і не був здатний подолати метафізичний, споглядальний матеріалізм), показавши суть ідеального, як переробленого в людській свідомості матеріального, як знімка буття людини. Матеріалістичне розуміння історії надало теорії відображення — спадщині матеріалізму, діалектичного характеру, зуміло знайти правильний матеріалістичний зв'язок між логічним і історичним і, таким чином, звільнити матеріалізм від однобочності.

В матеріальному виробництві людина здійснює свій зв'язок із природою та з іншими людьми. Те, що дано в простому емпіричному спогляданні, як окремі, розрізнені, незалежні одна від одної речі, в процесі виробництва розкриває свої внутрішні зв'язки й переходи. Навіть пайпримітивніші трудові процеси дають підставу для відгадування зв'язків речей. Зерно, киште в землю для посіву напівдиною людиною, безперечно, зв'язане в її уявленні з колосом, який коливається на місці посіву через кілька місяців. Що складніше і різноманітніше виробництво, то більше дано умов для пізнання, для розкриття найскладніших і всеосяжніших зв'язків дійсності. Але процес виробництва є одночасно і здійснення зв'язків людей одного з одним. Тим то у виробництві закладені умови для розуміння матеріального зв'язку в суспільстві. Ті люди, каже Маркс, які встановлюють суспільні відносини, суспільні засоби матеріального виробництва, створюють також принципи, ідеї, категорії, відповідно до суспільних відносин. Таким чином, процес виробництва є основна умова логіки, тобто мислення, що оперує узагальненнями про зв'язки в природі і суспільстві. Виробництво є початок логічної думки, початок логіки. Свідома логіка і є продукт досить розвинутого періоду людського суспільства.

Звідси глибокий сенс Ленінового визначення практики: «Практика вище теоретичного пізнання, бо вона має не тільки достоїнство загальності, але й безпосередньої дійсності»².

Так в практиці були закладені перші сталі основи матеріалістичного світогляду — переконання в незалежній від свідомості, безпосередній дійсності і можливості відображення її в пізнанні. Тим то точка зору життя, практики стала першою основною точкою зору матеріалістичної теорії пізнання. В практиці ж була закладена можливість всяких абстрактних узагальнень, що відображують зв'язки дійсності. Утворення абстрактних понять, оперування з ними, говорив Ленін, уже включає в собі уявлення, переконання, свідомість закономірності, об'єктивного зв'язку світу.

Виникнення абстракції потягло за собою одночасно гіпсеологічні можливості ідеалізму³. Таким чином, в самій логічній мислі були закладені можливості цілковитого відльоту думки від дійсності. Розгляд логічного мислення і його відношення до дійсності розкриває ці можливості

¹ Маркс і Енгельс, Твори, т. XIV, ст. 495, вид. Соцекгіз, 1931.

² ІХ Ленінський збірник, ст. 261.

³ Роздвоєння пізнання людини і можливість ідеалізму (релігії) дано вже в першій елементарній абстракції («будинки взагалі і окремі будинки»).

в самому процесі виникнення логічного від історичного. Фігури логіки, каже Ленін, мають аксіоматичний характер в силу того простого факту, що вони є загальним теоретичним нашаруванням у свідомості мільярди разів повторюваної практики людини, що закріпилася в свідомості, як закони логіки. Навіть найзагальніші закони логіки мають своєю основою рух, історичне здійснення практики. Логічний метод, каже Енгельс, «є той же історичний метод, лише звільнений від його історичної форми і від історичних випадковостей, що порушують стройність викладу». Логічний хід думок повинен почати з того, з чого починає і історія¹, і його дальший розвиток являтиме з себе піщо інше, як відображення в абстрактній і теоретично - послідовній формі історичного процесу, виправлене відображення, але виправлене відповідно до законів, яких нас вчить сама історична дійсність, бо логічний спосіб дослідження дає можливість вивчити всякий момент розвитку в його найдостиглішій стадії, в його класичній формі².

У наведеному в Енгельса положенні ми бачимо певну характерну деталь: особливістю мислення є дана в ньому можливість виправлення в свідомості історичного процесу. Щоправда, це виправлення відбувається за законами самої ж історії і тому є об'єктивно-істинним. Це виправлення можливе саме в процесі творення абстрактних узагальнень, що абстрагуються від зигзагів і деталей безпосередньої дійсності. Приклад такого виправлення показав Маркс у «Капіталі». Він писав про вимоги логічного опрацювання історії капіталістичного суспільства таке: цілком непридатним і помилковим прийомом було б брати економічні категорії в тому порядку, в якому вони історично відігравали вирішальну роль. Наприклад, вивчення і виклад законів капіталізму з земельної ренти, на тій підставі, що землеробство було початковою формою виробництва. Послідовність категорій визначається тим відношенням, в якому вони стоять одна до одної в сучасному буржуазному суспільстві, при чому це відношення прямо протилежне тому, яке здається природним, або сприяє послідовності історичного розвитку. Мова йде тут, передусім, про їх аналіз в рамках сучасного буржуазного суспільства.

Але подібне виправлення можливе лише в тому разі, якщо розкрито загальні закони руху в розвитку буржуазного суспільства, а ці загальні закони є не більше, як абстрактні вираження реальних виробничих відносин і законів їх розвитку в капіталістичному суспільстві.

Процес утворення таких абстракцій є певний рух, специфічно властивий мисленню, що відображає дійсність за допомогою абстракцій. Мислення, підносячись від конкретного до абстрактного, не відривається, не відходить убік від дійсності, а, навпаки, підходить ближче до неї, якщо воно правильне.

В процесі утворення таких абстракцій і лежить можливість відриву їх від дійсності. Якщо є відповідні суспільні класові умови, цей відрив закріплюється і, таким чином, виискає ідеалізм, як абсолютизування, обожнення абстракцій.

Отже, діалектично - матеріалістична логіка є узагальнений продукт людської свідомості, матеріалістичного і діалектичного, по духу, по суті, в цілому, в принципі, в тенденції, бо вона є квінт - есенція історичного розгляду дійсності. Ідеалізм виник історично, в процесі розвитку людської думки, зумовлений гносеологічними можливостями відходу мислення від

¹ «Я вихожу зовсім не з «понять» — писав Маркс у своїх зауваженнях на книгу А. Вагнера, — отже, не з «поняття вартості», і тому не маю ніякої потреби в «діленні» останнього. Я вихожу в простішій суспільній формі, в якій продукт труда представляється в сучасному суспільстві, а це і є «товар». (Архів Маркса і Енгельса, т. V, ст. 393. Вид. 1930 р., прим. моя. — А. С.)

² Маркс, «До критики політичної економії», ст. 45, ГИЗ, 1930 р.

дійсності і вирішальним впливом певних соціальних відносин — саме класових, відносно експлуатації.

Співвідношення історичного й логічного було розкрито марксизмом в тісній залежності від вчення про відносну і абсолютну істину.

Людське пізнання є процес — говорять це вчення.

В своєму розгортанні людське пізнання є ступеневе заглиблення в суті дійсності, ступеневе заглиблення в зміст і закони дійсності. Пізнання на кожному ступені є пізнання приблизне, є пізнання відносне, але воно є абсолютним в цілому, в принципі, в ньому лишасться абсолютним самий процес відображення, самий процес розуміння абсолютного існування, незалежно від свідомості реального буття. На кожному ступені розвитку пізнання, на кожному ступені заглиблення пізнання в дійсність розкривається в пізнанні ця сама абсолютна, тобто незалежна від людської свідомості, дійсність.

Вичерпливе визначення співвідношення відносного і абсолютного в людському пізнанні дав Ленін в такому положенні в статті «До питання про діалектику»:

«Діалектика, як *зсиге*, багатостороннє (при повсякчас ростучому числі сторін) пізнання, з безліччю відтінків всякого підходу до дійсності (з філософською системою, що росте в ціле з кожного відтінку) — ось незмірно багатий зміст в порівнянні з «метафізичним» матеріалізмом, основне *лихо* якого є певміння застосувати діалектику до теорії відображення, до процесу й розвитку пізнання»¹.

Яскравим прикладом Ленінського положення є одне місце з роботи Маркса «До критики політичної економії», де Маркс показує, яким чином потрібний був тисячолітній процес історії для того, щоб вишкля абстрактна ідея загальної праці.

Праця, — говорять Маркс, — як проста категорія, звичайно, була відома всім епохам, усім часам.

«Праця є цілком проста категорія. Уявлення про неї в цій загальності, як про працю взагалі, також дуже давнє. Однак, «праця», що розглядається економічно в цій простій формі, є стільки ж сучасна категорія, як і відносини, що породжують цю найпростішу абстракцію».

І Маркс показує, як залежно від епохи, залежно від основних форм виробництва, від рівня розвитку виробництва, виникає одностороннє уявлення про працю, як окрема форма праці ототожнюється з загальною формою праці, уламок ідей про працю перетворюється в абсолютне уявлення про неї. Монетарна система, наприклад, — говорить Маркс, — визначає багатство ще цілком об'єктивно, як річ поза собою, в грошах. Стосовно до цієї точки зору було великим прогресом, коли мануфактурна або комерційна система переносила джерело багатства з предмету в суб'єктивну діяльність, в комерційну і в мануфактурну працю.

Далі Маркс показує, що фізіократи, наприклад, бачили працю, передусім, в праці хліборобській. Але вже А. Сміт відкинув усяку визначеність діяльності, що породжує багатство, поставивши на це місце працю, як таку; не мануфактурну, не комерційну, не сільськогосподарську працю, а як ту, так і другу.

«Байдужість до певного виду праці, — говорить Маркс, — передбачає дуже розвинену сукупність дійсних видів праці, з яких кожен не є більше пануючим. Так, найбільш всеосяжні абстракції взагалі виникають тільки в умовах багатого конкретного розвитку, де одна і та ж властивість є спільна багатьом або всім елементам. Тоді вона вже не може являтися мисленню тільки в своїй особливій формі. З другого боку, ця абстракція праці взагалі є лише духовним результатом конкретної сукупності трудо-

¹ Ленін, Т. XIII, ст. 303. Соцекгів, 1931.

вих процесів. Байдуже ставлення до будьякого певного виду праці відповідає суспільній формі, при якій індивіди легко переходять від одного виду праці до другого і при якій будьяка певна праця є для них випадковою і тому байдужою. Тут праця не лише в категорії, але в дійсності стала засобом створення багатства взагалі і втратила свій зв'язок із певним індивідом»¹.

В наведеному нами уривку про працю Маркс розкрив не лише односторонній характер уявлення про працю, що виникали історично, але й матеріальні умови цієї односторонності. І те, що дав Маркс щодо методології політичної економії, має для нас загальне значення для розуміння і дослідження взагалі всіх наукових абстракцій. Це справді абстракції, що всебічно охоплюють предмет, абстракції як результат конкретної сукупності уявлень про предмет, історично відображуючих цей предмет.

Як найбільш загальні результати, абстраговані з розгляду історичного розвитку людей, абстракції матеріалістичної діалектики мають, проте, об'єктивне значення лише в тісному зв'язку з дійсністю, з реальною історією. Відокремлені від неї, вони втрачають життя і гнучкість, вони стають примарним, перевернутим відблиском, ідеалістичним відображенням дійсності.

Марксистське вчення про логічне, як свідоме відображення історичного процесу, дає можливість не тільки розуміти абстракції, як загальні наслідки пізнання, але й розкрити гносеологічні корені ідеалізму, що лежать в русі самого пізнання, яке в цьому русі освоює дійсність. Учення про гносеологічні корені ідеалізму є часткове вчення в загальному вченні марксистів про утворення абстрактних понять мислення.

III. Про гносеологічні корені ідеалізму

В своєму конспекті «Логіки» Гегеля Ленін характеризував боротьбу Плеханова з ідеалізмом, його критику ідеалізму, як критику в позиції вульгарного матеріалізму, а не діалектичного матеріалізму, оскільки він (Плеханов) лише з порога відкидав міркування ідеалізму, а не виправляв ці міркування «поглиблюючи, узагальнюючи, розширюючи їх, показуючи зв'язок і переходи всіх і всіляких понять»². Принципіальну настанову, що її дав Ленін в конспекті «Логіки», було розгорнуто в «Матеріалізмі і емпіріокритицизмі» на основі критики махізму і його відтінків. Загально-методологічні підсумки своєї критики Ленін сформулював у 4-х пунктах висновку своєї книги. Вони зводяться до таких вимог:

1. Необхідно порівнювати теоретичні основи ідеалістичної філософії і діалектичного матеріалізму, щоб викрити їх протилежність і непримиренність.

2. Необхідно історично розглянути питання: історичні, філософські корені даної ідеалістичної течії, її місце в сучасних філософських течіях, її тенденції розвитку, її кінцеві висновки.

3. Викрити гносеологічні корені розглядуваної ідеалістичної філософії.

Так Ленін викрив з цілковитою очевидністю зв'язок махізму з фізичним ідеалізмом. Приблизники фізичного ідеалізму — це меншість нових фізиків, які під впливом ламання старих теорій великими відкриттями, під впливом кривизни нової фізики, скотилися, в силу незнання діалектики, через релятивізм до ідеалізму.

4. Викрити за гносеологічною схоластикою ідеалізму боротьбу партії у філософії. Показати об'єктивну класову роль даної ідеалістичної течії.

¹ К. Маркс, «До критики політичної економії», Вступ, ст. 74, ГИЗ, 1930.

² ІХ Ленінський збірник, ст. 179 — 180, Партвидав ЦК КП(б)У 1934 р.

Наведені принципи критики ідеалізму є результатом діалектичного розуміння людського пізнання, як відображення. Визначаючи ідеальне — ідеологію, як витвір буття, як перероблене в людській голові матеріальне, марксизм розкриває як тотожність між буттям і свідомістю, яка заключена в їх змісті, так і відміну їх, а саме, як відміну по формі. Форма ідеального заключена в тому, що воно є лише свідомо копія, образ, залежний від зовнішнього світу, від матеріального буття як у своєму змісті і своїх законах, так і в своєму русі. Ця відміна по формі накладає свій відбиток на ідею і на процес розвитку ідеї. З того моменту, як виникла ідея, якщо вона виникла, хоч вона в основному, кінець — кінцем, і кориться розвитку самої дійсності, саме розвитку матеріального виробництва людини і залежить від цього матеріального виробництва, — однак, вона підкоряється і певним законам, що властиві цій сфері ідеального, яке відрізняє її від безпосередньої дійсності. На певному ступені розвитку ці закони стають відносно самостійними від матеріальної основи. Маркс і Енгельс говорять про їх уявну самостійність, про їх відносну самостійність. Якщо ми не зрозуміємо специфіки закономірностей ідеального, ми не зрозуміємо, яким чином можлива розмова праця, яким чином в певний період історії мислення відривається від дійсності і породжує ідеалізм. Ось що говорить, наприклад, Енгельс про релігію як про ідеологію:

«Раз виникнувши, — говорить Енгельс, — релігія завжди зберігає певний запас уявлень, успадкованих від попередніх часів, бо в усіх майже сферах ідеології переказ (предание) є великою консервативною силою».

Віншому місці, говорячи про різні надбудови над виробництвом, про політику і про ідеологію, Енгельс підкреслює, що як тільки ці надбудови відокремлюються від виробництва у власному сенсі, вони підкоряються якось власному рухові, над яким взагалі і в цілому панує виробництво, але в окремих деталях вони підкоряються своїм власним законам, які властиві їх природі. В «Матеріалізмі і емпіріокритицизмі» Ленін також спеціально зупиняється в розділі «Куди росте емпіріокритицизм» на дослідженні цього закону внутрішньої логіки ідеології, бо «всяка ідейна течія є жива річ, що росте, розвивається»¹. Як про людину не судять по її суб'єктивних уявленнях про себе і про свої наміри, а по її ділах, так і про ідейну течію не судять по заявах і запевненнях її adeptів, а по тих висновках, на які немпнуче штовхає ідею її логіка.

Ідеальне розвивається, беручи зміст минулого, переробляючи зміст підпадаючи під дійовий вплив нових умов. Тому Маркс і Енгельс завжди підкреслювали, що економічна основа, як правило, безпосередньо не впливає на розвиток ідеології, що, раз виникнувши, ідеологія змінюється, рухається під впливом зміни економічних умов, але шляхом довгих переходів до політики, право і т. д. відіграють не останню опосередковуючу роль. Наприклад, філософія кожної епохи, як особлива область поділу праці має своєму розпорядженні, як свою передумову, певний мисленний матеріал переданий їй попередниками. З цього вона виходить.

«Перевага економічного розвитку, кінець — кінцем, також і над цими сферами для мене незаперечна, але вона має місце в рамках умов, які діють самою даною сферою: в філософії, наприклад, діянням економічних впливів (яке знов такі діє здебільшого тільки в своєму передягненому політичному вигляді і т. д.) на наявний філософський матеріал, що йому доставлено попередниками. Економіка тут нічого не створює нового (а пово), але вона визначає вид зміни і дальшого розвитку наявного мисленого матеріалу, але навіть і це вона робить здебільшого лише посе

¹ Ленін, Твори, т. XIII, ст. 178, Соцекгіз, 1931.

редньо, бо важливіший безпосередній вплив на філософію роблять політичні, юридичні, моральні відображення¹.

Таким чином, ідеологічні форми мають певні закономірності, певну логіку, які підкоряють розвиток цих форм собі. Тому можливий в математиці ніби апріорний, ніби уявний розвиток ідей із самих себе, в той час як їх реальна основа лежить в реальних умовах. Так Енгельс показав на прикладі безконечно малих величин їх прообрази в природі. Звідси став зрозумілим, що можуть бути спеціальні виробники духовних цінностей, що й уможливило гадану самостійність цього виробництва.

Ці думки, розгорнуті Марксом і Енгельсом, знайшли свій яскравий вираз в їх історичних роботах. Досить звернутися до славетного твору Маркса «18 Брюмера Луї - Бонапарта». Тут Маркс показує, яким чином розвиток історії, що привів Францію до класових конфліктів у першій половині XIX століття, примушує ці класи вбиратися в особливий ідеологічний одяг минулого.

Маркс показує, що люди роблять свою історію, беручи її в знайдених готових умовах і змінюють ці умови.

«Традиція всіх померлих поколінь давить як мара на мозок живих. І якраз в той час, коли люди намагаються, очевидно, радикально перетворити себе і оточуючий їх світ, прагнуть створити щось, що ніколи ще не існувало, саме в такі епохи революційних криз вони стурбовано викликають на допомогу собі духів минулого, беруть у них імена, бойові паролі, костюми, щоб у цьому освяченому вікамі вбранні, цією запозиченою у предків мовою, виконати нову дію на всесвітньо-історичній сцені².

Яким чином можливе відродження певних ідей, зв'язаних із минулим періодом? Яким чином можливий розвиток цих ідей? Він здається простим повторенням старого. Насправді тут, як і всюди в історії, ідеї рухаються зигзагами, немов би повторюючи старе, але справді це вже новий зміст і він розсуває рамки старого. Це характерне залежить, передусім, не від самої ідеології, як від якоїсь містичної сили, а від матеріальних умов людського суспільства, які ми пояснимо на одному прикладі з «Діалектики природи».

Уявлення про силу, говорить Енгельс, у фізичці внесене людиною розуміння законів дійсності і зв'язано з людською діяльністю. Воно виникає само собою в нас, завдяки тому, що в своєму власному тілі ми володіємо засобами переносити рух. Ці засоби можуть бути в певних межах приведені в рух і нашою волею. Особливо це стосується діяльності мускулів, рук, за допомогою яких ми провадимо переміщення. Ми підносимо, кидаємо, ударяємо і т. д., дістаємо певний корпусний ефект. І, таким чином, здається, що рух тут породжується, а не переноситься, і це викликає ідеалістичне уявлення, нібито сила взагалі породжує рух.

Проблему особливих законів, властивих мисленню, як відображенню, як ідеальному вираженню дійсності, опрацьовано Леніним, як дальший розвиток основних думок Маркса і Енгельса. Мислення не може безпосередньо передати дійсність в усій її глибині і розвитку, не пройшовши ступеня розрізування, поглиблення живого змісту дійсності. Відображення може бути лише в процесі впливу людини на зовнішній світ і тільки в межах цього впливу, в межах певного розвитку виробництва і характеру виробничих відносин можливе приблизне відображення справжніх зв'язків світу.

Гносеологічний вираз цього закону Ленін сформулював у XII збірнику.

¹ Листування Маркса і Енгельса, за ред. Адоратського, ст. 384—385, Соцекгіз, 1931 р. (рос. вид.).

² Маркс і Енгельс, «Исторические сочинения», 135 (рос. вид.).

«Ми не можемо уявити, виразити, зміряти, змалювати рух, не перевавши безперервного, не спроставши, не огрубивши, не розділивши, не змертвивши живого. Зображення руху думкою є огрублення, змертвлення і не лише думкою, але й відчуттям, і не лише рух, але і всяке поняття»¹.

Цю думку Ленін особливо підкреслив в цій же формі і з приводу лозунгів партії. Розглядаючи лозунги партії, Ленін відзначав їх здатність скам'яніти.

«Всякий лозунг, — говорить Ленін, — що його партія кидає в маси, має властивість застигати, робитися мертвим, зберігати свою силу для багатьох, навіть тоді, коли змінилися умови, які створили необхідність для цього лозунга. Це лихो неминуче і треба постійно боротися з ним і, перемагаючи його, безпосередньо забезпечити правильну політику партії». Таким чином, Ленін одразу ж висунув на перший план проблему законів відображення мислення руху дійсності.

По суті кажучи, в цьому й полягає основне питання філософії про відображення руху світу в логіці пізнання. Питання не в тому, чи є рух, — каже Ленін з приводу філософії Зенона, який заперечує рух, — а в тому, як передати його в логіці понять. В цьому основне питання філософії: питання про закон відображення руху дійсності в пізнанні. Тому Ленін висуває найбільш докладно, особливо в IX і XII збірниках, уже не кажучи про розгорнуті положення «Матеріалізму і емпіріокритицизму», питання про рух і розвиток мислення. Особливо наочно його розглянуто в розділі про кризу сучасного природознавства. Розглянувши кризу нової фізики, розкривши зв'язок махізму з відступами в фізиці від матеріалізму і теорії відображення, Ленін розкривав і специфічні закони розвитку махізму, як ідейної течії — саме можливість його виникнення з даних історичних філософських учень Берклі, Юма, Канта і неокантіанців та гносеологічну його основу в кризі фізики, а також його класовий сенс, як переростання в фідеїзм і обокурантизм, його реакційний антинауковий характер.

На перших же сторінках «Матеріалізму і емпіріокритицизму» Ленін показує, що махізм є ніщо інше, як відновлення вчення Берклі. Реставрація агностицизму Берклі відбувалася в махізмі шляхом відходу, повороту від Канта до ідеалізму Юма і Берклі. Авенаріус завжди зображував справу так, ніби він «вперше» заходився «очищувати досвід» у Канта. Ленін тут же викриває його. Він показує, що історично й логічно розвиток німецької філософії після Канта створив критику Канта саме «справа» з позицій ідеалізму, проти елементів матеріалізму в філософії Кенігсбергського мислителя. Ленін згадує Шульца і Фіхте.

Поворот до ідеалізму, до критики Канта справа є явище реакційне і цією реакційністю характеризується також махізм й «марксистська» філософія наслідувачів махізму — Богданова, Базарова й інших руських емпіріокритиків. Таким чином, Ленін дає конкретно - історичне обґрунтування впливу економічної бази, в даному разі новішого етапу капіталізму, на філософію, який відбувається не безпосередньо, а кінець - кінцем в рамках умов, що їх диктує сама ця область через наявний філософський матеріал, доставлений попередниками.

Ленін розкриває не лише історичний зв'язок махізму з попередніми філософськими течіями, але й сучасне місце його, як однієї дуже маленької школи філософів - ідеалістів серед решти шкіл сучасності, наприклад, іманентів.

Махізм, як жива ідейна течія, має свою логіку розвитку. Він росте, доходить до фідеїзму.

Розкриття характерних особливостей махізму, його логіки розвитку Ленін, звичайно, не мислить, як первинні містичні закони цієї філософської

¹ XII Ленінський збірник, ст. 227.

ідеології. Їх основа знаходиться в тенденціях розвитку боротьби буржуазії проти пролетаріату на сучасному етапі. Старе філософське вбрання епіскопа Берклі потрібне і в сучасних умовах класової боротьби в капіталістичному суспільстві. В ставленні махізму до релігії і природознавства яскраво видно справжнє класове використання буржуазною реакцією цієї філософії. Ставлення до релігії у Маха виявляється в його «нейтральності» до неї; ця нейтральність є лише прикриттям реакційної суті емпіріокритицизму, бо «нейтральність *філософа* в цьому питанні *єже в* лакейство перед фідеїзмом»¹. Корнеліус договорився прямо до чорносотенства і фідеїзму, Луначарський проповідував «релігійний атеїзм» і т. п. Від агностицизму Маха перехід до фідеїзму є перехід необхідний, бо заперечення об'єктивної реальності, що її нам дано у відчутті, є вже перша вирішальна умова для перемоги фідеїзму. «Треба бути сліпим, — каже Ленін, — щоб не бачити ідейної спорідненості між «загальною підстановкою» психічного під всю фізичну природу Богданова. Це та сама думка, висловлена в одному випадку переважно з точки зору естетичної, в другому — гносеологічної»².

Ставлення махізму, як філософської течії, до природознавства, виражається, передусім, як боротьба спочатку і до кінця з природничо-історичним матеріалізмом, тобто стихійним, несознательним, неоформленим, гносеологічно-несвідомим переконанням переважної більшості дослідників природи в об'єктивній реальності зовнішнього світу, відображуваній нашою свідомістю. Цю боротьбу махісти називають боротьбою проти «метафізики» природознавства. Відмовлення від матеріалізму в природознавстві є обскурантизм. В цьому виявляється реакційність і антинауковість ідеалізму Маха. Якщо висновки природознавства про будову матерії не являють приблизно вірного знімка з дійсності, а є символами, формою людського досвіду, то принципіально вони не відрізняються від таких «форм людського досвіду», як бог, відьми і т. п.

Що антинауковість і обскурантизм — в інтересах буржуазії, що боротьба з матеріалізмом є вирішальне ідеологічне для неї завдання і це завдання виконують махісти, які зраджують природознавство фідеїзмові, переходом по суті справи на бік ідеалізму — це яскраво показано Леніним на тій боротьбі, що спалахнула навколо книжки Геккеля «Світові загадки». Ця книжка стала, всупереч бажанню самого автора, зряддям класової боротьби. «Весело дивитися, — каже Ленін, — як у цих мумій, що висохли на мертвій схоластиці, можливо, вперше в житті загораються очі і рожевіють щоким від тих ляпасів, яких надавав їм Ернст Геккель»³.

Книжка Геккеля стала за зайвий незаперечний доказ неможливості викоринити природничо-історичний матеріалізм, доказ непримиренності його з усією «казенною» професорською філософією і теологією. Матеріалізм є та опора, на якій може твердо стояти і розвиватися природознавство. Хід розвитку природознавства, не зважаючи на всі його хитання і вагання, не зважаючи на всю неусвідомленість матеріалізму природників, висуває природничо-історичний матеріалізм.

Однак, Ленін не вважає за достатнє викрити класовий зміст ідеалізму махістів. Навіть показ його ідейних історичних джерел і його тенденцій розвитку він не вважає за вичерпливий для критики ідеалізму⁴. Слідом за Мар-

¹ Ленін, Твори, т. XIII, ст. 281, Соцекгіз, 1931 р.

² Там же, ст. 282.

³ Ленін, т. XIII, ст. 285, Соцекгіз, 1931 р.

⁴ Зв'язок нової фізики або, вірніше, певної школи в новій фізиці з махізмом і іншими відміннями сучасної ідеалістичної філософії не викликає жодних сумнівів. Розглядати махізм, ігноруючи цей зв'язок, як робить Плеханов, значить глумитися в духу діалектичного матеріалізму, — писав Ленін (Твори, т. XIII, ст. 206, Соцекгіз).

ксом Ленін вважає, що «звичайно, набагато легше за допомогою аналізу знайти земне ядро химерних релігійних уявлень, ніж, навпаки, в даних відносно реальному життю вивести релігійні форми, що їм відповідають. Останній метод є єдиною матеріалістичний, а звідси — науковий метод». Вчення про гносеологічні корені ідеалізму є одна з сторін, один момент цього наукового матеріалістичного методу вивчення ідеології. Воно показує, яким чином можливе виникнення і розвиток ідеалізму взагалі, даної ідеалістичної течії зокрема. В «Матеріалізмі і емпіріокритицизмі» Ленін вказує саме на кризу сучасного природознавства і на деяке вагання меншості фізиків, вагання, зв'язане з ламанням у фізиці старих уявлень в наслідок величезних успіхів нової фізики.

Революція в сучасному природознавстві стала за науковий наслідок, почасти її причиною, величезних завоювань сучасної техніки. В ході розвитку класової боротьби в капіталістичному суспільстві, а Маркс в «Капіталі» в ученні про відносну додаткову вартість показав і довів безумовну залежність успіхів техніки від боротьби між пролетаріатом і буржуазією¹, в ході розвитку природничих наук виявляються моменти в цьому розвитку, які її обумовлюють можливість з'явлення ідеалізму, в даному разі агностицизму і навіть прямого «фізичного ідеалізму», що її й використовує буржуазія з метою обдурити робітничий клас. Так, махізм Богдановим і іншими руськими «марксистами» на зразок Юшкевича було перетворено на знаряддя підризу марксизму.

Отже, учення про гносеологічні корені ідеалізму показує, як виникає ідеалізм. Бірніше, воно показує одну сторону цього процесу, а саме його встановлення в ході людського пізнання. Суть цього питання Ленін виклав таким чином: «Філософський ідеалізм є тільки пісінетниця з погляду матеріалізму грубого, простого, метафізичного, — писав Ленін, — навпаки, з погляду *діалектичного* матеріалізму філософський ідеалізм є *односторонній*, *перебільшений*, *безмежний* (Діцген) розвиток (роздмухування, розпухання) однієї з рисочок, сторін, граней пізнання в абсолют, *відірваний* від матерії, від природи, *обожнений*»...

Цей відрив можливий в процесі пізнання людини, яке рухається не по прямій лінії, а по кривій, нескінченно наближається до ряду кіл, до спіралі. Перший - ліпший уривок, уламок, шматочок цієї кривої лінії можна од- побічно перетворити в самостійну цілу пряму лінію, яка веде думку в болото ідеалізму, в повішину, де її *закріплює* класовий інтерес пануючих класів.

«Прямолінійність і односторонність, дерев'яність і закріпленість, суб'єктивізм і суб'єктивна сліпота — ось гносеологічні корені ідеалізму. А в повішчині (філософського ідеалізму), звичайно, є *гносеологічні* корені, вона не безгрунтова, вона є *пустоцвіт*, безперечно, але пустоцвіт, що росте на живому дереві, живого, плодотворного, справжнього, могутнього, всесильного, об'єктивного, абсолютного людського пізнання»².

Таким чином, в розвитку людського пізнання ідеалізм виростає, як перебільшення й відрив певних сторін пізнання від дійсності. Успіхи природознавства, революція в природознавстві зумовили той стан, що ідеалізм міг використати певні сторони, риси цього розвитку і розгорнути, розкрити до абсолюту. В кризі природознавства, зазначав Ленін, розкрився відносний характер людського знання і сучасний махізм, взявши цю відносність людського знання, перетворив її в абсолют і дав тем самим певний тип ідеалістичного пояснення дійсності.

¹ «Починаючи в 1825 р., — писав Маркс до Анненкова, — винайдення й застосування машин було лише результатом війни між робітниками й підприємцями». Див. Маркс і Енгельс, «Листування» під ред. Адоратського, 1931 р., ст. 16, Соцекзів (рос. вид.).

² XII Ленінський збірник, ст. 326.

Ленін показує, що криза виникла як наслідок нових успіхів у фізиці, що підривають ряд принципів, які до того часу вважалися абсолютно встановленими як вічне надбання науки. Криза приводить до того, що для ряду мислителів і для самих учених попередні уявлення і поняття фізики, що здавалися відображенням дійсності, тепер немов би втратили свій ґрунт і перетворилися в фікцію.

Матеріалістична теорія пізнання, яку стихійно приймала стара фізика, замінилася у частини учених ідеалістичною і агностичною, з чого скористався фідейзм, всупереч бажанню ідеалістів і агностиків.

Суть кризи полягає в тому, що фізика прийшла на основі ряду нових відкриттів до визнання, що механічного пояснення природи недостатньо для того, щоб усвідомити і засвоїти ці відкриття. Звідси, з недостатності законів механіки для пояснення нових відкриттів фізики, було зроблено висновок, що заперечує взагалі будьяку об'єктивність знання, що відкидає об'єктивну реальність поза свідомістю, тобто матеріалізм було замінено ідеалізмом. «Матерія зникла» — ось який висновок зробили деякі фізики. В цьому й полягає суть кризи. Змішування філософського поняття матерії, як незалежної від свідомості реальності, з фізичним її визначенням привело до того, що нові вчення про будову матерії було визнано взагалі за заперечення матерії. Замість десятків елементів, до яких раніше зводили матерію, пауці тепер вдалося знайти шлях пізнання матерії через електрику. «Матерія зникає» — це значить зникає та межа, до якої ми знали матерію досі, наше знання йде глибше; зникають такі властивості матерії, які здавалися раніше абсолютними, незмінними, початковими (непроникливість, інерція, маса і т. ін.) і які тепер виявляються як відносини, властиві лише деяким станам матерії¹. Помилка махізму, ідеалізму в фізиці саме полягає в змішуванні метафізичного, обмеженого механічного матеріалізму з діалектичним. Заперечення незмінності елементів є заперечення не матеріалізму, а механічного, тобто антидіалектичного матеріалізму.

Перетворення певісного ефіру в матерію, що має вагу, і, навпаки, відсутність у електрона будьякої іншої маси, крім електромагнітної, обмеження механічних законів руху однією лише сферою явищ в природі, все це є потвердження діалектичного матеріалізму, бо останній настоює на приблизному відносному характері всякого наукового положення про будову матерії та властивості, на відсутності абсолютних меж у природі, на перетворенні рухливої матерії з одного стану в другий, перетворення, яке лише здається непримирним. «Нова фізика звихнулася в ідеалізм, головним чином, саме тому, що фізики не знали діалектики. Вони боролися з метафізичним (в енгельсівському, а не в позитивістському, тобто юмістському розумінні цього слова) матеріалізмом, з його однією «механічністю», — і при цьому випліскували з ваши разом з водою і дитину. Заперечуючи незмінність відомих дотп елементів і властивостей матерії, вони скочувалися до заперечення матерії, тобто об'єктивної реальності фізичного світу. Заперечуючи абсолютний характер важливіших і основних законів, вони скочувалися до заперечення будьякої об'єктивної закономірності в природі, до оголошення закону природи простою умовністю, «обмеженням чекання», «логічною необхідністю» і т. п. Настоюючи на приблизному, відносному характері наших знань, вони скочувалися до заперечення незалежного від пізнання об'єкта, приблизно — вірно, відносно — правильно відображуваного цим пізнанням, і т. д. без кінця»². Бо вони не знали, що незмінним з точки зору Енгельса є лише одне, що люд-

¹ Ленін, Твори, т. XIII, ст. 213, вид. II.

² Там же, ст. 214 — 215.

ське пізнання відображує дійсність, форми ж і міра цього відображення мінливі.

Ідеалістична філософія нового часу, основним завданням якої була боротьба з матеріалізмом, вхопилася за кризу фізики, тобто поставила питання про закріплення ідеалістичних моментів, що виникли на ґрунті кризи в природознавстві, використала кризу в класових інтересах буржуазії. Цю роль взяв на себе махізм.

Те, що для діалектичного матеріалізму в фізиці стало за потвердження вчення про розвиток матерії і різноманітність її форм, те, що було доказом мінливості форм матерії, стало на даному етапі підставою певному колу фізиків для вагань. З цього скористався ідеалізм. Тут ми намацусмо, таким чином, момент виникнення ідеалістичних понять, зв'язаний із розвитком людського пізнання.

Ці ідеалістичні висновки викликаються не тим, що відкриваються нові види матерії і руху, а тим, що робиться спроба мислити рух без матерії, відірвати рух від матерії.

Відрив руху від матерії є тим самим відрив мислення від дійсності. В фізиці розклад атома привів до так званої теорії «дематеріалізації атома», до розуміння руху, як нематеріального явища, суб'єктивного уявлення. «Відірвати рух від матерії рівнозначно тому, щоб відірвати мислення від об'єктивної реальності, відірвати мої відчуття від зовнішнього світу, тобто перейти на сторону ідеалізму¹. Пірсон прямо говорить, що речі рухаються лише в понятті.

Навколо висновків нової фізики спалахнув філософський бій. Таким чином, гносеологічна можливість ідеалізму перетворювалася в дійсність в жорсткій сутичці двох партій в філософії. Ленін простежує якнай докладніше цей процес на прикладі двох шкіл у фізиці в Англії, Німеччині, Франції і Росії і показує, що боротьба йде навколо корінних питань гносеології: відміна обох шкіл у фізиці тільки філософська, говорить він. «Справді, основна різниця *тільки* в тому, що одна визнає «останню» (треба було сказати: об'єктивну) реальність відображувану, нашою теорією, а друга це заперечує, вважаючи теорію лише систематизацією досвіду, системою емпіріосимволів і т. д. і т. п. Нова фізика, взявши нові види матерії і нові форми її руху, поставила з причини ламання старих фізичних понять старі філософські питання»².

Поки справа стосується систематизації фактів, відкриттів фізики, вчені обох напрямків дають ряд цінних даних, але присутня різниця є в основному тлумаченні фактів, в гносеологічній точці зору в філософських узагальненнях.

Отже, в хитаць і вагань частини фізиків, в кризи фізики випливає можливість ідеалізму. Вона оформлюється в своєму розвитку як «фізичний ідеалізм». Ленін беззаперечно в своїй книзі довів зв'язок махізму з новою фізикою і характер цього зв'язку. Він викрив фальш і брехливість заяв махістів про те, що їх вчення є висновок природознавства, в «новітній філософії природних наук». Справді, махізм ідейно зв'язаний з однією школою в одній галузі сучасного природознавства і до того, і це головне, в одному сенсі, саме в тому, що він тягне до ідеалізму. Він ухопився за «фізичний ідеалізм» у фізиці, який являє собою відхід цієї школи від пануючого серед фізиків матеріалізму. Цей ухил у фізиці в бік реакційно філософії є тимчасовий зигзаг, скороминущий, хоробливий період в історії науки, хвороба росту, викликана найбільше крутими ламаннями старих встановлених понять. А махісти як в філософії, так і в фізиці вхопи-

¹ Ленін, Твори, т. XIII, ст. 219, Соцекгиз, 1931 р.

² Там же, ст. 223.

лися і плентаються по рабському за модою, за ухилом, а не за загальною лінією і духом природознавства, яке породжує діалектичний матеріалізм.

Як на основну теоретичну умову оформлення ідеалізму в фізиці, Ленін указав на два моменти. Перший — це зв'язок розвитку фізики з посиленням у ньому ролі математики.

Математики звикли мати діло з такою наукою, в якій об'єкт здається витвором розуму вченого, і ці уявлення перенесли в фізику: намагаючись вблизити її з математикою, перенесли загальну теорію з математики на фізику.

Таким чином, абстрактні фікції математики створили немов би деякий екран між фізичною реальністю і науковим розумінням цієї реальності.

Друга причина формулюється Леніним як принцип абсолютизації релятивізму людської думки. Всі старі істини фізики, аж до незаперечних, що вважалися непорушними, виявилися відносними. І з цієї відносності зробили висновок про суб'єктивізм і абсолютну відносність людського мислення.

Відносний характер людського пізнання був визнаний за суб'єктивізм. Це яскраво розкривається в нових хитаннях ряду мислителів, які спиралися на фізику. Відносний характер людського пізнання про матерію прийняли за заперечення самої матерії. В боротьбі проти метафізичного матеріалізму зовсім відмовилися від матеріалізму. Звідси Ленін робить висновок, що «ідеалізм, який хапається за кризу фізики, хапається лише за моду». В самій фізиці, в самому розвитку фізики, в самому розвитку науки не лежить основа ідеалізму. Не наука угрунтовує ідеалізм, а самий рух породжує таке явище, коли в свідомості ряду вчених одні сторони покривають собою всі сторони, коли за дерев ряд мислителів не бачить лісу. Чим же пояснюється така сліпота?

Така сліпота пояснюється, — говорить Ленін, — тим, що сучасна криза зв'язана в класовою боротьбою при капіталізмі. І Ленін викривав ідеалізм, що бажав використати кризу фізики в своїх реакційних намаганнях. «Одна шкоча дослідників природи в одній галузі природознавства, — говорить Ленін, — скотилася до реакційної філософії, не зуміла прямо підвестися від метафізичного матеріалізму до діалектичного матеріалізму».

Таким чином, розв'язати цю кризу, вивести природознавство з цієї кризи може тільки чітке усвідомлення боротьби матеріалізму й ідеалізму, боротьби діалектичного матеріалізму з цими ідеалістичними хитаннями в фізиці.

Це — проблема впровадження діалектики в природознавство. Причиною кризи в природознавстві було незнання діалектики, нерозуміння відносного характеру об'єктивного пізнання світу, нерозуміння зв'язку руху в матерію, нерозуміння того факту, що навіть вищі математичні абстракції мають свої корені в матеріальній дійсності.

І сучасна криза природознавства, — говорить Ленін, — potwierджує основні принципи теорії пізнання діалектичного матеріалізму. Тому сучасне природознавство стихійно йде в напрямку діалектики, породжує діалектику.

Роди болісні, — говорить Ленін, — але сучасна фізика породжує діалектичний матеріалізм.

І в процесі народження, звичайно, можливі й покедьки у вигляді ідеалістичних хитань і філософій.

Енгельс не раз підкреслював, що поворот від метафізики нового часу до діалектики може відбуватися в сучасній науці, особливо в природознавстві, двома шляхами: стихійним шляхом і свідомим. Стихійний шлях — тяжкий і болісний процес, при якому доводиться перемагати колосальну масу зайвого тертя. В «Матеріалізмі і емпіріокритицизмі» Ленін показав

цей тяжкий і болісний шлях сучасного природознавства до діалектики в виснажливу ясність і переконливість. Процес цей, — говорив Енгельс, а слідом за ним, розвиваючи думку Енгельса, Ленін, — може бути значно скорочено, якщо теоретизуючі дослідники природи захочуть ознайомитися ґрунтовніше з діалектичною філософією в її історично даних формах.

IV. Вчення Леніна й Сталіна про логічні корені опортунізму в робітничому русі і його зв'язок з ученням про гносеологічні корені ідеалізму

Вчення про гносеологічні корені ідеалізму було б неповним, коли б ми не спихалися на одній, дуже важливій, проблемі, саме — на логічній основі опортунізму і ревізіонізму. В одному дуже важливому, навіть вирішальному пункті, саме в моменті відриву думки від дійсності і догматичній абсолютизації, в пізнанні окремих відтінків дійсності, ми бачимо щось спільне в логічних коренях ідеалізму, як філософської течії в розвитку людської думки, і опортунізму, як політичного й ідеологічного в робітничому русі. Найогиднішою рисою капіталістичного суспільства, — говорив Ленін, — є відрив теорії від практики, слова від діла. Цей відрив був основою опортунізму II Інтернаціоналу. Цей відрив є загальна основа всякого опортунізму. Чи забігає партія вперед конкретного етапу історичного розвитку, чи плентається в хвості, в обох випадках вона відривається від життя, від робітничого руху. Те саме можна сказати про ухили в партії, — як «ліві», так і праві.

В 1910 році Ленін написав статтю, яка підсумовує всі розходження, що були в робітничому русі. В ній зі всією гостротою він поставив проблему про соціальні і логічні основи цих розходжень.

Основні тактичні розходження Ленін зводить до боротьби в двома великими напрямками, що відступають від марксизму, як основної пануючої теорії в робітничому русі.

Не можна, звичайно, ці відступи пояснити випадковістю або помилками окремих осіб чи груп, або навіть впливом будь-яких національних особливостей. Марксистський аналіз викриває корінні причини їх і звідси вже в'ясовує і теоретичні і політичні відступи від марксизму. Основну причину, що породжує розходження в робітничому русі щодо теорії і тактики, Ленін вбачає в самому факті росту робітничого руху. В цей рух постійно вливаються нові й нові верстви трудящих мас і це неминуче повинно супроводитися хитаннями в теорії і тактиці, повторенням старих помилок у нових недосвідчених ще учасників руху.

Нерівномірний характер розвитку капіталізму на сучасному етапі також має вирішальне значення. Робітничий клас і його ідеологи найлегше, найповніше, швидше і міцніше засвоюють марксизм в умовах найбільшого розвитку великої промисловості. Відсталі або відстаючі економічні відносини ведуть до з'явлення таких прибічників революційного руху, які засвоюють собі лише деякі сторони марксистського світогляду, його окремі частини, зв'язуючи ці сторони з традиціями буржуазного мислення, що зберігаються в їх свідомості.

Постійним джерелом розходжень є цей діалектичний характер суспільного розвитку. Капіталізм є прогресивний, бо він знищує старі способи виробництва і розвиває продукційні сили і в той же час на певних етапах розвитку він затримує ріст продукційних сил. Зрозуміло, що маси, які вчаться з життя, а не з книжки, помічають часто то одну, то другу сторону розвитку. «Окремі особи або групи постійно перебільшують, підносять до однієї теорії, однієї системи тактики то одну, то дру-

гу рису капіталістичного розвитку, то один, то другий «урок цього розвитку». Буржуазні ідеологи й ліберали хапаються за ці однобічності і перетворюють їх в ціле теоретичне вчення, що має завданням ревізію і ліквідацію марксизму.

«Прямим продуктом цього буржуазного світогляду і його впливу треба вважати і анархосиндикалізм і реформізм, що хапається за *одну* сторону робітничого руху, який підносить однобічність в теорії, який оголошує за взаємовиключаючі тенденції або такі риси цього руху, що становлять специфічну особливість того або іншого періоду, тих або інших умов діяльності робітничого класу. Дійсне життя, дійсна історія *включають* в себе ці різні тенденції, подібно до того, як життя включає і повільну еволюцію і швидкі стрибки, перерви поступінності»¹.

Так, ревізіоністи підносять до абсолюту реформи, вважаючи їх за часткове здійснення соціалізму. Анархо-синдикалісти відкидають «дрібну роботу», що зводиться на ділі до чекання «великих днів», до невміння збирати і організувати сили. І ті й ті, таким чином, гальмують робітничий рух.

Надзвичайно важливою причиною, що породжує розходження серед учасників робітничого руху, Ленін вважає зміни в тактиці пануючих класів, особливо буржуазії. Всюди буржуазія опрацювала два методи боротьби за свої інтереси і обстоювання свого панування: метод насильства і непримиренної відмови від реформ і метод «лібералізму», кроків у сторону реформ, поступок і т. д. Через корінну суперечливість свого власного становища, буржуазія переходить за різних обставин від одного методу до другого. Хитання в тактиці буржуазії відбиваються на робітничому русі своєрідно, даючи однобічний відгук в зростанні то опортунізму, то анархо-синдикалізму. Зпгаги буржуазної тактики викликають завжди посилення ревізіонізму в робітничому русі, доводячи нерідко розходження всередині нього до прямого розколу.

Всі ці причини викликають розходження всередині робітничого руху. Але до робітничого руху підходять групи дрібної буржуазії. Звичайно, ці переходи від дрібної буржуазії до робітників повинні породжувати з свого боку хитання в тактиці останніх.

Ми майже повністю виклали статтю Леніна. Тут ми знаходимо не просто аналогію в методі пояснення логічних основ опортунізму з таким в «Матеріалізмі й емпіріокритицизмі». Тут ми маємо один метод пояснення із загального вчення марксизму про пізнання, як про відображення і його закони. У Леніна і у Сталіна ми знаходимо прямі визначення логічного обґрунтування відступу в робітничому русі від марксизму, які potwierджують наведене положення. Ось, наприклад, що писав Ленін про Каутського і ін.: «Основна причина їх банкрутства була в тому, що вони «задивилися» на одну певну форму робітничого руху й соціалізму, забули про її однобічність, побоюючись побачити це круте ламання, яке в наслідок об'єктивних умов стало немислим, і продовжували твердити прості, завчені, на перший погляд, безперечні, істинні — три більше двох. Але політика більше подібна до алгебри, ніж до арифметики, і ще більше до вищої математики, ніж до нижчої. В дійсності всі старі форми соціалістичного руху наповнювалися новим змістом, перед цифрами з'явився тому новий знак «мінус», а наші мудреці уперто продовжували (і продовжують) запевняти себе й інших, що «мінус три» більше від «мінуса два». Сталін дає і щодо II Інтернаціоналу таке ж визначення: «Смертний гріх II Інтернаціоналу полягає не в тому, що він проводив у свій час так»

¹ Ленін, «Маркс, Енгельс, марксизм», вид. 1933 р., ст. 92.

тику використання парламентських форм боротьби, а в тому, що він переоцінював значення цих форм, вважаючи їх ледве чи не за єдині»¹.

В «Питаннях лєнінізму» в розділі про метод особливо яскраво викрито однібічні, абсолютизовані догми II Інтернаціоналу, як вираз відриву теорії від практики і боротьба більшовизму з ними. Те саме Сталін розкриває в ряді положень, критикуючи троцькізм, правий ухил. Сталін показує відрив однієї з сторін пізнання дійсності від самої дійсності, обожнення її, перетворення її в щось універсальне, і таким чином, перекручення законів дійсності, як логічну основу опортунізму.

Такий відрив від дійсності Сталін бачить в теорії стихійності, як ідеології тред - юніонізму, бо ця теорія вимагає, щоб партія йшла в хвості робітничого руху, тобто фактично була відірвана від робітничого руху. «Теорія стихійності, — говорить т. Сталін, — є теорія применшення ролі свідомого елементу в русі, ідеологія «хвостизму», логічна основа всякого опортунізму». У троцькістів цей відрив од дійсності Сталін бачить в їх галасливій фразеології, яка приховує опортуністичний зміст їх політики.

Той факт, що існують спільні гносеологічні відтінки у одвертого опортунізму і «ультра - лівих», доводить, що є внутрішня спорідненість між ними. «Лєнін говорив не раз, що «ультра - ліва» опозиція є зворотна сторона правої, меншовицької, одвертої опортуністичної опозиції. І це цілком вірно. Якщо «ультра - лівий» стоїть за революцію тільки тому, що він сподівається *завтра* як перемоги революції, то ясно, що він повинен впасти у розпач і розчаруватися в революції, якщо... революція не переможе завтра ж»².

Одним із характерних моментів критики т. Сталіним ухилів у нашій партії є невідступне викриття в ній гносеологічних відтінків, на яких ростуть теоретичні настанови правого або «лівого» характеру. Не зважаючи на існуючі відміння між обома ухилами, цей гносеологічний відтінок є спільний для обох. Немає в цьому нічого дивного, бо «ліві» в партії — це по суті ті ж праві, тільки навиворіт, праві, що прикриваються «лівою» фразою. Спільне між ними зумовлено тим, що «обидва ухили мають один соціальний корінь, обидва вони є дрібнобуржуазними ухилами... обидва ці ухили, в разі їх перемоги, ведуть до тих самих результатів»³.

Різниця між ними в платформах, вимогах, підходах і прийомах. Це значить, що загальний гносеологічний корінь — відрив від дійсності — виражається в різних формах і прийомах. «Ліве» фразерство, перестрибування через неперейдені ще і неподолані етапи є відрив від дійсності, від лінії партії, від робітничого класу, від всього соціалістичного будівництва. У правих цей відрив виражається в формальному визнанні таких принципіальних положень, як побудування соціалізму в одній країні, можливість втягнення основних мас селянства в справу побудування соціалізму на селі. «Біда правих ухильщиків, — говорив т. Сталін на XVI з'їзді партії, — в тому, що, визнаючи формально можливість збудування соціалізму в одній країні, вони не хочуть визнавати тих шляхів і засобів боротьби, без яких неможливо збудувати соціалізм»⁴.

А це є щось інше, як відрив думки від дійсності, теорії від практики. Не міняє справи й те, що праві базуються на філософії механіцизму, а «ліві» — на меншовицькому ідеалізмі. Важливо те, що відрив теорії від практики зумовлює у обох ухилах здерев'янілість однієї з сторін політики і пізнання, відрив її від усієї лінії партії, від всього процесу соціалізму.

¹ *И. Сталин*, «Питання лєнінізму», ст. 46, Партвидав, 1933 р.

² *И. Сталин*. «Про опозицію», ст. 445, рос. вид.

³ *И. Сталин*, «Питання лєнінізму», ст. 326, Партвидав ЦК КП(б)У, вид. 1933 року.

⁴ Там же, ст. 484.

лістичного будівництва. «Лівий» дрібнобуржуазний радикалізм і правий дрібнобуржуазний лібералізм відриває один відтінок політики від усієї політики партії, тим самим перекидає як усю лінію партії, так і окремі її моменти.

Тов. Сталін 1928 р. в листі до т. С. пояснює в можливість відхилення від лінії партії в питанні про союз із середняком в такий спосіб:

«Чому, — питає тов. Сталін, — необхідно підкреслити доцільність лозунга Леніна *саме тепер*, саме в *даних умовах* роботи на селі? Тому, що саме тепер помічається тенденція окремих товаришів розірвати на частини *триєдине* завдання партійної роботи на селі і відірвати ці частини одну від одної. Це цілком potwierджено практикою нашої хлібозаготівної кампанії в січні-лютому ц. р. Що з середняком треба встановити угоду — це знають усі більшовики. Але як встановити цю угоду — це не всякий розуміє. Одні думають встановити угоду з середняком шляхом відмови боротьби з куркульством або шляхом послаблення цієї боротьби: мовляв, боротьба з куркульством може відстрашити частину середняцтва, заможну його частину. Другі думають установаити угоду з середняком шляхом відмови від роботи по організації бідноти або шляхом послаблення цієї роботи: мовляв, організація бідноти веде до відокремлення бідноти, а відокремлення може відстрашити од нас середняків. В результаті цих збочень від правильної лінії виходить забуття того марксистського положення, що середняк є клас, який вагається, що угоду з середняком можна зробити міцною лише при умові рішучої боротьби з куркульством і посилення роботи серед бідноти, що без цих умов середняк може хитнутися до куркульства, як до сбли»¹.

Таким чином, теоретичну умову відхилення від лінії партії, від правильного розуміння класових відносин на селі і розвитку цих відносин т. Сталін вбачає в односторонньому підході до цих відносин, у відриві окремих сторін від усієї складності відносин. Відрив однієї сторони від дійсності, односторонній підхід до неї є перекидання не лише самої дійсності, але й цієї сторони. І, звичайно, ні про яке «раціональне зерно» в опортунізмі говорити не доводиться.

Праві відривають можливість від дійсності, а це угрунтовує теорію самопливу: в питанні про можливість розколу робітничого класу з селянством праві опортуністи твердять, що в нашому ладі не закладені основи для розколу між робітничим класом і селянством. Значить, можна не турбуватися щодо встановлення правильної політики на селі, бо куркульство однаково вросло в соціалізм. Між тим, — говорить т. Сталін, — вони не розуміють, що Ленін зовсім не вважав за виключену небезпеку розколу з селянством, а тільки говорив, що в союзі робітників і селян не закладені з доконечністю основи для такого розколу, але якщо виникне серйозне розходження між цими класами, то тоді розкол буде неминучим. Звідси постає неминуче питання про лінію партії на селі. А праві відірвалися від цього питання, відірвали можливість від реального відношення класів та лінії партії і відійшли тим самим від правильної лінії партії.

В промові «Про роботу на селі» тов. Сталін ставить питання про гносеологічні умови відхилення від лінії партії. Візьмімо для прикладу лише один момент із цієї статті. В чому, — питає т. Сталін, — були помилки ряду наших організацій і товаришів на місцях, в чому головна хибка нашої роботи на селі за останній 1932 рік?

Наші товариші на місцях, — говорить він, — наші сільські працівники не зуміли врахувати нової обстановки на селі, створеної оголошенням колгоспної торгівлі хлібом. І саме тому, що вони не врахували нової обста-

¹ Сталін, «Питання ленінізму», ст. 283, Партвидав ЦК КП(б)У, вид. 1933 р.

новп, саме тому вони не зуміли перебудуватися на новий лад, відповідно до нової обстанови.

Вони користувалися старими прийомами. Життя змінилося, а вони продовжували застосовувати до дійсності старі прийоми. Вони не змогли зрозуміти різностороннього характеру нової дійсності, наприклад, колгоспної торгівлі. Колгоспна торгівля визначала легалізацію риночної ціни на хліб, більш високої проти встановленої.

Нема чого й доводити, що ця обставина повинна була створити у селян певну стриманість у здаванні хліба державі. Селянин гадав, придержуючи хліб, вторгувати на ринку більше, ніж він одержав би, здавши хліб державі. А наші товариші не побачили суперечливих сторін колгоспної торгівлі. Вони засвоїли і зрозуміли її позитивні сторони, але вони їх відірвали від негативних її сторін, не зрозуміли цих негативних її сторін. І ця помилка повинна була відбитися на хлібозаготівлях 1932 року, створюючи серйозні утруднення в них.

Таким чином ми бачимо, що основною умовою одностороннього, перекрученого ставлення до дійсності в політиці є відрив політики від дійсності, що розвивається.

Однак, діалектична постава питання не визначає того, що партія не помічає тих або інших сторін дійсності, які є характерною, вирішальною її ланкою. Тому тов. Сталін, борючись, слідом за Леніним, проти догматизування будь-якої однієї форми політичної акції або моменту теорії, в той же час звертає увагу на те, що в розвитку дійсності потрібно хапатися за її вирішальні ланки.

Вчення про ланку є одна з найважливіших сторін теорії пізнання діалектичного матеріалізму. На розумінні діалектичної закономірності руху людського пізнання і ґрунтуються вчення Леніна й Сталіна про ланку. Марксизм підкреслював, що на різних етапах історії ми повинні хапатися за одну сторону її, що є вирішальною в даний момент. Діалектичний підхід до цього застерігає нас від абсолютизації цієї сторони; од відриву її від всього ланцюга розвитку. Марксизм розглядає її, як основну ланку всього ланцюга, за яку треба захопитися, щоб витягти весь ланцюг. Ми не відриваємо ланки від дійсності, а захопившись за ланку, ми зв'язуємося з усім процесом в його різних етапах і змінах. Проблема ланки не є випадкова проблема в марксизмі, а вона тісно зв'язана саме з розумінням багатогранності розвитку дійсності, з розумінням того, що на кожному етапі розвитку висувається та або інша сторона цієї дійсності.

Ось чому Ленін, критикуючи Бухаріна, підкреслює, що діалектичний матеріалізм включає практику, яка практично визначає зв'язок предмета з тим, що потрібно людині. Потрібно, щоб на кожному ступені брали певну ланку дійсності, зв'язану в розвитку людської історії, з розвитком революційного руху пролетаріату.

Матеріалістична діалектика, як розгортання в пізнанні всієї сукупності моментів дійсності, розвивається в тісному зв'язку з цією дійсністю. Досить одному з відтінків цієї наукової думки, одній із її сторін закрестити, змертвіти, щоб уже було дано можливість відриву її від дійсності. Тому, її відношення до дійсності визначається не споглядально і пасивно, а як відношення дійове, активне, тісно зв'язане з практикою. Теорія і практика не роз'єднані в ній, або штучно зв'язані, а теорія по суті своїй зв'язана з практикою, і практика угрунтовує теорію, є реальною основою цієї теорії. Теорія діалектичного матеріалізму виростає як підсумок революційного руху пролетаріату. Тому ця теорія завжди і всюди розкривається і розвивається в тісному зв'язку з цим досвідом, як усвідомлення цього досвіду, теоретичне усвідомлення і теоретичне підсумування цього досвіду.

Таким чином, розкривається на весь ріст значення революційної практики, як основи і критерія пізнання. Включить практику в теорію пізнання, — говорив Ленін, — і ви дістанете немисливе матеріалізм. Тому марксизм - ленінізм вважає за недостатнє саме лише логічне спростування ідеалізму, а вимагає перевірити його на практиці. Особливо яскраво і глибоко це основне положення марксизму показано тов. Сталіним в «Питаннях ленінізму», в розділі про метод ленінізму.

Як можна було розбити догми II Інтернаціоналу, — питає тов. Сталін, — очистити «авгівні стайні» Інтернаціоналу, що відірвався від робітничого руху. Викриваючи в догмах II Інтернаціоналу вираз відриву теорії від практики, ленінізм викував метод, основні вимоги якого зводяться: по-перше, до перевірки цих теоретичних догм «в огні революційної боротьби мас, в огні живої практики, тобто до відновлення порушеної єдності між теорією і практикою»; по-друге, до перевірки політики партій II Інтернаціоналу не по їх лозунгах і резолюціях, а по їх ділах, по їх діях; по-третє, до перебудови всієї партійної роботи на новий революційний лад в дусі виховання і підготовки мас до революційної боротьби, бо тільки так можна підготувати маси до пролетарської революції і, по-четверте, до самокритики партії, до навчання і виховання пролетарських партій на їх власних помилках.

Таким чином, усі чотири вимоги тов. Сталіна зводяться до перевірки теорії практикою і зв'язку теорії з практикою. Лише практика ламає мертвість і закостенілість змісту пізнання і викриває в русі дійсності суперечності її розвитку. *Практика зв'язує* загальний зміст теорії з безпосередньою конкретною дійсністю, зв'язує абстракції з безпосереднім сприйняттям дійсності саме тому, що вона має не тільки достоїнства загальності, але і безпосередньої дійсності. Якщо пізнання рухається, як не раз підкреслював Ленін, до об'єкта лише діалектично, тобто відходячи, відступаючи (і саме тут закладені теоретично - пізнавальні можливості відриву думки від об'єкта, можливості ідеалізму), щоб краще стрибнути, пізнати, то в цих лініях, що сходяться і розходяться, — узловий пункт, поворотний пункт становить практика, яка і *зв'язує абстрактну теорію* з конкретною дійсністю, знімаючи, таким чином, абстрактність теорії.

* * *

Якщо до Маркса й Енгельса, до появи діалектичного матеріалізму, ідеалізм, не зважаючи на всю відірваність від дійсності, мав певні досягнення у вигляді діалектики, то розвиток ідеалізму в період існування і розвитку марксизму вже являє собою пряму боротьбу проти справді всебічного, справді всеосяжного і абсолютно виключаючого інший світогляд діалектичного матеріалізму. В цій боротьбі ідеалізм не відіграв ніякої позитивної ролі, не висувавши позитивних і плідотворних ідей. Основним соціальним завданням ідеалізму лишається приховання суперечностей дійсності, стримування людської думки від руху вперед. Ленін з палкою переконливістю в своїй боротьбі проти махізму і його спроб використати успіхи природознавства і криву, викликану цими успіхами, на користь ідеалізму і фідеїзму, показав усю реакційність і антинауковість ідеалізму за наших днів. У боротьбі за основи марксизму, за філософію марксизму, Ленін викрив усю неспроможність спроб ідеалізму в особі Богданова, Базарова, Юшкевича й інших «поповнити» нібито односторонній марксизм «новішою» філософією, викрив усю реакційність цих намагань. В боротьбі проти Струве, в боротьбі проти ревізіонізму Бернштейна Ленін підкреслив усю реакційність намагань відродити геніальні теорії класиків ідеалізму. Те саме стосується і всієї буржуазної філософії, яка живиться еkleктичною мішаниною старих філо-

софських систем Канта, Гегеля і інших систем, що відроджуються в їх реакційній суті.

Класова цінність і значимість ідеалізму для буржуазії визначається в основному боротьбою з марксизмом. Це, звичайно, не значить, що рух філософії ідеалізму визначається лише цим. Ідеалізм має свої гносеологічні корені і за наших днів, як це показав Ленін на прикладі кризи фізики. Однак це — основне. Це положення зовсім не применшується тим, що боротьба проти діалектичного матеріалізму з боку буржуазії і всіх реакційних класів відбувається і в формі відродження обмеженого механічного матеріалізму XVIII ст. (вульгарний матеріалізм Фохта і Молешота всередині XIX століття, механіцизм за наших днів). В спробах меншовкучого ідеалізму ревізувати марксизм в основному з позицій відродженої гегелівської ідеалістичної філософії відбивається опір капіталістичних елементів міста, частини буржуазної інтелігенції і міської дрібної буржуазії будівництву соціалізму.

Ідеалізм, корінний ворог марксизму, має свої живильні корені в суперечностях класової боротьби сучасної епохи. Його буде знищено разом із знищенням класів. Боротьба марксизму з ідеалізмом є відображення цього процесу знищення класів і всіх умов, що породжують класову експлуатацію та, як відображення її, ідеалістичну філософію.

К. ЧОПП.

Готування японської економіки до „великої війни“.

I

Загарбницькі дії японського імперіалізму в Китаї *наочно* показали той шлях, на якому світова буржуазія шукає виходу з небувалої економічної кризи. Але вони з такою ж наочністю показали, куди веде цей шлях. Суперечності японського імперіалізму загострилися до краю. На прикладі Японії видно, що війна з величезною швидкістю прискорює зростання революційних сил. Адже, саме намагаючись розв'язати свої загострені кризою суперечності, імперіалістична Японія підняла факел війни на Далекому Сході.

Суперечності японського капіталізму треба вивчати в світлі всієї історії його стрибкуватого розвитку, прискореного загрозою колоніального поневолення з боку так званих великих держав. Капіталізм у Японії, яка виступила на сцену пізніше від інших капіталістичних країн, розвивався бурхливо, випереджаючи темпами свого розвитку інші країни і тим самим різко загострюючи суперечності всієї імперіалістичної системи. Відомо, що Ленін у своїй праці «Імперіалізм, як вища стадія капіталізму» подавав Японію як приклад закону нерівномірного розвитку капіталізму.

«Найшвидше росте капіталізм у колоніях і в заоканських країнах. Серед них в'яждються *нові* імперіалістичні держави (Японія). Боротьба всесвітніх імперіалізмів загострюється»¹.

Характерно, що бурхливий розвиток японського капіталізму, зв'язаний із пограбуванням азіатського континенту (перевага воєнної сили й географічного становища Японії порівняно до Китаю) в той же час в значній мірі консервував феодальні пережитки в країні. Бурхливі темпи розвитку японського капіталізму в цілому супроводилися гострим різномом в темпах розвитку промисловості і сільського господарства, а також різних галузей промисловості. Японське село перетворилося на внутрішню колонію фінансового капіталу, який зрісся з поміщицьким землеволодінням, а японський робітник, що вийшов з розорюваного села, — на фабричного раба. Специфічне для Японії сплетіння новішого монополістичного капіталу з феодальними пережитками, що мають величезну силу (при пануванні монополістичного капіталу), зумовило й структуру японського імперіалізму з його відносною економічною слабкістю. Колоніальний рівень експлуатації робітників і селян пояснює вузькість внутрішнього ринку Японії. Деградація сільського господарства, відносно слабкий

¹ Ленін, Вибрані твори, т. I, ст. 569.

розвиток металургії, особливо машинобудування, односторонність зовнішньої торгівлі і її підвищена питома вага в економіці країни, нарешті фінансова залежність від таких головних імперіалістичних хижаків, як США і Англія, — ось характерні особливості економіки японського імперіалізму. Відносна економічна слабкість Японії ще побільшується недостачею сировинних ресурсів.

Після імперіалістичної війни 1914 — 18 рр. Японія випередила темпами розвитку всі капіталістичні країни, загострюючи загальну нерівномірність розвитку при імперіалізмі і ставлячи на порядок дня нову війну. За підрахунками Вагенфюра і Берлінського кон'юнктурного інституту, темпи розвитку промислової продукції важливіших капіталістичних країн з часу світової війни дають таку картину:

Індекс промислової продукції (1928 р. = 100%)¹

Роки	США	Англія	Німеччина	Франція	Японія
1913	63	107	89	79	37
1924	86	98	69	85	76
1929	107	106	101	109	110
1932	57	89	57	74	114

Швидкий розвиток Японії після світової війни, ставлячи на порядок дня нову війну за переділ світу, в той же час надзвичайно загострював внутрішній стан у цій країні. Загальна криза капіталістичної системи підняла на новий шабель всі суперечності японського імперіалізму. Сільське господарство вступило в смугу хронічної деградації, нечувано зросла експлуатація робітничого класу. Загострилася суперечність між виробничим апаратом, який розрісся в наслідок роботи на війну, і вузьким внутрішнім ринком. Японія, як відомо, скористалася під час світової війни з того, що інші держави зав'язли в Європі, щоб загарбати Китай. В той час, як японські капіталісти і поміщики наживалися на грабунку Китаю і воєнних поставках, голод охоплював усе ширші верстви трудящих Японії. Восени 1918 року по всій країні прокотилися «рисові бунти», що охопили $\frac{2}{3}$ всієї Японії. Цей перший масовий виступ японських трудящих в передвісник наступних великих класових боїв у Японії.

Криза 1921 року; спекулятивне похвалення під впливом замовлень, що їх дістала промисловість після землетрусу 1923 року; фінансова криза 1927 року; нарешті, сучасна світова економічна криза, що довела суперечності японського імперіалізму до крайньої міри напруження, — ось основні віхи його післявоєнної динаміки. Підвищена залежність Японії від зовнішніх ринків зробила її найбільш вразливою для ударів світової економічної кризи. Восени 1931 р. (18 вересня) Японія розпочала окупацію Манчжурії. Це збіглося із скасуванням золотого стандарту в Англії, яке визначало загострення боротьби за ринки між імперіалістичними державами. Характерно, що найнижча точка падіння японської промисловості припадала також на 1931 рік. Починаючи з 1932 року, індекс промислового виробництва в Японії весь час підвищується. Про це свідчать дані як індекса бюро економічних досліджень Міцубісі, так і індекса Берлінського кон'юнктурного інституту.

Індекс Берлінського кон'юнктурного інституту дає вищі показники, бо його враховано по 30 товарах без повку - спирту, виробництво якого продовжує скорочуватись. Але в цілому рух індекса Берлінського кон'юнктурного інституту паралельний рухові індекса Міцубісі. За даними Берлінського кон'юнктурного інституту, нижча точка падіння про-

¹ Подано в книжці М. Спектатора «Борьба за рынки после мировой войны», ст. 11, Соцекгіз, 1934 р.

мислової продукції в Японії також припадає на 1931 р. (1930 р. — 102,5, 1931 р. — 102,1; 1932 р. — 117,1). Порівняння обох індексів по 1933 р. показує паралельний рух.

Які ж причини того, що в той час, коли промисловість США, Англії, Німеччини, Франції дійшла точки найбільшого падіння в 1932 р., в Японії цю точку було пройдено вже в 1931 р.? Це пояснюється діями воєнно-інфляційних факторів, що відіграли в Японії особливу роль. Адже в 1931 р. Японія вже воювала в Китаї і перейшла до інфляції; грабіж Китаю, дуже швидке знецінення сні, наддемпінг створили штучні умови для поживлення деяких, головним чином, воєнних галузей промисловості. Аналіз руху виробництва по окремих галузях показує, що найбільше зросло виробництво в металургії, хімічній промисловості, машинобудівельній, на підприємствах штучного шовку — в галузях, які безпосередньо працюють для виконання воєнних замовлень.

Поживлення ряду виробництв, так само як і паддемпінг та інфляція, має своєю базою поглиблення експлуатації робітників і трудящих селян як у самій Японії, так і в її колоніях.

Тов. Сталін на XVII з'їзді ВКП(б) так характеризував значення воєнно-інфляційної кон'юнктури для Японії:

«Деякі схильні приписати це явище (тобто, що промисловість основних капіталістичних країн уже пройшла точку найбільшого падіння — К. Ч.) впливу виключно штучних факторів, на зразок воєнно-інфляційної кон'юнктури. Не може бути сумніву, що воєнно-інфляційна кон'юнктура відіграє тут чималу роль. Це особливо вірно щодо Японії, де цей штучний фактор є головною і вирішальною силою деякого поживлення, деяких, головним чином, воєнних галузей промисловості. Але було б грубою помилкою пояснювати все воєнно-інфляційною кон'юнктурою».¹

В Японії воєнно-інфляційна кон'юнктура стала вирішальним фактором поживлення ряду галузей промисловості, головним чином, воєнних. В цьому особливість Японії порівняно з іншими капіталістичними країнами. Ясно, що цілком неправильно переносити цю особливість на всі капіталістичні країни. Пояснюється ця особливість специфічною структурою японського імперіалізму, а також тим, що Японія перша з капіталістичних країн в боротьбі за вихід із кризи «впозгла» у війну, що вона рано почала інфляцію, що вона вже третій рік веде цю грабіжницьку війну проти Китаю, що вона наспіх перебудовує всю свою економіку з метою інтервенції проти СРСР.

На прикладі Японії видно, як глибоко зайшло паразитичне загнивання імперіалізму, економіка якого знаходить свій концентрований вираз в політиці крові й заліза.

II.

Імперіалістична війна становить не усунення, а розвиток, і при тому колосально прискорений, основних суперечностей капіталізму. Те, що відбувається в Японії, potwierджує, що вже сама підготовка до війни оголює і загострює капіталістичні суперечності. Уряд дає субсидії, кредити магнатам фінансового капіталу, що контролюють вирішальні дільниці економіки країни. Підготовка війни прискорює централізацію капіталу, концентрацію виробництва, особливо у вирішальних з воєнної точки зору галузях, а значить — зубожіння, розорення, фізичне виснаження найбідніших мас. Зростання сил революції і мобілізація сил контрреволюції відбуваються в безпосередньому зв'язку з дальшим розвалом японської

¹ Сталін, Звітна доповідь XVII з'їздові партії про роботу ЦК ВКП(б). Партивдат, 1934 р., ст. 11.

економіки в результаті воєнних авантур. До діяння кризи, що підсилює централізацію капіталів і розорення мас, додається політика примусової концентрації виробництва самим урядом, який готує війну. До діяння кризи, яка випливає технічно відсталі підприємства, додається політика примусового оновлення основного капіталу на підприємствах воєнного значення. До діяння кризи, що скупчила грандіозні товарні запаси, додається політика примусового нагромадження сировинних і продовольчих ресурсів у країні.

Японський імперіалізм, готуючись до «великої війни»; намагається виплатити властиві йому господарські диспропорції, подолати свою відносну економічну слабкість. І передусім, він прагне перебудувати свою промисловість.

Відносна слабкість промислової бази японського імперіалізму характеризується такими рисами: 1) перевага текстильної промисловості (що працює головним чином на експорт) при недостатньому розвитку металургії і особливо машинобудування. Поруч цього, досягли значного розвитку і високого технічного рівня залізничний і морський транспорт та суднобудування. 2) Величезна питома вага дрібних і найдрібніших кустарних підприємств, а також домашньої промисловості, де панує посередницька система в різних її варіаціях. 3) Відставання концентрації виробництва, особливо нерівномірної в Японії, від централізації капіталів, що досягла дуже високого ступеня. Великі підприємства знаходяться головним чином в суднобудуванні, металообробній і бавовняній промисловості, де на них сконцентровано відповідно 91%, 73% і 95% всіх робітників. Концентраційні зрушення в промисловості не встигають за централізацією капіталу, за концентрацією банків. В цьому також знаходять свій вияв особливості японського монополістичного капіталу, оплетеного особливо густою сіткою феодальних пережитків, ще дуже сильних і в промисловості. 4) Відносно слабка енергоозброєність і низький технічний рівень більшості підприємств при наявності ряду підприємств (бавовняні, суднобудівні, металообробні, військово-морські арсенали), обладнаних за останнім словом техніки. 5) Важливіша особливість японської промисловості — колоніальний рівень експлуатації робітників, серед яких велике місце займають жінки й діти. У фабричному виробництві процент жінок в 1932 р. дорівнює 46, з них 80% дівчат від 16 до 24 р.

З даних «Japan Manchuoquo Year Book» за 1934 р. в 1931 році у текстильній промисловості працювало 54% всіх робітників на підприємствах з числом робітників понад 5. Але ці дані враховують лише постійних фабрично-заводських робітників, яких офіційна статистика налічує 2060 тис. Загальне число японського пролетаріату становить 4860 тис., з яких — 151 тис. гірняків, 521 тис. робітників транспорту і зв'язку, 2047 тис. поденних і інших робітників. Якщо врахувати ці дані, то процент текстильних робітників у загальній кількості японського пролетаріату значно зменшиться.

Відносна слабкість японської промисловості загрожувє небезпечними наслідками для японського імперіалізму на випадок «великої війни». Це зовсім не означає абсолютної економічної слабкості такого воєнного су-противника, як Японія. За підрахунками тов. Южного,¹ японський імперіалізм зуміє триматися під час війни рік або півтора за допомогою своєї власної економічної бази. Тим більше, що, готуючись до «криви 1935 — 36 рр.», він докладав всіх зусиль, щоб пристосувати промисловість для потреб «великої війни». В цьому відношенні дуже показова така заява одного з японських економічних журналів:²

¹ Южний, «Японія», Партвидав, 1933 р.

² Додаток до журналу «Дайямондо» від 25/XI 1933 р.

«Японія, яка є найсильнішою в галузі текстильної промисловості, в недалекому майбутньому і в галузі машинобудівної промисловості, мабуть, також стане ворогом миру. Ми ніяк не думасмо, що ці надії не справдяться, якщо буде вжито зусиль щодо техніки і заробітної плати. Щождо попиту на воєнні товари, то зараз політика, мабуть, змішуватися не буде, а тому підтримка важкої індустрії не зменшиться.

Промисловість Японії до останнього часу розвивалася потворно, саме тільки в галузі легкої індустрії, а важка індустрія перебувала в жалюгідному стані. Якщо це розглядати з воєнної точки зору, то немає нічого небезпечнішого, ніж таке становище. Тим то цілком природно, що віднині і уряд подаватиме підтримку розвитку важкої індустрії, а в такий час, коли країна стоїть перед небезпекою війни, це відбуватиметься ще в більшій мірі».

Тут сформульовано в найзагальнішій формі програму воєнної перебудови японської промисловості, програму грабіжницької «індустріалізації» країни, про яку вже давно мріють японські імперіалісти. З цинічною одвертістю проголошено шляхи її здійснення. Воєнні замовлення уряду стануть тією живлющою силою, яка викличе розвиток важкої промисловості. Чий коштом вона розвиватиметься, про це сказано цілком ясно й чітко — коштом робітничого класу, для підвищення експлуатації якого пропонується «вжити зусиль щодо техніки (інтенсифікація праці! — К. Ч.) і заробітної плати». Величезні зиски, що їх дають воєнні замовлення японським капіталістам, стимулюють воєнну перебудову японської економіки. Але ж ці зиски для японських капіталістів є лише крихти тих майбутніх грандіозних зисків, що їх вони сподіваються заробити на «великій війні».

Деяке, звичайно, дуже применшене уявлення про розмір воєнних замовлень на 1934 — 35 рр. дають цифри, наведені в японському журналі «Економісто».¹ Звичайний бюджет воєнного міністерства і морського міністерства на 1935 р. досяг 937 млн. єн, з яких в руки промислових підприємств потрапить 576 млн. єн по лінії воєнних замовлень (проти 463 млн. єн в 1933 р.), з них на долю державних арсеналів припадає 280 млн. і на долю приватних заводів і фабрик — 296 млн. єн (проти 241 і 222 млн. єн відповідно в 1933 р.). Якщо врахувати, що справжній воєнний бюджет досягає 1,5 млрд. єн, то суму воєнних замовлень слід відповідно набагато збільшити, про що замовчує «Економісто». Висновок, який робить «Економісто», такий: *«Розквіт важкої промисловості в сучасний момент залежить виключно від воєнних урядових замовлень».*

Найбільше наживаються на підготовці до війни найпотужніші капіталістичні монополії в Японії, які виступають як головні воєнні підприємці. П'ять гігантів концернів, що панують над усією економікою країни (Міцуї, Міцубісі, Ясуда, Сумітомо і Окура) розподіляють величезні дивіденди і дістають головні вигоди від воєнних замовлень. Таким чином, уряд субсидує великий монополістичний капітал. Міцубісі зосередив у своїх руках переважну частину воєнної промисловості (суднобудівні заводи, металургічні, хемічні, найбільший авіаційний завод в Нагоя). Міцуї контролює 60% видобутку залізної руди і 15% витоку чавуну в Японії, ряд хемічних заводів воєнного значення, величезні авіозаводи Накадзіма. Ясуда — головний акціонер Південно-Манчжурської залізниці — монополії, яка панує над всією економікою Манчжоу Го. Сумітомо володіє рядом металургічних і суднобудівних заводів, що мають велике воєнне значення. Нарешті, Окура постачає залізну руду і вугілля на величезні імперські металургічні заводи «Явата» в північній частині Кю-Сю, які дають 70% сталі і 60% чавуну Японії.

Ось дані про ріст прибутків за 1932 рік і першу половину 1933 р. по японських акційних товариствах:²

¹ «Новий воєнний бюджет і промислові кола», «Економісто», Осака, 15/II 1934 р.

² «Ostasiat. Rundschau», 1933 р. № 20, ст. 440; № 11, ст. 226.

Чисті зиски японських акційних товариств

	I півріччя 1932 р. в %%	II півріччя 1932 р. до оплаченого капіталу.	I півріччя 1933 р.
Бавовнопрядні	15,5	16,8	18,2
Вовнопрядні	18,2	17,8	23,1
Фабрики штучного шовку	10,4	15,4	24,9
Залізопрокатні заводи	0,1	1,9	13,5
Електромашинобудівельні заводи	5,1	4,0	5,3
Різні машинобудівельні фабрики	8,9	10,9	15,1
Гірничо - заводські т - ва	6,1	6,5	10,2
Цементні заводи	7,8	9,1	12,9
Паперові фабрики	4,8	8,4	12,9
Заводи штучних добрив	6,4	9,1	9,3
Пароплавні т - ва	0,6	1,7	5,3

1250 акціонерних товариств дістали в першому півріччі 1931 р. 152 млн. єн чистого прибутку, в першому півріччі 1932 р. — 235 млн. єн і в другому півріччі 1932 р. — 270 млн. єн.

Наведена вище таблиця свідчить про те, що найбільші зиски одержали ті галузі, які безпосередньо зв'язані з підготовкою до війни (залізопрокатні заводи, фабрики штучного шовку, різні машинобудівельні фабрики, цементні заводи), а також текстильні підприємства, що працюють на експорт. А що ці галузі монополізовані потужними концернами, то всі ці зиски потрапляють до них в кишеню. Це переконливо показує, чий інтерес виражає підпалювач війни — фашистська воєнщина, яка застошовує час - від - часу антикапіталістичну демагогію з метою завоювання дрібнобуржуазних мас.

Основні об'єкти нового будівництва в металургії: 4 металургічні заводи («Сйова» в Манчжурії, «Накайма Тацубаї Когіо» в Амагасакі, «Кобе Сейкойсйо» в Кобе, «Сйова Кокан» в Цурумі біля Йокагами) повинні бути закінчені в 1934 - 35 р. і довести сумарну потужність чорної металургії Японії з $3\frac{1}{2}$ млн. тонн сталі до 4,0 млн. тонн на рік. Є проекти збільшення потужності домен у компанії «Сйова Кокан» до 250 тонн, у компанії «Ніхон Кокан» до 250 тонн, у компанії «Асано Кокура Сейко» до 200 тонн і т. д. Поширюються машинобудівельні заводи, будується великий верстатобудівельний завод, проектується будівництво нового автозаводу в Кавасакі на 5000 ваптажних машин на рік (збільшення на 100% в масштабі країни). Будується авіозавод, вдвоє поширюється заводи Міцубісі, Накадзіма і Аїці, Крім них, випуском літаків зайняті заводи Кавасакі в Кобе, Каванісі в Ота, машинобудівельний завод Ватанабе, а також державні заводи й арсенали (Йокосукі, Нагойя, Токіо) і авіомайстерні в Хіросіма і Касумігаура (префектура Ібаракі). Є 17 авіошкол і інститутів, що готують кадри і провадять дослідну роботу. За приблизними даними, всі японські заводи випустили в 1931 р. 300 літаків, а в 1933 р. — до 1000 літаків. У воєнний час це число може бути збільшено при існуючому обладнанні до 5500 літаків і 6 — 7 тис. моторів.

Робляться спроби створити ряд фактично нових воєнних галузей промисловості, які до цього часу зароджувалися тільки в Японії; сюди стосуються не лише згадана автопромисловість, але, наприклад, алюмінієва, нікелева й інші. Недавно став до ладу нікелевий завод. Заводи в Коясу і в Амаці поблизу Йокагами виробляють: перший — півфабрикати алюмінію, а другий — готовий алюміній (обидва стали до ладу 12 січня 1934 року). В Манчжурії в 1933 р. організовано алюмінієву компанію в капіталом в 5 млн. єн, в 1934 р. передбачається організувати компанію в капіталом в 30 млн. єн, йде розробка магнетитових покладів. В січні цього року японська преса відзначала з великим тріумфом, що завод

Міцубісі Денкі почав виготовляти магнето для двигунів аеропланів, танків і інших багатоциліндрових двигунів, що їх до того приставляли німецька компанія Роберт Бош і швейцарська компанія Сінтілор.¹

Надзвичайно яскравою ілюстрацією специфічно воєнного характеру пожвавлення японської промисловості в досягнення останнього часу в ділянці виробництва різних легких і рідких металів (алюміній, нікель, вісмут, білий арсен і т. д.). Зроблено ряд відкриттів по стопах, наприклад, сполучення пікеля з алюмінієм (стоп Місіма), який має вдвічі більшу магнетичну силу, ніж магнітна сталь і обходиться в п'ять раз дешевше. Стоп Місіма, за повідомленням японських спеціалістів, заміняє вольфрамісту і хромисту сталь. Другим прикладом є стоп міді з залізом, відкритий професором Кітазава.²

Японія провадить посилену підготовку до хемічної війни. По сульфат-амонію Японія вийшла в 1933 р. на перше місце серед усіх країн світу, по штучному шовку — на друге місце. Збудовано 6 нових азотних заводів, у Японії і Кореї будується 4 азотних заводи і 3 по виробництву хлору, що їх мають закінчити в 1935 р.

В 1933 р. у Манчжурії організовано товариство хемічної промисловості з капіталом в 25 млн. ен, що має ціллю виробництво сірчано-кислого амонію і каустичної соди.³ «Хеміше Індустрі» від 14 квітня 1934 р. повідомляє, що «підприємство «Сумітомо Хіріо Кабусікі Кайся» приступило до спорудження заводу по виробництву димучої сірчаної кислоти контактним способом. Продукцію нового заводу, початкова продуктивність якого оцінюється в 1500 тонн щомісяця, буде використано для воєнних потреб. Друге підприємство «Тойо Рейон» закінчує спорудження сірчано-кислотного заводу виробничою потужністю 2000 тонн на місяць, продукцію якого буде також використано для виробництва вибухових речовин».⁴

В електро-хемічній лабораторії Денкі Кагаку вже майже здійснено виробництво бензолу з карбіду.⁵ Дуже показове повідомлення «Когіо Дзіхо», що останнім часом ряд підприємств, які виготовляють хемікалії, одночасно організовують виробництво медикаментів. В Токіо будують спеціальний новий завод для виробництва медикаментів.⁶

Нарешті, Японія посплено скупчує запаси нафти. Відомо, що Японія — країна бідна на нафту, і в основному живе коштом імпортової нафти. Для такої морської країни, як Японія, постача нафти під час «великої війни» може стати роковою. Колись Керзон говорив, що союзники прийшли до перемоги над Німеччиною на хвлях нафти. При сучасному розвитку авіації, флоту, моторизації армії значення нафти нечувано збільшилося. Зрозуміло, що японські імперіалісти докладають усіх зусиль до того, щоб подолати нафтову слабкість Японії. Проводиться інтенсивне будівництво заводів і резервуарів. Особливо велике будівництво розгорнуто в місті Цурумі.⁷

Спільно укріплюється манчжурський плацдарм японського імперіалізму. Будують залізниці (з часу захоплення Манчжурії закінчено будівництво 1 тис. кілометрів залізничних і 4 тис. кілометрів ґрунтовних шляхів), фортеці, порти, утворюється воєнні селища, бази зброї і бойових припасів, споруджується укріплення.

Закінчено будівництво Гірін - Хойренської залізниці і в такий спосіб

¹ «Ніхон Когіо» від 22/І 1934 р.

² К. Попов, «Техно-економіческая база Японии», газ. «Техника» 19/ІІ 1934 р.

³ «Манчжурія Дейлі Ньюс», грудень 1933 р.

⁴ «Хеміше Індустрі» 14/ІV 1934 р.

⁵ «Ніхон Когіо» від 12/ХІ 1933 р.

⁶ «Когіо Дзіхо» від 11/ІІІ 1934 р.

⁷ «Місто Цурумі — нафтове місто» писала «Осака Юсі» від 12/ІІІ 1934 р.

з'єднало залізниці Манчжурії і Кореї в манчжуро-корейську магістраль, що є найкоротшим шлях із Японії до центру Манчжурії, звідки тягнуться залізничні лінії в напрямі до Хабаровська і Благовіщенська. Манчжуро-корейська магістраль дістає на північному корейському узбережжі комбінат з трьох вихідних портів, звернених в сторону радянського кордону, в бік Владивостоку — Сейсін, Расін, Юкі. Головним із них буде Расін, для з'єднання якого з Харбіном найкоротшим залізничним шляхом недавно збудовано лінію Харбін - Лафаджань, що скорочує шлях на 196 км.

Газета «Дайрен Сімбун» так характеризує значення цієї лінії: «Нині, завдяки побудуванню Лафа - Харбінської залізниці, в північну Манчжурію проникає північна Корея, японські області, узбережжя Японського моря і Хоккайдо. Північна Манчжурія входить, таким чином, в сферу впливу Японії».¹

Стратегічне значення комбінату з трьох вихідних портів на північному Корейському узбережжі, а також залізничного будівництва в Манчжурії — величезне. Цей комбінат трьох портів «повинен перетворити Японське море в наше озеро» — неодноразово заявляла японська преса.

Поруч з цим здійснюється грандіозна програма переозброєння і реорганізації армії та будівництва морського флоту (що передбачає додатково до існуючих планів побудувати 33 нових кораблі і створити 8 загонів морської авіації) і повітряного флоту (збільшення сухопутної авіації на 800 стровівих одиниць і морської — на 436). Саме ця програма і стала джерелом поживлення ряду галузей промисловості, джерелом «нового будівництва».

Згідно з даними гірничого бюро міністерства торгівлі і промисловості, витоп чавуну в 1933 р. головними металургічними підприємствами збільшився порівняно з 1932 р. на 36% в самій Японії і на 17% в Кореї та на Формозі, — сталі на 29%, сталевих матеріалів — на 26%.² Видобуток вугілля збільшився на 3.967.694 метр. тонн, дійшовши до 30.049.421 м. т., виробництво сірки — на 29.970, дійшовши до 104.055. Виробництво сталевих матеріалів у самій Японії в 1932 р. становило 2.114.000 тонн, збільшившись у п'ять раз проти періоду світової війни, а виробництво чавуну (1.011.000 тонн) дає майже потроєння проти того ж періоду. Виробництво чавуну в Японії і Манчжурії на 90% покриває потреби самої Японії на чавун.³

Нове будівництво, поширення існуючих заводів супроводиться значними концентраційними зрушеннями в галузях промисловості воєнного значення. Концентрація промисловості — необхідна умова для її мобілізаційної готовності, для збільшення виробничої потужності, для забезпечення безперебійної роботи, для маневрування у воєнній обстанові. Ми бачили, що недостатня концентрація промисловості є одним із слабких місць японського імперіалізму. Однак, високий ступінь централізації капіталів, особливо тісне зрощення банків, промислового капіталу і уряду посилюють концентраційні зрушення в японській промисловості. Особисту унію в банках, промисловості і в урядовому апараті Японії відзначає, наприклад, такий буржуазний дослідник, як Маультон.⁴ Ця особиста унія досягла в Японії високого ступеня, прискорюючи концентрацію промисловості, процес поглинання дрібних підприємств великими, процес, який форсується воєнно-поліційним натиском державного апарату. Економічна криза прискорила цей процес. Так, імперські металургічні заводи

¹ «Дайрен Сімбун» від 7/XI 1933 р. Подано у «Віснику Манчжурії» № 2 за 1934 р.

² «Нихон Когіо» 16/III 1934 р.

³ «Тюгай Сіогіо», 24/II 1934 р.

⁴ Маультон — «Японія», ст. 423.

«Явата» примусово прислушують до себе інші металургійні підприємства — заводи у Вагісі, Камаісі, Тойо, Кендзіхо (Корея), Кюсю Сейко, Фудзі Сейко, Міцубісі і Осака Сейтецу. Новий металургійний трест «Ніхон Сейтецу. Кабусіка Кайся» (японське акційне товариство по виробництву заліза) матиме виробничу потужність по чавуну — 1.830.000 тонн (95% всього чавуну, що його тепер виробляється в усій Японії), по сталі — 1.700.000 тонн. Так само сталося об'єднання автомобільних заводів «Датто», «Токіо Гасуденккі» й «Ісікава Дзіма». Недавно відбулося об'єднання підприємства «Ніхон Сангіо» концерну Кухара з машинобудівним підприємством «Осака Текосіо» — концерн Кухара поглинув «Осака Текосіо». Злиття підприємств відбувається в бавовняній, хемічній і інших галузях промисловості.

Ріст концентрації виробництва (головним чином у воєнних галузях) супроводиться зміцненням спеціальних воєнних заводів, які повинні своєю високою виробничою потужністю компенсувати слабкість металургійної і машинобудівної бази Японії. Воєнні підприємства об'єднані у величезні комбінати-арсенали: Нагойський, Кукура, в Мацзюрії — Мукденський. До арсеналів входять патронні, гарматні, танкові, хемічні, авіаційні й інші заводи. Воєнно-морські арсенали (Йокосукський, в Куре, в Кобе) об'єднують різні заводи — хемічні, гарматні, порохові, авіаційні, бронь-автомобільні, легких стовпів і т. п. Про розміри цих комбінатів можна судити, наприклад, з того, що в морському арсеналі Куре працює близько 20.000 робітників і службовців.

У важкій промисловості спостерігається тенденція до оновлення устаткування, викликана воєнними замовленнями. Воєнна промисловість (авіо, автозаводи, вагонні заводи й ін.), а також текстильна промисловість висувують величезний попит на металообробні верстати, попит, що його японське верстатобудівництво не може задовольнити навіть наповніш. Вартість імпорту металообробних верстатів з-за кордону досягла в 1933 р. такої величезної цифри як 23 млн. єн, в той час як в самій Японії, за попередніми даними, було вироблено верстатів тільки на 10 млн. єн.¹ Такий стан справ сприяє дальшому поширенню верстатобудівництва в Японії (ми вже відзначали, що будуватиметься великий верстатобудівний завод).

Ті зрушення воєнного характеру, що відбуваються в японській промисловості, полягають не лише в «новому будівництві» і поширенні підприємств воєнного значення, не лише в швидкій концентрації виробництва і оновленні обладнання воєнних галузей, але також в загальному повороті всієї японської промисловості до обслуговування потреб війни. Величезне число дрібних і середніх підприємств закупили токарні й інші металообробні верстати і виготовляють зброю, перебудовуючи відповідним чином своє виробництво. Перебудовується для роботи на війну підприємства найрізноманітніших галузей.

Японська преса сповнена повідомлень про технічний «прогрес», «про процвітання» важкої промисловості і т. п. Не кажучи вже про надзвичайне перебільшення публікованих відомостей (які одночасно замовчують важливі заходи японського уряду по лінії воєнної перебудови господарства країни), треба відзначити, що похвалювання японської промисловості є в дійсності думом. Насправді, «процвітання» це є оборотна сторона розорення і зубожіння найширших мас, гігантського підриву продукційних сил країни. Голова закордонної торговельної палати в Кобе і Осака — Джемс у своїй доповіді на зборах палати про економічне становище Японії дає цілком іншу оцінку «процвітання», про яке кричать японські газети:

¹ Журнал «Когіо Даасі», березень 1934 р.

«В цій країні всі говорять про процвітання, але блиск останньої лише приховує від людності незадовільне становище селянства і небезпечний стан бюджету»¹

Японська промисловість, будучи в цілому відносно слабкою, не витримає ваги гіпетрофованої воєнної промисловості, не зможе обслужити її. Проблема освоєння як нових і реконструйованих заводів, що виробляють знаряддя знищення, так і самих цих знарядь знищення, є найскладнішою проблемою, розв'язати яку в короткі строки не вдасться. Це освоєння супроводиться величезними жертвами — освоєння авіації, наприклад, іде по трупах японських пілотів.

Розбухання воєнної промисловості веде не до виживання господарських диспропорцій японського імперіалізму, а до загострення, воно колосально підсилює різницю у розвитку різних галузей промисловості. Воєнно-інфляційне пожвавлення японської промисловості ще більше загострює аграрну кризу, підриваючи продовольчо-сировинну базу країни, ще більш різко ставить питання про сировину (засвоєння якої в Манчжурії потрапляє на великі перешкоди), про ринки (місткість внутрішнього ринку звужується, посилюється боротьба між імперіалістами за зовнішні ринки) і про фінанси, бо велетенські воєнні витрати довели їх до стану, що межує з крахом.

Пожвавлення промисловості під впливом воєнно-інфляційних факторів є штучним, не продуктивним, а, навпаки, — марнотратним, що має таке воєнне значення, як воєнно-стратегічне будівництво в Кореї, Манчжурії, внутрішній Монголії, на островах Тихого Океану. Воєнно-інфляційна кон'юнктура є форма дальшого розвалу і загнивання японської економіки. Вона являє організоване у велетенському масштабі марнотратство, що затьмарює найяскравіші приклади з «Трагедії марнотратства» Стюарта Чейза.

III.

Одним із основних питань підготовки Японії до «великої війни» є питання про сировинні і продовольчі ресурси. На час війни треба розраховувати, виходячи з ресурсів, що знаходяться на власній території, а в Японії цих ресурсів не достатньо. Недостатність сировинних ресурсів є одною з головних причин відносної економічної слабкості японського імперіалізму. Всіх відомих запасів залізної руди у самій Японії (80 млн. тонн) вистачило б США небагато більше ніж на один рік (якщо говорити про виробництво за період 1924 — 1928 рр.). Запаси вугілля порівняно незначні (9 млрд. тонн), в той час як у Німеччині — 249 млрд. тонн, в Англії 184 млрд. тонн. При цьому японський вугілля низької якості і лише невелика частина його (2,6 млрд. тонн) придатна для коксування. Японія довозить морем (включаючи довіз із Кореї і Манчжурії) 69% споживаної залізної руди, 48% чавуну, 25% сталі, 62% цинку, 88% олова, 98% свинцю і алюмінію, 100% нікелю, 87% нафти. Про слабкість продовольчої і сировинної бази також свідчить той факт, що Японія довозить 100% каучуку, 98% бавовни і шерсті, 12 — 16% споживаного рису (з колоній і з-за кордону), 40% пшениці, 85% цукру (60% з Формозі і 25% в-за кордону), 40% соевих бобів (з Манчжурії), нарешті 45% штучних добрив, що мають величезне значення для японського сільського господарства.

Які ж заходи, спрямовані на забезпечення Японії сировиною і харчами під час «великої війни»? Посилене нагромадження дефіцитної сировини і харчів шляхом збільшення імпорту і власного виробництва, потім заміна дефіцитних видів сировини і харчів іншими видами або сурогатами, і нарешті заощадження наявних ресурсів.

¹ «The Japan Chronicle», Kobe, 7/III 1934.

По окремих видах сировини в країні скупчено річні і півторарічні запаси. Наприклад, створено недоторканий запас нафти в 2 млн. тонн. Поруч цього йде посилене будівництво нових нафтоустанов і резервуарів, організується виробництво нафти з вугілля, сланців і т. п. Японія вважає за краще скупчувати запаси нафти за допомогою імпорту (головним чином із США, Голландської Індії, північного Сахаліну), а не виснаженням власних ресурсів. В 1933 р. морське міністерство закупило 428.937 тонн нафти і нафтопродуктів, тобто вдвоє більше проти видобутку нафти у самій Японії (до 200.000 тонн). З початку 1934 року воно вже імпортувало з Америки 220.000 барелів.¹ Недоторканий запас залізної руди досягає 3 млн. тонн, залізного брухту — 1,2 млн. тонн. Щодо предметів харчування (рис, пшениця, м'ясо, цукор, соєві боби), то потребу в них може бути задоволено за допомогою колоній, зокрема Манчжурії. Однак в цьому відношенні транспортні труднощі можуть стати непереборною перешкодою під час війни, через що посилено будуються залізниці в Манчжурії.

Немає сумніву, що загарбання Манчжурії дало японському імперіалізму стратегічні переваги. Створення воєнного плацдарму на азіатському континенті зміцнило співвідношення імперіалістичних сил на Тихому Океані. Однак, при «освоєнні» Манчжурії японський імперіалізм натрапив на величезні труднощі. Відомо, що питання «освоєння» нової колонії викликали велику дискусію в таборі японського імперіалізму, в якій відбилися: суперечності між загальними інтересами японського імперіалізму й інтересами окремих груп капіталістів, суперечності між окремими групами японських капіталістів, суперечності між японськими капіталістами і поміщиками. Але найбільші труднощі, зумовлені, звичайно, не суперечностями всередині пануючих класів Японії, а суперечностями між японським імперіалізмом і поневоленими трудящими масами Манчжурії. Партизанський рух в Манчжурії — найсерйозніша перешкода на шляхах «освоєння» нової колонії.

Для характеристики суперечностей всередині пануючих класів Японії покажемо в факт боротьби «Японського вуглепромислового об'єднання» за контингентування довозу Фушунського вугілля, за підвищення митних тарифів на чавун і згорання виробництва сульфат - амонію на Південно-Манчжурській залізниці з метою підвищення цін на товари власного виробництва. Справа дійшла до того, що в наслідок обмеження довозу Фушунського вугілля Південно-Манчжурська залізниця заповнила цим вугіллям корейський ринок, викликавши протести вугільних капіталістів Кореї.

Японські поміщики борються проти довозу дешевих продуктів сільського господарства з Манчжурії, але за довіз дешевих промислових товарів, і тому обмеження довозу дешевого рису з колоній, проваджуване урядом, дає їм великі вигоди. Однак, промислові капіталісти Японії зацікавлені якраз у протилежному.

Нарешті, воєнщина виступає за розвиток видобутку заліза, нафти, вугілля, магnezії, алюмінію, за побудову різних видів транспорту, зв'язку, тобто за спільне воєнно-стратегічне обладнання манчжурського плацдарму.

В усякому разі, через усі ці суперечності здійснюється основна тенденція, а саме: *перетворення* Манчжурії в аграрно-сировинний придаток Японії з утворенням ряду підприємств воєнного значення і розвитком деяких галузей промисловості, зв'язаних із роботою на воєнні потреби. І воєнщина здійснює цю політику спільного воєнно-стратегічного будівництва під лозунгом «контрольної системи японо-манчжурського господарства».

¹ «Токіо Юнай» 11/II 1934 р.

що його (лозунг) начальник штабу японського війська в Манчжурії генерал Койсо висунув на Дайренській економічній конференції (15 — 17/VIII—33 р.). В зміст цього лозунга він вкладав здійснення ряду автаркічних заходів, що мають на меті підготовку економічної бази японського імперіалізму для війни. Кінець - кінцем, на цій точці зору сходяться різні групи пануючих класів Японії. Представник партії Сейюкай Ямамото в своїй статті «П'ятирічний план для Японії» писав:

«Ми чудово враховуємо, що протекціоністський тариф і державні субсидії, намічувані нами, виключать заперечення громадської думки на тій підставі, що ці заходи приведуть до підвищення цін і тяжко відіб'ються на споживачеві. Але не слід забувати про те, що в сучасний момент усі країни світу запроваджують високі митні бар'єри для захисту своєї промисловості. Зараз настала ера економічної ізоляції». Якщо Японія додержуватиме своєї консервативної політики вільної торгівлі, то доведеться покинути всі надії на врятування». ¹

«Економічна ізоляція» Японії, поглинаючої величезні території Китаю, це є вигадка того ж порядку, як і «політика вільної торгівлі», яка провадиться за допомогою шаленого валютного наддемпінгу на світових ринках і системи протекціоністських заходів. Слово «п'ятирічка» стало таким популярним у найширших масах трудящих всесвіту, що і японські імперіалісти не від того, щоб «щегольнуть» ним. Розпалювання нової світової війни, провокації на Далекому Сході в мету виправдання інтервенції проти СРСР, колоніальний грабунок Китаю і найкоросткіша експлуатація робітників і селян в своїй власній країні — ось сенс «п'ятирічки» партії Сейюкай.

На найбільші труднощі японський імперіалізм натрапляє при спробах воєнної перебудови свого сільського господарства. Ці труднощі характерні для всіх імперіалістичних країн в наслідок розпорошеності сільського господарства, в наслідок аграрної кризи, але в Японії, де феодальні пережитки такі сильні, ці труднощі, особливо даються взнаки, перетворюючись в одне з найбільш вразливих місць японського імперіалізму. 46% всієї оброблюваної площі, до того ж кращої якості, належать поміщикам, які відчужують 50 — 60% гуртового врожаю за користування землею. Пануючою формою орендної плати є плата натурою. За надзвичайно применшеними давими, в 1931 р. площа власної землі, оброблюваної під рис, становила 48%, а орендної — 52%. Площа під іншими культурами відповідно — 54% і 46%. ² Насправді ж процент орендної землі значно вищий. До того ж площа поміщицької землі за останні 50 років збільшилася в 36 до 46% порівняно до всієї оброблюваної площі, а площа орендованої землі за останні 27 років, за явно применшеними давими, зросла на 19%. Переважна більшість сільськогосподарської людності Японії — близько 4 мільйонів селянських родин або 74,24% всіх власників землі — володіють ділянками розміром до 1 га. Таким чином, маємо в наявності дрібне і найдрібніше напіворендарське і орендарське, допотопне своєю технікою, селянське господарство, пригнічене поміщиками і монополістичним капіталом.

Штучно підсилюваний капіталістичними монополіями розрив між сільськогосподарськими і промисловими цінами досягає в Японії особливо великих розмірів. В той час як експортні продукти японського сільського господарства продаються на світових ринках по неймовірно низьких цінах, ціни на продукти першої потреби для японських селян роздуто до краю, і при цьому як на продукти промисловості, так і сільського господарства. Японський селянин сам споживає гірший, але дешевший чужовемний рис, а свій, кращої якості, він змушений продавати, щоб хоч в невзначній мірі

¹ «Contemporary Japan», червень 1933 р.; подано в збірнику «Под маской планирования», М.-Л. 1933 р.

² «Japan Manchuoquo Jeag Book» 1934.

покрити свої борги і витрати. Інфляція, борги, податки, різні примусові пожертви — ось методи масового пограбування японського селянства. Заборгованість села (включаючи поміщиків і куркулів), за даними буржуазної статистики, досягає 10 мільярдів єн (на січень 1933 року), включаючи нарості проценти. До того, основний тягар боргів припадає на бідняцькі верстви села, що є його основною масою. З поглибленням аграрної кризи цей тягар швидко збільшується. Не дарма Маєда в статті в «Транспасіфік»¹ заявляє:

«Селяни обробляють землю для боргів, працюють для боргів і живуть для боргів».

При такому стані цілком зрозуміло, що сільське господарство не являє потрібної продовольчо-сировинної бази для японської промисловості.

Японський уряд провадить політику пристосування сільського господарства до потреб війни — в Японії утворюються рисові запаси, в Манчжурії і Кореї провадиться скорочення посівів рису і спроби розгортання там виробництва бавовни і вовни. Видано закон про сталі ціни на рис, причому в грудні 1933 року мінімальною сталою ціною було оголошено 23 єни 30 сен за коку. Офіційна ціна на 4 єни нижча від собівартості, і, не зважаючи на це, селяни продають рис дешевше від офіційної ціни, а це ще більше прискорює падіння ціни на рис. Це падіння ціни зумовлене аграрною кризою, неймовірно величезним урожаєм рису в 1933 році, який становив 70.847 тис. коку — збільшення на 17% проти 1932 року і на 17% порівняно з пересічним урожаєм за п'ятиріччя. Загальні запаси рису (з залишками 1932 року і передбачуваним довозом із Кореї і Формози) дорівнюють 92.854 тис. коку. Передбачуване споживання (з листопада 1933 р. по жовтень 1934 року включно) становитиме 74.047 тис. коку (з них 500 тис. коку — вивіз за кордон); лишається зайвина 18.807 тис. коку, яка тисне на ціну.² Японський уряд прийняв план утворення запасів у 6 млн. коку рису за період з грудня 1933 року по листопад 1934 р., для чого ухвалено організувати кілька сот зерносховищ по різних місцях країни і зберігати там рис переважно в неочищеному вигляді. Але нагромадження запасів не в силі зупинити падіння ціни на рис, які, збільшившись на короткий час завдяки асигнувань уряду, призначених за рисовим законом на підтримання рівня ціни, знову почали зменшуватись ще швидше. Падіння ціни катастрофічно руйнує селянське господарство, землю продається за безцінь, чимраз частіше селяни згоняють з землі поміщики, поглиблюється деградація сільського господарства. На зміну доброму врожаю 1933 р. прийшов величезний недорід 1934 р. Він несе за собою нові прибутки поміщикам і куркулям, що спекулюють рисом, і нові десятки тисяч голодних смертей японським селянам. Зростають орендні конфлікти, які, за офіційними даними, збільшилися на 628 в 1933 р. проти 1932 р., дійшовши до 3384. 58,3% загального числа конфліктів сталося в наслідок відбирання землі поміщиками у селян.³ Суперечності розпалилися до такої міри, що першого - ліпшого моменту японське село може бути охоплено гігантським повстанням.

Таким чином, становище японського сільського господарства таке, що не сприяє проведенню «великої війни», про яку мріє японський імперіалізм. Більше від того, питання про сільське господарство є найбільшим питанням для японського імперіалізму. Недарма дебати на 65 - й сесії парламенту про «допомогу селу» зайняли таке велике місце в пресі, недарма демагогія «про допомогу селу» так широко застосовується фашистськими і соціал-фашистськими організаціями. Однак, ця демагогія

¹ «Транспасіфік» 18/VIII 1933 р., подано у зведенні МАІ від 17/IX — 33 р.

² Дані «Іоміурі» від 1/II 1934 р.

³ «Ніці-Ніці» 7/II — 34 р.

є лише прикриття нового збільшення воєнних витрат в бюджеті і зменшення витрат на сільське господарство.

Рисова політика японського імперіалізму загострює аграрну кризу і тим звужує рисову базу країни, в той час як на випадок війни потребу на рис може бути задоволено тільки значним поширенням посівних площ. Намагаючись розв'язати цю суперечність, міністерство землі і лісу вносило проект скорочення площ під рисом на 10% з тим, щоб замінити його іншими культурами на випадок війни, наприклад, соєвими бобами з Манчжурії. Бо рис, мовляв, «надто дорогий для народного споживання».

Отже, готуючись до війни, японський імперіалізм намагається перетворити японську імперію в господарське ціле, що самопостачається. Автаркічні заходи найбільш посилено провадяться саме японським імперіалізмом. Це наочно свідчить про те, що боротьба за «автаркію» імперіалістичних держав є боротьба за захоплення нових джерел сировини, ризиків збуту й експорту капіталу, боротьба за новий переділ світу. Японський імперіалізм добивається незалежного господарства, що самопостачається, за допомогою нових і нових територіальних загарбань і валютного наддемпінгу, з метою організації «великої війни» і, передусім, війни проти СРСР. Крайній націоналізм в економічній політиці, надзвичайно загострений економічною кривою, є одною з основних форм, в якій виступає нестримна імперіалістична експансія і підготовка нової імперіалістичної війни. Капіталісти цілком захоплені цією підготовкою, і японський імперіалізм іде попереду, надзвичайно швидко скорочуючи строки наступу нової всесвітньої війни.

IV.

Особливості структури японської промисловості, недостача сировинних ресурсів, вузькість внутрішнього ринку при величезній питомій вазі воєнного будівництва, зумовлюють підвищену роль зовнішньої торгівлі в економіці Японії. Структура зовнішньої торгівлі дуже ясно відображує відносну економічну слабкість японського імперіалізму. Промислова сировина і цівфабрикати в 1928 році становили 70% всієї вартості імпорту, 45% — готові вироби і 15% — продукти харчування. Японія вивозить 82% продукції шовку - сирцю (по кількості) і 88% (по вартості) і 60% (по вартості продукції своєї бавовняної промисловості). Шовк - сирець — 40% всього експорту, бавовняні товари — близько 25% і шовкові тканини — близько 5%. Отже, шовк - сирець і текстиль дають 70% японського експорту. Ця залежність експорту від двох товарів доповнюється залежністю від двох країн — основних об'єктів японської зовнішньої торгівлі: США (45% експорту і 29,5% імпорту) і Китаю (24,7% експорту і 19% імпорту).

Залежність від двох товарів і двох країн, з яких одна є головним імперіалістичним супротивником, а друга являє арену війни, інтервенції і революції — одне з найслабших місць японського імперіалізму. Світова економічна криза вдаряє по Японії найбільш чітко, бо зменшення експорту шовку - сирцю,¹ і бавовняних тканин визначає розорення одного з двох основних секторів японського сільського господарства — шовківничого і основного галузі промисловості — текстильної. А це визначає неможливість збалансувати розрахунки по імпорту, визначає перешкоди для довозу залізної руди, нафти, каучуку, бавовни, вовни, тобто для імпорту воєнної сировини і сировини для текстильної промисловості. З 1919 року в Японії весь час пасивний баланс зовнішньої торгівлі. Японський імперіалізм намагається подолати суперечність між продукційними можливостями і недо-

¹ Уряд прийняв план скорочення виробництва і експорту шовку - сирцю на 40%. Найважливішою причиною цього є зменшення закупівель шовку - сирцю США, які звичайно споживали 95% японського експорту шовку - сирцю.

статистією ринків за допомогою шаленого валютного наддемпінгу, на додаток до загарбань у Китаї.

Воєнні авантюри в умовах найглибшої економічної кризи ще більше сприяли розвалу японської економіки, що знайшло свій вияв у політиці інфляції. Наприкінці 1931 р. міністерство Інукаї (Сейюкаї), що прийшло на зміну Хамагуці (Мінсейто), запровадило ембарго на золото і прийшло до інфляції, яка є присутнім пунктом партійної програми Сейюкаї. Політику інфляції продовжував уряд «національної єдності» Саїто. На кінець 1933 року знецінення єни нижче від паритету становило 60%. Ось дані про знецінення єни:¹

Єна = 49,85 центів.

1929 р. (середньомісячні дані)	— 92,47%	паритету
1930 р.	»	» — 99,07%
1931 р.	»	» — 97,99%
1932 р.	»	» — 56,38%
1933 р.	»	» — 40,34%

Повільний ріст внутрішніх цін порівняно з бурхливим знеціненням єни на світових ринках дав змогу провадити шалений валютний наддемпінг, який дав імперіалістам величезні експортні премії. До того основну роль тут відіграло зменшення і так злидненої зарплати японських робітників. Нечувано низькі ціни на японські товари пояснюються неймовірною експлуатацією робітничого класу — собівартість виробництва тканин у Японії значно нижча, ніж в інших капіталістичних країнах, наприклад, в Англії. Витрати на працю по деяких сортах прядива в Японії становлять від $\frac{1}{3}$ до $\frac{1}{2}$ витрат на працю в Англії. До цього треба додати, що Японія працює на дешевій індійській бавовні. Дешева робоча сила, дешева сировина, колосальна невідповідність між ростом внутрішніх цін і знеціненням єни, поруч із рядом інших обставин (близькість до азіатських ринків, висока концентрація бавовняної промисловості в Японії, сучасніше, ніж в Англії, технічне обладнання) пояснюють, чому Японія перемагає Ланкашир на світових ринках. Невідповідність між темпом росту внутрішніх цін у паперових єнах і їх падіння в золоті потверджують такі цифри:

Загальний індекс гуртових цін Токіо японського банку (1913 р. = 100)

(Середньомісячні дані)

	В паперов. єнах	В золоті
1929 р.	166,1	153,5
1930 р.	138,6	135,5
1931 р.	115,6	113,3
1932 р.	121,7	68,6
1933 р.	135,6	54,7

Таким чином, гуртові ціни в Японії збільшилися з 1931 року тільки на 10 пунктів, а в золотому виразі упали на 58,6 пунктів. Ясно, що японським капіталістам вигідно продавати свої товари навіть вжиче їхньої і без того дуже низької собівартості.

Скорочення ринків в результаті світової економічної кризи привело до того, що Японія завнала величезних втрат на основних своїх ринках — США і Китаї. В Китаї 1933 р. перше місце в імпорті зайняли США, друге — Англія і тільки третє — Японія. Ці втрати Японія намагається компенсувати, захоплюючи нові ринки на Близькому Сході, в Центральній і Південній Америці, в Африці, а також збільшенням свого експорту в Британську Індію і в домініони Британської імперії. В цій своїй експансії японський імперіалізм патрапляє, насамперед, на опір Англії, бо він проривається, головним чином, в її колоніальну сферу. Якщо порівняти п'ятиріччя до

¹ Дані взято з журн. «Конъюнктура світового господарства», № 2, 1934 р.

світової війни (1909 — 1913 р.) з п'ятиріччям за період 1928 — 32 р., то побачимо колосальне збільшення ролі Британської Індії, Філіппін, Бріту, Австралії, Канади в зовнішній торгівлі Японії.

Вартість японського експорту в паперових енах швидко зростає. Однак, підвищення вартості японського експорту в енах (1931 р. — 1179 млн. ен, 1932 р. — 1457 млн. ен, 1933 р. — 1932 млн. ен) насправді є таке ровдуге, як і пожвавлення промисловості, бо в переводі на золото японський експорт продовжує дуже швидко зменшуватися. За даними, які подав Джемс у своїй доповіді на зборах торговельної палати Осака і Кобе, переводячи на франки, японський експорт з 1930 по 1933 р. скоротився більше, ніж вдвоє (1930 р. — 19.003 млн. франків, 1933 р. — 9718 млн. франків). В результаті валютного наддемпінгу Японія піднесла свою питому вагу в світовому експорті з 2,96% в 1929 р. до 3,37% в 1933 р.

Фактично валютний наддемпінг являє собою форму нееквівалентного обліку. Так само, як воєнно-інфляційне пожвавлення промисловості є по суті марнотратство, так і валютний демпінг є викидання цінностей для підсилення озброєнь. Штучне пожвавлення зовнішньої торгівлі, угруповане на інфляції, відображає підготовку Японії до війни. Це передусім, відбивається в підвищенні частки імпорту сировинних матеріалів і півфабрикатів в загальному японському імпорті. Вартість сировинних матеріалів, імпортованих в Японію в 1932 р., становила 59% її загального імпорту, а в 1933 р. зросла до 62%. Вартість сировини і півфабрикатів в загальному імпорті зросла в 73% в 1932 р. до 79% в 1933р. Японія довезла тільки в США більше, ніж в 1932 р., бавовни на 28%, нафти на 200%, свинцю на 16%, вовни з Австралії на 30 млн. ен, бавовни на 50 млн. ен. Це показує, як сильно збільшився імпорт сировини. Але не тільки сировини, але й воєнного спорядження, що не відбито в торговельному балансі. Досить сказати, що в 1932 р. Японія купила зброї в 4 рази більше, ніж в 1930 р. купив увесь світ. В 1931 р. Японія замовила США на 116 тис. доларів авіоматеріалів, а в 1932 р. вже на 346 тис. доларів. «Кельніше Цейтунг» (травень 1934 р.) повідомляла, що Японія доводить тепер щороку зброї і амуніції на 400 млн. ен, а це для 1933 року становить коло $\frac{1}{5}$ її загального імпорту, що дорівнював 1918 млн. паперових ен.

В статті про воєнну підготовку Японії редактор «Чайна Пресс» (4 травня 1934 р., Шанхай) повідомляє, що Японія недавно предбала в США 8000 спеціальних $3\frac{1}{2}$ -тонних вантажних автомобілів, 35 тис. відкритих залізничних платформ, коло 16.000 відкритих 12-тиколісних тракторів для воєнних перевозів. Крім того, Японія купує в США 200 танків великого калібру, 3000 авіодвигунів і вогнепальної зброї на 5 млн. доларів — вдвоє більше, ніж торік. В листопаді 1933 року Японія купила в Америці на 6 млн. доларів царського воєнного обладнання, яке застряло після революції в Сієтлі і в Ванкувері. Куплено розібрані частини 600 сталевих вантажних вагонів, 140 вагонів, що призначалися для Великої сибірської залізниці, і 1400 звичайних. Цей приклад дає дуже приблизне уявлення про справжні масштаби воєнних закупівель, що їх провадить Японія.

Ріст імпорту воєної сировини і спорядження і, як потрібна умова цього, валютний наддемпінг текстильних товарів, відбиває загальну перебудову японської економіки для потреб війни, реорганізацію армії та шалену гонитву озброєнь і, в зв'язку з цим, певний ріст виробничого апарату. Тим самим відтворюється одна з основних суперечностей японського імперіалізму — суперечність між виробничим апаратом і внутрішнім ринком, що звужується в наслідок падіння купівельної спроможності мас, коштом поглиблення експлуатації яких досягнуто це пожвавлення. Сучасний економічний стан Японії таїть у собі нове загострення економічної кризи. Щодо цього надзвичайно показова така заява лондонського «Економіста»:

«Розвиток японської внутрішньої торгівлі ілюструє вражаючу швидкість прогресу індустріалізації в цій країні. Не слід забувати, однак, що високий рівень японської ефективності був досягнутий коштом низьких прибутків її людності. Хоч рівень ефективності японської промислової організації в багатьох відношеннях не викликає сумніву, неймовірно, щоб сучасний темп експансії міг тривати довго. Особливо це неймовірно, якщо в майбутньому японські індустріалісти зіткнуться віч-у-віч з ростучими дискримінаційними тарифами на своїх заморських ринках. Більше того, як тільки наступ на реальну зарплату приведе до вимог робітників підвищити грошову зарплату (не тільки реальна, але й номінальна зарплата японських робітників безперервно зростає — *К. Ч.*), прибутковість промисловості буде зменшено»¹.

Як бачимо, хоч «Економіст» явно перебільшує поживавлення ряду галузей японської промисловості, називаючи це роздуте спекулятивне поживавлення «вражаюче швидким прогресом індустріалізації», проте справжнє значення японської «індустріалізації» не викликає у нього сумнівів.

V.

Кошти на розвиток важкої промисловості, для нагромадження сировинних і продовольчих запасів, на воєнно-стратегічне будівництво, зокрема в Манчжурії, реорганізацію і переозброєння армії та виконання морської програми, коротше кажучи, на підготовку до «великої війни» дає держава. Звідки беруться ці кошти? Джерелами бюджетних прибутків є податки (прямі і посередні), прибутки від урядових підприємств і позики. За допомогою випуску все більшої кількості позик уряд намагається покрити чимраз більші воєнні витрати. За офіціальними даними, витрати на армію і флот в бюджеті на 1934/35 р. сягають 937.332 тис. єн, що становить 45,9% загального бюджету (проти 37,9% в 1933/34 р., 34,6% в 1932/33 році, 30,8% — в 1931/32 р.). Однак, ці офіціальні дані на величезну суму применшують справжні воєнні витрати, які за японськими ж, хоч і неофіціальними, даними становлять 63% всього бюджету на 1934/35 рік, або 1,5 млрд. єн. Витрати на манчжурську авантюру, при підрахунках знов таки на підставі офіціальних даних, становитимуть близько 900 млн. єн. Джемс в уже згаданій доповіді вираховує загальну суму витрат на манчжурську авантюру й озброєння у величезній цифрі в 4 мільярди єн. Як же покриваються ці витрати? В основному випуском позик, який все зростає. В 1931/32 р. було випущено позик на 120.272 тис. єн, в 1932/33 р. — 684.006 тис. єн, в 1933/34 році — 919.084 тис. єн і, нарешті, в 1934/35 р. — 785.335 тис. єн. Бюджет на 1934/35 рік було остаточно прийнято в такому вигляді:²

Прибутки:

Ординарні	1.248.029.000 єн.
Екстраординарні (складаються з таких сум: звичайні — 58.744.000 єн, позики покриття — 785.335.000, перенесення з минулого року — 19.429.000)	863.508.000 єн
Разом:	2.111.537 000 єн

Витрати:

Ординарні	1.247.105.000 єн
Екстраординарні	864.432.000 єн
Разом:	2.111.537.000 єн

¹ «The Economist», 16/III 1934 р.

² «Вісник Манчжурії» № 2 за 1934 р.

Таким чином, бюджет збалансовано шляхом випуску позик на 785.335.000 єн, що являє собою ще не повний розмір бюджетного дефіциту. Сюди треба додати 170 — 190 міль. єн витрат по міністерству зв'язку, що їх на цей раз не було включено в бюджет. Крім того, треба врахувати, що звичайні прибутки (58.744.000 єн) перебільшено на 40 міль. єн. В результаті виходить бюджетний дефіцит в 1 мільярд єн.

Не дивно, що загальна сума державної заборгованості на початок 1934 року, за одверто применшеними даними міністерства фінансів, становила 7.821.270 тис. єн, з яких 6.400,060 тис. єн по внутрішніх позиках і 1.421.210 тис. єн по зовнішніх. Якщо до цієї суми додати 311.093 тис. єн, випущених урядом рисових сертифікатів, то загальна сума державного боргу дорівнюватиме більше як 8 мільярдів єн.¹

В Японії, де прибутки основної маси людності нижчі, ніж в інших капіталістичних країнах, де поляризація багатства і злиднів досягла особливої сили (2 — 3 тисячам мільйонерів і кільком десяткам мільярдів протистоїть маса злидарів, що становить основне населення країни), податки, позики, примусові пожертви досягають грандіозних розмірів. З населення вже буквально стає неможливим, не зважаючи на всі намагання уряду, викачувати далі все більші податки. Відомо, що бюджет на 1934/35 рік став об'єктом запеклої боротьби, в якій відбилися всі суперечності японського імперіалізму. Міністр фінансів Такахасі обстоював покриття бюджетного дефіциту коштом випуску позик, Аракі й інші представники воєнщини, — коштом збільшення податків. «Кількість заможної людності в Японії порівняно з іншими країнами незначна, — говорив Такахасі ще в 1932 р. на засіданні кабінету. Припустимо, що коли б ми навіть і збільшили оподаткування вдвоє, то це всеж не дало б тих коштів, які потрібні вчинішній момент. В той же час заможна частина людності завжди використовує капітали, як промислові кошти і тому, якби ми ще більше оподаткували заможну частину людності, коли існує фінансова депресія, то це призвело б до ще більшої нестачі коштів в промисловості».²

Такахасі прямо висловлювався в інтересах монополістичного капіталу, що наживається на воєнно-інфляційній кон'юнктурі, Аракі ж, захищаючи ті самі інтереси, ставав у демагогічну антикапіталістичну позу з метою притягти на свою сторону дрібнобуржуазні маси. Відомо, що фашистська офіцерська молодь з дрібнопоміщицьких і дрібнобуржуазних кіл вимагала збільшити податки на великих капіталістів і навіть описати великі капітали. Як і слід було чекати, Аракі присєднався, кінець - кінцем, до тієї лінії, яку провадив Такахасі, і випуск нових позик було визнано за головне джерело покриття видатків. Це визначало дальше підсилення інфляційних заходів — облігації все більше наводнюють ринок і осідають, головним чином, в урядових установах і в банках. В Японії зараз прихована, кредитова, а не грошова інфляція — кількість грошей в обороті майже не збільшилася. Збільшення випуску банкнот було викликано, головним чином, скороченням золотого запасу в 1.072 міль. єн в 1929 р. до 425 міль. єн в 1933 р. Однак, кредитування, не зважаючи на ріст банківських вкладів, майже не збільшується, що свідчить про штучність промислового пожвавлення. Вклади все більше й більше застигають в облігаціях державних позик. Банки вже видали на субсидування воєнних замовлень і на інші воєнні витрати до 50% всієї суми банківських вкладів, замість яких вони набули облігації урядових позик. Дальше переповнення ринку облігаціями швидко дійде того кульмінаційного пункту, за яким вибухне грандіозний фінансовий крах:

¹ «Цюгай» 17 — 18/І 1934 р.

² «Вісник Манчжурії» № 2, 1934 р.

Лишається шукати виходу в одержанні зовнішніх позик. Досі, проте, Японії не щастить в цьому напрямі. Не зважаючи на це, можливо, вже зараз Японія закуповує воєнне обладнання в значній мірі в кредит. Японський імперіалізм протягом всієї історії свого розвитку був фактично подоненням фунта стерлінгів. Він є зараз не менш залежним у фінансовому відношенні, ніж раніше. У «великій війні» японський імперіалізм сподівається воювати, широко використовуючи внутрішні позики. Однак, ріст зовнішньої заборгованості не підсилить, а ще більше розхитає японський капіталізм.

VI

«Шовінізм і підготовка війни як основні елементи зовнішньої політики загнущання робітничого класу і терор в галузі внутрішньої політики, як необхідний засіб для зміцнення тилу майбутніх воєнних фронтів, — ось що особливо цікавить тепер сучасних імперіалістичних політиків» — говорив Сталін на XVII з'їзді ВКП(б). Мобілізація воєнно-фашистських сил в Японії визначає, передусім, що сили революції зростають, що буржуазія в боротьбі з ними ставить свою головну ставку на війну і терор усередині країни. Підготовку війни і забезпечення тилу вона покладає на воєнно-фашистську жліку, яка є ударним загonom буржуазно-поміщицької монархії. Але підготовка до «великої війни» все більше розхитає тил. Адже економічні наслідки воєнних авантур і росту озброєнь, — це загострення аграрної кризи, прозорення селянства і дрібної буржуазії, виспаження робітничого класу. Підготовка війни в певній мірі передвіщає економічні наслідки війни, тим більше, що в Японії вона сполучається з грабницькими захватами в Китаї.

Обурення робітників росте, — капіталісти, які дістають колосальні зростки від воєнних авантур, підсилюють наступ на робітничий клас. Заробітна плата різко зменшується і не лише реальна зарплата в наслідок зросту доржнечі, але й номінальна. За весь період економічної кризи реальна зарплата японських робітників зменшилася на одну третину. Індекс номінальної зарплати за грудень 1931 року становив 89,5%, за грудень 1932 року — 86,6% за вересень 1933 р. — 84,7%, за жовтень 1933 року — 84,5%. Деяке підвищення зарплати помічається в воєнних галузях промисловості, але саме в цих галузях інтенсифікація праці доведено до крайніх меж. Збільшення робочого дня, зниження зарплати, піднесення інтенсифікації праці — ось що дала робітничому класу воєнно-інфляційна кон'юнктура. В країні є до 3 млн. безробітних і 1½—2 міль. частково безробітних. Незначне збільшення індексу зайнятості сталося, головним чином, коштом воєнних галузей. В цілому поживавлення промисловості досягнуто не шляхом збільшення числа працюючих, а поглибленням експлуатації вже зайнятих на виробництві робітників. Режим на підприємствах являє режим воєнної каторги — робітників, зокрема на воєнних заводах примушують працювати під загрозю гвинтівки і кулеметів. Проте, страйковий рух росте, оборонні бої робітничого класу все частіше перетворюються на наступ, що переростає в революційні виступи проти всього буржуазно-поміщицького ладу. Росте селянський рух, що набув широкого розмаху і набуває все гостріших форм безпосередньої боротьби за землю з поміщиками. Надзвичайно швидко йде радикалізація міської дрібної буржуазії, яка в Японії має особливо велику вагу, а також інтелігенції. Кращі представники інших класів все частіше переходять на сторону пролетаріату. Режим прогнилої воєнно-поліцейської монархії породжує в масовому масштабі революційні ідеї. Класова боротьба в країні набула нечуваного розмаху і гостроти — відбувається «ріст сил революції і мобілізація воєнно-фашистських сил перед великими сутичками класів» (Тези XIII пленуму ВККІ на доповідь г. Куусінена).

Ми наведемо лише кілька дуже характерних для політичного стану країни повідомлень, якими буквально переповнені японські газети.

«Поновлення студентських заворушень у Кіотоському університеті» («Іоміурі» від 13 грудня — 33 р.).

«Масові арешти червоних у Кореї» («Майпо» «Асахі» й інш. від 12 грудня — 33 р.).

«Діавольська рука червоних на воєнних заводах» («Асахі», «Ніці - Ніці» від 22 грудня 1933 року).

«Селянські інциденти» («Ніці - Ніці», «Кокумін», від 11 січня 1934 року).

«Арешт червоних солдатів у 7 - му армполку» («Ніці - Ніці», «Хоці» від 6 лютого 1934 року).

«Присуд в справі червоних судових урядовців» («Ніці - Ніці» від 11 лютого 1934 року).

«Притягнення до суду червоних учителів».

«Заходи боротьби з ідеями серед дворянства» («Ніці - Ніці» від 20 березня 1934 року).

«Арешт групи червоних художників».

На закінчення наведемо один факт, здавалося б, незначний, але дуже симптоматичний. «25 лютого в новому кіно, де демонструвалося фільм «Ніхон Гекідзіо» («Переможна Японія»), підчас сеансу несподівано почали розкидати багато листівок проти імперіалістичної війни. В театрі, переповненому публікою, поширення листівок викликало великий переполох. Поліція негайно ввела термінових заходів для з'ясування винних в інциденті» («Хіроку» 26/II 1934 року).

Як бачимо, «небезпечні думки», не зважаючи на всі зусилля генерала Аракі, ростуть, виникаючи в найнесподіваніших місцях і ставлячи під сумнів той основний елемент воєнної підготовки, який вирішує успіх війни, а саме — тил. З другого боку, гігантський зріст озброєнь означає озброєння японських робітників і селян, одягнених в солдатські мундири. Під проводом компартії вони не замисляються повернути зброю японського імперіалізму проти нього самого.

Расова теорія на службі українського фашизму¹

В арсеналі ідеологічної зброї фашизму расова теорія посідає поважне місце. Фашизм — «відверта терористична диктатура найреакційніших, найшовіністичніших і найімперіалістичніших елементів фінансового капіталу»² підхопив і розвинув одно з наймерзенніших породжень буржуазної ідеології — расову теорію, надавши їй форми своєрідного біологічного містицизму і зробивши її своєю офіційною «філософією історії».

Фашисти посилено рекламують і пропагують расову теорію, як нове наукове відкриття.

Про це пише, наприклад, в характерному для нього стилі сумбурно - погромного експресіонізму, відомий соратник Гітлера, А. Розенберг.

«У розвитку переможного націонал - соціалістичного руху виявилася глибока Містерія Крові... Наш досвід супроводжувався виникненням нової науки, нового наукового відкриття, яке ми звемо расознавством. Це расознавство, власне кажучи, є в основі своїй ніщо інше, як глибока, далекосяжна спроба німецької самосвідомості».³

Критику расової теорії у нас іноді зводять до показу того, що вона є псевдонаука, фальсифікація антропологічних даних. Показати це необхідно, проте треба підкреслити, що основним у всіх цих висловлюваннях є спроба прибрати в «наукоподібну» форму цілком певні політичні настанови. Тимто на самій фальсифікованій антропології-расовики не спиняються і аргументи, які нагадують божевільні заклинання з галузі середньовічної філософії та ідеалістичної психології такою ж самою, а іноді, і більшою мірою, ніж перекручені дані з галузі антропології, служать для «наукоподібного оформлення» політичної доктрини фашизму.

Тов. Сталін на XVII з'їзді ВКП(б), говорячи про расову теорію, з різкою ясністю вказав на те, що вона «так само далека від науки, як небо від землі» і підкреслив, що по суті справи у формі расової теорії виступають цілком певні імперіалістичні намагання «фашистсько - літературних політиків в Берліні».⁴

Цілком природно, що наші завдання полягають в тому, щоб викрити передусім цю сторону расової теорії, показавши за одним заходом чого варті її «наукоподібне оформлення».

Расова теорія вчорашнього дня (а це «нове наукове відкриття», за Розенбергом, нараховує чимало десятків років), расова теорія Гобіно, Аммона, Гаустона, Чемберлена, Вольмана, Лапужа і т. д. була спробою ідеологів

¹ Доповідь у ВУАМЛІН'і 22-III — 34 р.

² XII пленум ИККИ Тевисы и постановлення, Партиадат, ст. 6, 1934.

³ А. Rosenberg, «Der Kampf um die Weltanschauung», Völkischer Beobachter, 23, II 1934.

⁴ *И. Сталин*, «Звіт на доповідь XVII з'їздові партії».

буржуазії уgruntувати і виправдати законність імперіалістичного розбою, звирячі розправи в людність колоній та експлуатацію трудящих мас покликанням на нерівноцінність людських рас, на «закопи природи», дарвінівськy «боротьбу за існування» тощо. Але, відповідно до загального духу, періоду буржуазної демократії, дипломовані лакеї буржуазії намагалися надати расовій теорії яко мога «наукоподібнішої» форми, звісно, фальсифікуючи при цьому найбевсоромнішим способом науку.

Расова теорія була однією з численних спроб соціал - дарвіністичного напрямy.

Погляди прихильників цієї теорії сходили до того, щоб довести, що людство розпадається на ряд стійких, незмінних рас, характеризованих сталими фізичними і психічними расовими властивостями, які вважачають всю історію даної раси—нації. Історія людства — це історія боротьби різних рас. Зміна рас відбувається лише під впливом природного або штучного добору, змішування ж рас приводить до «виродження» і до загибелі культури. Раси нерівноцінні, є раси вищі і нижчі, і вищі раси природно закликані панувати над нижчими. Класової боротьби не існує і класові антагонізми — це лише вияви боротьби різних расових груп.

Для всіх цих теорій шукали уgruntовань в дарвінівському вченні про боротьбу за існування та виживання найпристосованіших. В людському суспільстві, як і в усій природі («багато званих, та мало вибраних»), («місця не вистачає»), розгортається боротьба за існування і природно («закони біології»), що виживають «найпристосованіші», найобдарованіші від природи, вщі своїми спадковими, природженими, расовими властивостями особи й раси (Гальтон, Геккель, Пірсон, Тіллі, Еккерт, Аммон та інші).

Отже грабування колоній, експлуатація робітничого класу — все це робиться за «законами природи». Адаже «науково доведено», що тубільці колоній і пролетарі — це «нижча відміна людського роду». Такий був висновок з усіх цих псевдонаукових вправ.

Ці махрово - реакційні, буржуазні спроби пояснити і виправдати експлуатацію біологічними закономірностями, рішуче розкритикували і викрили ще Маркс і Енгельс.¹

Розвиток капіталізму, а далі перехід його в стадію імперіалізму привів до чималого росту псевдонаукових соціал - дарвіністичних спроб (антропосоціологія, політична антропологія, расова теорія, евгеніка, расова гігієна і т. д.). Наприкінці минулого і на початку нашого століття расова теорія набрала своєї «класичної» антропосоціологічної форми.

Цілком природно, що імперіалістична війна, яка супроводжувалася повійістичним чадом, була більше ніж сприятливим ґрунтом для особливого проявлення і дальшого розвитку всіх цих реакційних теорій. В Німеччині Ферворн, Ленц, Даль, Сіменс, Ціглер та інші, в Бельгії Мірке і Пергаміні, в Америці Стоддарт і Грайт та інші виступали з «доказами» природжених,

¹ Згадаємо хоч би блискучі, сповнені сарказму слова Маркса: Пан Ланге зробив велике відкриття. Вся історія має бути підведена під один великий закон природи. Цей закон сходить до фрази Struggle for life «боротьба за існування» (вислів Дарвіна щодо цього випадку є порожня фраза), а зміст цієї фрази — Мальтусів закон про людність. Отже, замість того, щоб аналізувати Struggle for life як вона виявляється історично в різних певних формах суспільства, справа сходить до того, щоб підганяти всяку конкретну боротьбу під фразу Struggle for life, а цю фразу під Мальтусову фантасію про людність. Не можна не признатися, що це дуже глибокий метод для чванливого, удаваного науковим, високомовного неуптва і легковажності думки».

Порівняй в цим Енгельсові слова «Тварина в кращому разі доходить до *вбирання* засобів існування, людина ж *продукує* їх; вона добуває такі засоби для існування (в широкому розумінні цього слова), яких природа без неї не створила б. Це робить відразу неприпустимим всякі перенесення без відповідних застережень законів життя тваринних громад на людське суспільство... Тут при суспільному виробстві засобів розвитку зовсім не можна вже застосувати категорії з тваринного світу».

біологічних, расових переваг своєї нації, з виправданням імперіалістичної політики свого уряду. Расова теорія виступила як вірна служниця імперіалізму і расовики, виконуючи соціальне замовлення своєї буржуазії, «доводили» право на панування «своїй вищій расі».

Загальна криза капіталізму, фашизація капіталістичних країн приводять до ще буйнішого розвитку расових теорій.

Задовго перед приходом Гітлера до влади, в Німеччині расову теорію пропагували Гюнтер, Ваглер, Е. Фішер, Ленц та інші. Її вкрай реакційний, чорносотенний і водночас ніби «наукоподібний» характер, вся соціальне спрямованість цієї теорії, весь її поважний «стаж» вірної служниці імперіалізму і зоологічного буржуазного націоналізму — все це якнайкраще відповідає політичній доктрині фашизму, його специфічній практиці, в якій терор найцільніше переплітається з демагогією. Тимто не дивно, що фашизм підпис расову теорію на щит, зробив її своєю офіційною філософією історії.

Фашизм пропагує расову теорію в тисячах «учених» дослідів, популярних брошур і статей, які буквально переповнюють книжковий ринок в Німеччині, якими рибіють всі газети і журнали, пропагує з університетських кафедр, із сцени театрів, з екранів кіно; художні виставки і музикальні вечори мають «відкрити душу нордичкої раси», «расове законодавство»¹ перекладає на мову фашистської юриспруденції «расово-теоретичні узагальнення» погромної практики фашизму.

І расова теорія сьогодення дня з виключним цинізмом оголює свою класову природу. У «класичний» період свого розвитку расова теорія намагалася хоч би «наукоподібно» оформляти свої тези. Видатне місце посідала, наприклад, «робота» над фальсифікацією антропологічних даних. Расова теорія сьогодення дня — це погромна дубинка фашизму. Всі аргументи, навіть один одному протилежні, гідні для того, щоб «угрунтувати» необхідність розправ з революційним пролетаріатом, заклики до інтервенції проти СРСР. Біомістика, ідеалістична психологія-іраціоналізм, середньовічна «містерія крові», балаканина про довгоголовість та короткоголовість — всі засоби гідні для оформлення фашистського «світогляду». «Штурмовики духа»², що охоче обслуговують фашизм, постачають найрізноманітніший матеріал, об'єднані лише загальною звірячою ненавистю до революційного пролетаріату та до СРСР і специфічно «пруським» зоологічним націоналізмом та шовінізмом.

З цього випливає і завдання нашої критики — викрити насамперед класову суть усіх цих расово-теоретичних вправ і вже за одним заходом показати також справжню ціну «наукових» відкриттів фашистських теоретиків. Погляди Маркса, Енгельса, Леніна, Сталіна всі справді суто наукові дані дають для нашої критики вихідні тези і вичерпний матеріал.

У нас порівнюючи мало знають, що український фашизм утворив свою расову теорію, яка повинна була стати «природно-науковим» угрунтуванням його контрреволюційної погромної практики, його орієнтації на німецький фашизм та інтервенцію проти СРСР. І ще менш відомо, що ця расова теорія українського фашизму є дальшим розвитком тієї расової теорії, яку протягом десятиліть розвивали ідеологи українського націоналізму (Антонович, Грушевський, Донцов, С. Рудницький та інші). Расову теорію

¹ Адаже знаменитий стерилізаційний закон є лише один з моментів цілого ряду законодавчих актів, класову природу яких замасковано расовою аргументацією.

² Щодо театрів, екрану, музики і т. д., то дивись про це хоч би в журналі «Volk und Rasse» за 1934 р. статті Johannes'a Film und Rasse (5), Moser'a—Musik und Rasse (5) тощо.

³ Німецький педагог психолог Е. Крім дуже елегантно сказав: «Вчені повинні стати духовними солдатами третьої імперії, штурмовиками в сфері духа».

українського фашизму відбивають зовсім не випадкові висловлювання, а ціла розроблена концепція, що багато де в чому так збігається з расовою концепцією німецького фашизму, що розглядати їх ізольовано не має змоги. Орієнтація українського фашизму на гітлерівську Німеччину має свій цілковитий вияв і в расово-теоретичних вправах ідеологів українського фашизму. Тим то ми вважаємо за політично актуальне докладніше розглянути расову теорію українського та німецького фашизму в їх щільному зв'язку.

Найдетальніше расово-теоретичну концепцію опрацював Степан Рудницький. Розробляти її він почав ще за часів імперіалістичної війни, будучи на службі в німецького генерального штабу, продовжував розвивати і після війни в ряді своїх праць, які вийшли за кордоном, розвивав її в УСРР, куди його запросив Скрипник. Цей фашист і шпигун, поставлений націоналістичним ухильником Скрипником на чолі українського інституту географії та картографії, утворив навколо себе цілу школу, яка в щільному контакті з зарубіжними українськими фашистами (Д. Донцовим і Ко) розробляла расову теорію і геополітику та «наукоподібно» оформлювала ідеологію воєнничого українського фашизму.

Що таке нація, як вона постала? З цього питання Рудницький починає опрацьовувати свою расову теорію.¹

Це питання Рудницький розв'язує так. Кілька фраз про значення еволюційної теорії, покликання на те, що «після Дарвіна» ми твердо знаємо, що все в світі постало лише через повільну і поступову еволюцію і... відповідь на питання «що таке нація» готова. «Чоловіча порода все підлягала, підлягає і підлягатиме еволюційним законам біології, які стремлять без ушину до творби нових пород через діичність, природний і половий добір, мутації, менделізацію і т. п. Вікова диференціація справила те, що в чоловічій породі як впрочім у всякій іншій породі, не має і не може бути рівності... Еволюція втворила у всякої органічної породи через диференціацію: підпороди, відроди, відміни, відмінки і т. д. Серед породи Homo sapiens підпороди це — головні раси, відроди — підраси, відміни — народи, відмінки — племена і т. д.... Нація (самостійний нарід) це одна з відмін породи Homo sapiens.²

Отже для нас ясно, що свій «похід» Рудницький починає з суто біологічного визначення нації. Нація, на його думку, є такий же продукт біологічної еволюції, як перша ліпша відміна тваринного або рослинного світу. Процес боротьби за існування і природного добору утворив ті відмінні зоологічного виду Homo sapiens, які зветься націями. Класовий підклад такого визначення цілком ясний. *Ідеологам буржуазії, ідеологам фашизму важливо виставити націю як якусь вищу єдність, як якусь надісторичну категорію.* Уявлення про націю як про історичну категорію, що виникає на певному етапі розвитку суспільства для них несприйнятне, бо *існує трактування нації має затухувати факт класової боротьби в середині нації, виставити націю у вигляді «природно» виниклої /цілокупності/, в якій повинна панувати «мудра гармонія» між частинами цілого і аніж ніяк не суперечки і боротьба.* І саме тому рівні суто біологічні визначення нації широко застосовуються ідеологами фашизму. В § I Carta del Lavoro італійського фашизму ми можемо прочитати, що: «італійська нація є *організм*, який переслідує життєві цілі і має засоби діяльності, що стоять вище цілей і засобів ізольованих і корпорованих індивідуумів, з яких склада-

¹ Найповніше і найсистематичніше расову теорію українського фашизму викладено в книзі С. Рудницького «До основ українського націоналізму». Відень - Прага. Вид. «Український Скіталець».

² С. Рудницький, «До основ українського націоналізму», ст. 15—16. Курсив Рудницького.

ється нація». Німецький фашист І. Граф в статті «Раса і нарід як вищі життєві одиниці» визначає націю терміном запозиченим з біології «суспільство, що вільно схрещується»: «Кожен нарід, різко відмежований від сусідніх народів і замкнений в собі протягом багатьох століть та тисячоліть, є суспільство, що вільно схрещується» і далі — «нація — це *життєва єдність, що виникла з цілком певних рас, мішанша рас, в якій домінуюча раса визначає своєрідність народу*».¹

Суто біологічне поняття *симбіоз* також використовують для «пояснення», що таке нація. На думку «расового теоретика» Ф. Бюхлера,² окремі «расові цеглинки», з яких складається німецька нація, скріплені одна з одною найсправжнішим симбіозом, на який ми натрапляємо в усіх галузях біології. Нація, як «єдність заснована на спорідненні крові і внутрішнього переживання»,³ нація, як «воля до спільних дій»,⁴ ці біомістичні і містико-психологічні визначення повинні доповнити суто біологічні визначення нації.

В цих питаннях соціал - фашисти також розчистили шлях фашистам. У «класиків» соціал - фашизму ми зустрічаємо концепцію націй, що нічим не різняться від тих формулювань, які ми зустрічаємо у Розенберга, Рудницького, Графа і т. д. Крайня біологізація поняття нації, зображення нації як «біологічної єдності» характерні для них, такою самою мірою, як і для фашистських теоретиків. Чого варті, наприклад, такі «формулювання» Отто Бауера: «представники одної нації подібні тілесно і духовно, бо вони походять від спільних предків і тому успадкували всі ті ознаки, які у предків виробилися в процесі боротьби за існування шляхом природного і статевого добору»...

«Поводження і відпродуктивні сили раси є вирішальним в історії народу; збереження чистоти крові і змішування спадкових зачатків у різних походженнях громадах, ось справжні великі події світової історії, що виявляються як у долі окремих людей, так і в долі націй».

Далі Отто Бауер говорить про те, що «зародкова плазма є носієм «національних особливостей», які утворилися в наслідок діяльності природного і штучного добору, а також за допомогою передачі через спадщину набутих ознак».⁵

Цю саму концепцію розвиває, як відомо і К. Каутський, проте, цей «материй» соціал-фашист не гребує розвивати і теорію нерівноцінності рас.

Всі ці і до них подібні біологічні визначення нації повинні:

1. Затушкувати класову боротьбу, зображуючи націю у вигляді цілокупного біологічного організму, до якого легко застосувати відому ще в стародавньому Римі аналогію: мовляв, мозок і руки однаково потрібні тілу, мозок повинен керувати, а руки виконувати роботу, руки повинні бути покірливим знаряддям мовку і горе тому організмові, між частинами якого виникає згубний розлад.

2. Показати, що нація є природно - історична цілокупність, між частинами якої панує не боротьба, не антагонізм, а гармонія, заснована на «спорідненні крові», симбіозі і т. д.

¹ I. Graf: «Rasse» und «Volk» als höhere Lebenseinheiten. Volk und Rasse. 1934 № 2, S. 45. Теж у I. Graf Vererbungslehre, Rassenkunde und Erbgesundheitspflege. 2 Aufl. Lehmanns Verlag. München.

² F. Büchler. Rassenfragen in reinisch-westfälischen Industriegebiete. Volk und Rasse. 1934, № 2, München. Аналогічні твердження щодо «симбіозу» ми зустрічаємо в українського фашиста Донцова.

³ Промова Фікк'а в Völkischer Beobachter від 20 — 21. V. 1934.

⁴ Д. Донцов. Агонія більшовизму і еклезіаст, «Вістник», Львів, 1933, т. III, кн. 9.

⁵ O. Bauer. Die Nationalitätenfrage und die Sozial-demokratie. Marx-Studien. B. II. Wien, 1924, ст. 12, 21, 24.

3. Показати, що нації, як продукти біологічної еволюції, постають під впливом боротьби за існування і що отже розвиток нації відбувається під впливом біологічних, а не соціальних закономірностей.

Єдино науковим визначенням нації є визначення дане тов. Сталіним: «нація — це історично виникла стала спільність мови, території, економічного життя, психічного складу, що виявляється в спільності культури. При цьому само собою зрозуміло, що нація, як і всяке історичне явище підлягає закону зміни, має свою історію, початок і кінець».¹ Для нас ця спільність людей, яку ми називаємо нацією, не має нічого спільного з такими суто біологічними категоріями як відміна, підпорода і т. д. «Спільність ця, — пише тов. Сталін, — не расова і не плеємна. Телерішча італійська нація утворилася з римлян, германців, етрусків, греків, арабів і т. д. Французька нація утворилася з галлів, римлян, бритів, германців тощо. Це саме треба сказати про англійців, німців та інших, що склалися в нації з людей різних рас і племен. Отже нація не расова і не плеємна, а історично виникла спільність людей».²

Ми бачили, що фашист Рудницький розглядає націю, як природнобіологічну, а не історичну категорію. Для нього нація — це біологічна відміна, виникла в процесі боротьби за існування і природного добору окремих мутацій (спадкових змін). Цим шляхом Рудницький приходить далі і до встановлення споконвічної нерівноцінності рас і націй. Він повторює лише звичайні міркування расовиків та соціал-дарвіністів. Легко бачити, що теорія «періодичності» рас — націй є ніщо інше, як ідеологічна зброя в руках сучасного імперіалізму, в допомогою якої можна утунтувати загарбницьку політику «і пригноблення колоніальних народів».³

Класова суть визначення нації Рудницьким більше ніж ясна. Особливо цікава та одвертість, з якою Рудницький і сам відразу розкривав карти. «Що можна з тієї дефініції нації добути для в'ясування суті націоналізму?» — питає він, і тут таки у своєрідній біологічній формі дає відповідь на поставлене питання. «Подивіться на мурашок, — говорять цей «безкорисний amator природи», — вони поділяються на різні види і кожний вид пристосований до того середовища в якому він живе. Один вид *Murgesocystus hortus deorum* збирає мед, *Lasius niger* займається «скотарством», *Polyergus* живлять мурашки «невільники» і т. д. Кожна мурашка, кожна відміна має «свою особливу лінію розвитку» і «кожен розуміє, що якби одній відміні примусом нав'язати відмінкову лінію другої відміні, то вона згинє або її згинє». А що на думку Рудницького, жодної якісної межі між мурашиком і людським суспільством не існує, то з цього йому легко зробити висновок, що: «так само, як кожна інша відміна в звірячому світі, так і ця відміна, що її звано самостійним народом, нацією, має свою пштому суть, що кожний народ мусить спрямувати свій розвиток так, як йому велить його суть. Націоналізм це просто стремління, що виходить із тієї суті, це стремління до вдержання цієї відмини людської породи, що звеься народом».⁴ Підмінивши історичне поняття нація, біологічним по-

¹ *И. Сталин. Марксизм и национальный вопрос. Збірник тієї ж назви, вид. «Пролетарій», 1923, ч. II, ст. 71.*

² Там само, ст. 69.

³ Цікаво, що Рудницький погоджується з іншим діячем колишньої Австро-Угорської імперії, відомим гартським соціологом Гумпловичем, одним з засновників расової теорії, який відбив у своїй теорії національну боротьбу в Австро-Угорщині передвоєнних часів. Гумплович також розглядав виникнення, щоправда класів, а не націй (але це не міняє суті справи) в первісних елементах *Urelemente від природи*, одвічно нерівноцінних. Політично це означало ніщо інше, як визнання споконвічності буржуазії і пролетаріату та законності експлуатації одного класу іншим.

⁴ *Рудницький. До основ українського націоналізму, ст. 34.*

п'яттям — відміна, Рудницький логічно поширює і суто біологічну категорію адаптації, пристосування на людське суспільство. Для нього нація це є щось пристосоване до клімату і території, зовсім як мурашки пристосовані до свого середовища: «Будова земної поверхні, впливи підсоння, рослини і звіринні плоди краю будують тіло народу... усі ці природні чиники обумовлюють ціле духовенство народу, цілу його діяльність».¹

Для нас цілком ясно, що пристосування організмів до природного середовища і розвиток штучного середовища людини якісно відмінні речі.² Історія людини в своїй основі має розвиток продуктивних сил і класову боротьбу, розвиток суспільства не має нічого спільного з розвитком біологічного виду, соціальні, а не біологічні закономірності визначають розвиток людини. Проте, Рудницькому треба показати *природну споконвічність нації і націоналізму*. Колоніальну політику буржуазія виправдувала покликанням на малоцінність, низьку породу: негрів, малайців та інших «кольорових рас». Націоналізм і фашизм української буржуазії та куркульства Рудницький намагається уґрунтувати «вічними законами біології» і еволюційною теорією. Нації і націоналізм це, мовляв, не історичні продукти, а «споконвічне творіння природи». Цей нахабний, махровий націоналізм, що виступав в біологічному вбранні, переслідує цілком ясну мету — переконати трудящих України в тому, що вони «від природи» не можуть мати нічого спільного з трудящими інших національностей і що «від природи» їм «ближча» власна буржуазія та куркульство. «Лягідні» видавалось би розмови про мурашок, приводять до контрреволюційної спроби вбити «біологічний» клин і відірвати трудящих України від трудящих всього СРСР. *«Закопи еволюції» на службі української контрреволюції — ось як можна розшифрувати «учені» міркування Рудницького.*

Але все це була увертюра, а основне «музикальне дійство» починається в розділі тієї ж праці Рудницького «Націоналізм і раса». Концепція така: якщо українська нація постала в процесі біологічної еволюції, то природно, що своїми расовими особливостями вона повинна в корені відрізнятися від інших націй як фізичними ознаками, так і психічними, бо, мовляв, кожній расі властива і своя специфічна расова психологія.

Ідеологи українського націоналізму робили не один раз спроби довести існування особливого расового типу українців, або навіть особливої «української раси». Такі спроби ми знаходимо в Антоновича, Грушевського, М. Русова, І. Раковського, Д. Донцова і т. д.

Так відомий В. Антонович в статті «Три національні типи народні», написаній 1888 року (і перевиданій ВУАН 1932 р.) дає антропологічне визначення нації, паполягає на расовій нерівноцінності людей і переходить потім до порівняння расових особливостей українців, росіян та поляків.³ «Нація — це група людей, споріднених і близьких між собою нагурою, характером, здатністю, темпераментом» (197). Після цього Антонович переходить до опису расових «відмін». Насамперед ідуть фізичні відміння. Виявляється, що череп українця «похожий на яйце, повернене носком наперед; у поляків череп значно довший за український, а в москалів навпаки, формою він наближається ближче до круглого» (198 — 199). Далі, «у поляків ноги довші, ніж тулуб, у москалів коротші за нього, а в русів рівні з тулубом». «У поляків найчастіше і найбільше гладким (жирним) буває черево, в москалів потплця, а в українців бюст» (200) і т. д. Але все це

¹ Рудницький. До основ українського націоналізму, ст. 43.

² Мурашки пристосовані фізично, біологічно рівною будовою свого тіла. Фізично різниця між стародавнім греком і російським пролетарем невелика і лежить в межах звичайних варіацій конституціональних типів, які трапляються й тепер. Соціально ж дистанція гігантських розмірів. Справа не в біології!

³ Антонович, Твори, т. I. Вуан, 1932. Особливо див. ст. 197-205.

Антоновичеві потрібно для того, щоб на основі фізичних відмін показати існування також природжених расових психічних відмін. І далі йде ряд «шедеврів». Від стану нервової системи залежить, виявляється, «характер народу, його громадський і політичний стан і кінець-кінцем його здатність до розвитку» (201). А з нервовою системою у «москалів» справа стоїть зовсім погано: «Нервова система москаля не вельми чула, а через те і реакція до вражень околиць невелика, безсила». «На малій чуйності москаля засновані його прямота і грубіянство». Виходить, що расова психологія виявляється навіть в... лайці «москаля»: «лайка його вельми плодюча, грубіянська - занадто цинічна. Поляк, коли лається, так не забуває повеличатися: лайка в нього кучерява, театральна, ненатуральна. Русини, лаючись, часом теж не цураються цинізму, але звичайно переважно лайкою буває лайка міфологічна: чорт, трясця, яропуд та бажання чогонебудь лихого». Далі ще дослідження расової психології, цього стовпа українського націоналізму, розгортається в тому ж дусі. І щоб не було жодного сумніву, що йдеться саме про природжені, расові відмінні, Антонович підкреслює, що: «Жодна культура неспроможна знищити природжених якостей» (стор. 209). І ввесь цей зоологічний націоналізм ВУАН перевидає 1932 року, супроводжуючи співчутливими коментарями К. М. Мельник - Антонович.

Ту ж націоналістичну ідейку - спробу довести особливість українського типу, давність і природну споконвічність «української раси» ми знаходимо у М. Грушевського. В одній із старих своїх праць 1906 р. Грушевський пише:¹ «Український етнічний тип відрізняється від своїх найближчих родичів великорусів і білорусів також і в інших відношеннях: особливостями антропологічними в тісній розумінні, цебто фізичною будовою тіла (формою черепа, ростом, співвідношенням частин тіла) і рисами психофізичними, що проявляються в народнім характері, психології, складі сімейних і суспільних відношень... як в лігвістичному, так і психологічному відношенні відокремлення народностей української, білоруської і великоруської виходить далеко за межі історії» (Курсив наш — І. П.).

А пізніше 1918 р., зовсім розпоясавшись, Грушевський, прямо каже, що антропологічно, за своїми расовими властивостями, українці не мають нічого спільного з росіянами.² «Єсть в того погляду глибока різниця між характером українським і великоросійським, глибоко відмінним від європейського...» Далі, характеризуючи расові особливості росіян, Грушевський пише: «Брак власної людської гідності і непошановання гідності іншої людини; брак смаку до вигідного, доброго, урегульованого життя для себе... нахил до анархізму і навіть руйніцтва соціального і культурного...» і т. д... «Сі прикмети глибоко противні всякому європейському організованому індивідуі... Вони ж являються певною антитезою народнім прикметам українським... Се все прикмети, які роблять українця дуже близьким по духу, по характеру до західно - європейської стихії, де в чім до германської»...

Якщо взяти до уваги, що це писано 1918 р. за часів німецької інтервенції, то стане цілком ясним, що у формі міркування про расову психологію, українська контрреволюція протягала руку німецьким інтервентам.

— І нарешті, із «Класиків» зоологічного українського націоналізму, які намагалися підвести «антропологічну базу» під націоналізм, згадаємо ще Донцова. У своїй статті «Культура занепаду»³ Донцов дуже докладно

¹ М. Грушевський. Очерк истории украинского народа, СПб, 1906.

² М. Грушевський. На порозі нової України, Київ, 1918, ст. 19 — 20.

³ Д.м. Донцов. Культура занепаду, «Шляхи», місячник, 1917, № 5. Те ж саме знайдемо в статті Донцова «Культура примітивізму», в якій він підкреслює, що росіяни це: «цілком особливий вид (Species) серед європейських народів, в якими вони не мають нічого спільного». Про найновішу еволюцію поглядів цього фашиста буде далі.

характеризує низькі расові властивості «москалів» і протиставляє їм високі расові властивості українців, що зближують цих останніх з «колом європейських рас». «До расових властивостей москалів належить неповоротливість, інертність, м'якість (ст. 350), нетерплячість (347), примітивізм (360), стадність (350), «вроджена кожному москалеві огида до всяких конвенційних форм і найпримітивішних вимог естетики» (352) і т. д. І щоб не було жодного сумніву в тому, що йдеться не про набуті ознаки, а про природжені, природні, расові ознаки, які виробилися під впливом природного добору, Донцов вдається також до соціал-дарвіністських міркувань. Чим пояснюється наявність у росіян подібних «расових властивостей»? Це виявляється, пояснюється тим, що в Росії добір призвів до нівелювання і тому в Росії дальша еволюція відбуватися не може. «Після Дарвіна цілий поступ світу відбувається шляхом добору «найбільш пристосованих», але сей добір є знову можливий лише там, де є вибір, де є мільйони різних форм, різних індивідуальностей, в котрих відтак мати-природа вишукає найвартвіші, найвідпорніші. В Росії сей процес є здержаний...» (Ст. 356).

Аналогічні міркування, плюс спробу створити шкільну «расову педагогіку» ми знайдемо у М. Русової та І. Раковського.¹

Проте, найповніше расову теорію українського націоналізму опрацював той таки Рудницький. Він розробляв її в цілому ряді творів, що вийшли німецькою, англійською, італійською та українською мовами². Рудницького по детальності опрацювання і чіткості політичної спрямованості сміливо можна залучити до «класиків» расизму взагалі. Ми вже знаємо, що Рудницький намагався збудувати широку соціал-дарвіністичну базу для своєї теорії. Розглядаючи націю, як продукт біологічної еволюції, неминуче приходимо до висновку, що люди, які становлять дану націю, повинні мати і цілком певні біологічні (расові) особливості. Рудницький дуже сміливо береться встановити поняття *українська раса*. Він не обмежується прийнятим серед деяких антропологів (Волков, І. Раковський) залученням українців до так званої динаричної раси³, а дуже розв'язно і рішуче встановлює поняття української раси, протиставляючи расові ознаки українців расовим ознакам росіян, білорусів і т. д.

«Українська раса... дуже вартна. Високий ріст (українці належать до найвищих ростом народів Європи і землі) і великий об'єм грудей (може найбільший в Європі) при стрункості і поворотливості роблять українців дуже спосібними до всякої фізичної праці. Висока брахікефалія і дуже виразна великоголовість зраджують немалі умові даровання»...⁴ «Щодо тілесної сили і краси не можуть ні москалі, ні поляки, ні мадяри, ні жиди рівнятися з українцями, щодо плідності так само. Щодо умових прикмет ніяка з цих націй не може через примішку дати нам щось дійсно позитивного.»⁵ В своїй давній праці «Ukraina—Land und Volk» Рудницький наводить цілий ряд антропологічних даних, які мають довести своєрідність расового типу українців. Наприклад, середній об'єм грудей щодо довжини тулуба в українців=55%, у білорусів=53,84%, у росіян—52,18%. Такі ж найдрібніші відміни, встановлені окремими виборочними і тенденціоз-

¹ І. Раковський. Раса і виховання, Українська Школа, № 43—46. М. Русова. Вільна українська школа, 1918.

² S. Rudnyzkyj. Ukraina. Land und Volk. Wien 1916. Verlag des Bundes zur Befragung der Ukraina; S. Rudnyzkyj. Ukraina und die Ukrainer. 2 Auf. Berlin 1915. Verlag C. Krole; Рудницький. До основ українського націоналізму. Відень - Прага Вид. Укр. Скиталець і т. д.

³ Див., наприклад, І. Раковський, Расовість слов'ян, Збірник Мат. природ.-лік. секції. Наук. Т - ва ім. Шевченка, Львів, 1919, т. XVIII - XIX.

⁴ Рудницький, До основ українського націоналізму, ст. 56 - 57.

⁵ Там само, ст. 76.

ними обслідуваннями, Рудницький старано відзначає і для ряду інших ознак, роблячи з цього такий висновок: «українці мають дуже мало антропологічної схожості з поляками, білорусами та росіянами».¹ «Великий приріст української людності слід пояснити коштом його вищих расових якостей».²

В іншій своїй праці Рудницький докладно порівнює ознаки українців і «москвинів» і крок по крокові відзначає *фізичні та психічні расові особливості* і переваги «української раси». Українська культура старіша за московську, українець любить квіти, москвин ні. В українця одежа гарна, в «москвина» «шевугарна», українець добрий хлібороб, москвин — поганий, українець «солідніший і степенніший, ніж москвин». «Українець добрий сім'янин, терпима людина, москвин деспот і нетерпимий», «що, порівнюючи з українською, московська пісня звичайно погана, солдатська» і т. д. Цікаво, що все це маріння нахабного шовініста вміщено в підручнику географії, призначеному для народних шкіл. Як бачимо, Рудницький і Ко^о отрують українських трудящих націоналістичною отрутою з дитячих років.³

Вважаючи очевидно, що все це націоналістичне маріння доводить існування особливої «української раси», Рудницький розгортає цілу фашистську, расову гігієнічну та еugenічну програму. І Рудницький і Донцов, і ще цілий ряд українських фашистів, ґрунтуючись на цих расово-теоретичних вправах, прибирають в одежу расової теорії свою ставку на українське куркульство, орієнтацію на німецький фашизм та інтервенцію проти СРСР, на відрив України від СРСР, люту звірячу ненависть до революційного пролетаріату. Але перше, ніж перейти до цього матеріалу, необхідно хоч би коротко показати, наскільки всі ці міркування, такі характерні для расовиків, далекі від науки і не витримують наукової критики.

Дві тези є вихідні для расових теоретиків. Це поперше, твердження, що людство розпадається на ряд стійких, чистих рас, характеризованих незмінними фізичними та психічними расовими ознаками і подруге, твердження, що раси нерівноцінні, що одна з рас (звичайно та, до якої належить сам расовий теоретик) своїми фізичними та психічними ознаками стоїть вище від іншої раси. Ми бачили, що ці тези в повній мірі характерні і для українських фашистів - расовиків. Посилено пропагує ці тези німецький фашизм.

Розглянемо першу з них. Чи можна говорити про існування стійких, чистих, незмінних рас. Насамперед чи існують раси взагалі? На це питання можна відповісти позитивно. Людина виникла від єдиних предків і найрізноманітніші людські раси виявляють наочно цю *єдність походження*, будучи цілком схожими за всіма основними ознаками. Проте, ще в період «становлення» людини, в різних місцях земної кулі, під впливом найрізноманітніших природних умов, виникла певна диференціація найдавніших наших предків, виробилися різні *расові типи*, відмінні один від одного комплексом тих чи інших своїх другорядних, але ніяк не основних фізичних

¹ S. Rudnyzkyj. *Ukraine. Land und Volk*. Wien. 1916. S. 182.

² Там само, ст. 185. Коли додержувати методу міркувань Рудницького, то доведеться зробити висновок, що «найвищі расові властивості» мають бактерії, що, як відомо, розмножуються дуже швидко!

³ С. Рудницький. Початкова географія для народних шкіл. Київ - Львів - Відень, 1919. Цікаво, що в цій «географії» із 190 сторінок 167 присвячені Україні. Цікавий також добір рисунків «москвинів» (див. рис. на ст. 158, 159, 56, 57). Ці рисунки також повинні були служити цілям розпалювання національної ненависті. Ці рисунки добрані за тим же принципом, що й рисунки у відомому фашистському гандбухові «Baug-Fischer - Lenz». У цьому гандбухові нордичну расу репрезентовано спеціально добрими фотографіями — прилізаних, добре одягнених німецьких аристократів, а «східно-балтицька» раса репрезентована фотографіями російських воянополонених, оброслих і брудних.

особливостей. Різні давні викопні раси людини розумної, розселяючись, перемішуючись, схрещуючись одна з одною, міняючись під впливом найрізноманітніших умов середовища, дали і кілька відмінних один від одного расових типів теперішньої розумної людини. Наші спрощенні роблять дуже погано, коли, критикуючи расовиків, умудряються цілком обійти питання про існування декількох расових типів розумної людини.

При всій невизначеності поняття раса (про що мовитиметься далі) цілком очевидно, що за комплексом тих або тих другорядних конституціональних, а отже і фізіологічних особливостей, корелятивно пов'язаних між собою, що мають певну спадкову основу,¹ ми можемо накреслити кілька відмінних один від одного типів людей. До цього власно зводиться поняття раса, спроби включити в характеристику раси і особливі риси специфічної расової психології, спроби включити фізичні та психічні риси, що цілком обумовлені «сьогоднішнім днем» соціального буття людини, спроби надати наявним відзнакам якогось абсолютного значення і т. д. не витримують, як ми побачимо, наукової критики. Те, що монголи, негри і білі рядом своїх другорядних, фізичних особливостей відрізняються одні від одних не підлягає сумніву і наше завдання не обходить цього факту мовчанням, а показати, що цей факт нічого спільного не має з расово-теоретичними спекуляціями дипломованих лакеїв фашизму.

Ми можемо подати чимало висловлювань Маркса і Енгельса в питанні про расу. Згадаємо хоч би відоме місце з Капіталу,² де Маркс говорить: «Якщо ми абстрагуємося від більшого чи меншого розвитку суспільного виробництва, то продуктивність праці буде зв'язана з природними умовами. Ці останні можна цілком звести до природи самої людини, до його раси і т. д., до природи, що оточує людину».

Величезну принципову вагу мають висловлювання основоположника марксизму, вони відзначають історичність наявних расових відмін, провідну роль соціального фактора в зміні фізичних ознак людини.

«Навіть природно виниклі родові відміни, як, наприклад, расові і т. д. може і повинен усунути історичний розвиток», — пишуть Маркс і Енгельс в «Німецькій ідеології».³

Ця думка для нас дуже важлива. Подібно до того, як поза трудовою теорією походження людини, геніально уgruntованою Енгельсом, неможлива жодна справді наукова, послідовно матеріалістична теорія походження людини, і найпередовіші теорії буржуазних вчених страждають неминучою обмеженістю та метафізичністю, подібно до цього поза історичним матеріалізмом ми не спроможні зрозуміти і змін фізичного типу людини, її расових особливостей протягом людської історії і передісторії.

Адже справді, зміни фізичного типу людини під впливом певних умов праці, певного штучного середовища, зміни типу людини під впливом природних умов, які проявляються кожного разу своєрідно в конкретних історичних, соціальних умовах, зміни фізичного типу людини в результаті розселень, схрещувань, етнічної ізоляції і т. д., все це відбувається в людини у специфічній, своєрідній тільки для неї формі, повністю визначається соціальною суттю людини.

Такий підхід, а він єдино науковий, вимагав від нас не спрощеного відхрищування від поняття раси, а розгляду раси, як чогось, реально існуючого, мінливого, минаючого, що набрало тієї чи іншої форми в умовах цілком певного соціального життя і що повинно змінитися в інших історичних умовах.

¹ Що зрозуміло не означає, що ця спадкова основа не міняється. Навпаки, всі ці ознаки мінливі, про що докладніше скажемо далі.

² К. Маркс. Капітал, т. I, над. 8, Соцекгиз, 1931, ст. 398

³ Маркс и Енгельс. Немецкая идеология, Партиздат, 1933, ст. 413.

Нам здається правильною та думка, що саме в силу соціальної специфіки людини питання про раси людини розумної, треба ставити принципово, інакше ніж питання про раси у тварин, і тут вживання спільного терміну «раса», не зважаючи на специфіку та своєрідність, може привести до великої плутанини. Аджеж не тільки серед буржуазних антропологів, але і серед радянських антропологів можна натрапити на такі міркування: раси існують серед усіх тварин, отже вони є і в людей. Ми підкресливали вище, що наявність рас у людей — факт, але для нас також очевидно, що раси диких тварин, підтримувані в певній «формі» процесами добору, або ізоляції, що раси домашніх тварин, підтримувані процесом селекції, і раси людей, — це не те саме. Раса людини, образно висловлюючись, включає в собі стільки «історій», стільки змін, специфічних тільки для людини, стільки мішанини, що саме поняття раса у людини набуває іншого специфічного лише для неї характеру. Нам здається, що ця думка потребує детальної, дослідницької розробки. Підкреслимо зараз, що чистих рас, які невмінно зберігають свої основні ознаки, взагалі не існує. За давніх часів, в передісторії людини, не говорячи вже про історичний період, відбувалися величезні середрасові схрещування, «спадкові зачатки» людини перемішувалися на всій земній кулі так ґрунтовно, що говорити про існування будь-яких чистих расових типів абсолютно неможливо. Чисті раси — міф. Це повністю визнають навіть буржуазні вчені, що виявляють певну об'єктивність. Наприклад, відомий антрополог Вайденрейх в своєму цікавому творі «Раса і будова тіла» приходять до такого висновку: «Цілоком чистих рас не існує ні в Європі, ні де б то не було на світі. Раси всюди перемішані одна з однією».¹

Той факт, що чистих рас взагалі не існує, робить зрозумілою неможливість встановити ясні межі між расами, неможливість навіть точно визначити, які ознаки або комбінації ознак важливі для визначення раси, які ні, неможливість, нарешті, хоч в приблизно точності визначити число рас. Цікаво згадати, що Ретціус поділяв людство на дві раси, Вірей — 2, Кюв'є і Катрфаж — 3, Лінней — 4. Гекслі — 4. Блюменбах — 5, Бюффон — 6, Прічард Хеггер і Пешель — 7, Агассіц — 8, Демулен і Пікерінг — 11, Геккель — 12, Ф. Мюллер — 12, Борі - Сен - Венсан — 15, Малт Брен — 16, Топінар — 18, Денікер — 29, Мортон — 32, Крауфорд — 60, Бурке — 62. Гліддон — 150 (ці дані взято за Герцем).²

Про що говорять ця величезна строкатість у визначенні числа рас? Вона відбиває той об'єктивний стан речей, що виразно відмежованих, чистих рас в природі взагалі не існує, тим то не може бути і виразно визначених стандартів, критеріїв для відмежування рас, і всяка система рас неминує матиме умовний характер, залежно від того, які саме ознаки вибрав даній дослідник для розмежування рас. Але з самими ознаками справа стоїть теж дуже цікаво. Тепер можна вважати за цілоком твердо встановлений факт, що будь-яких ознак, які б різко відмежовували один расовий тип від іншого, взагалі, не існує. Ознаки, характерні для даної раси ми знаходимо також і в інших расах. Може йтися лише про більший чи менший процент поширення тієї або іншої ознаки і про більший чи менший корелятивний зв'язок з іншими ознаками у представників даної групи людей. Взагалі, не можна говорити, що яканебудь ознака є виключна властивість однієї якоїнебудь раси. Наприклад, монгольська складка ока є характерна особливість монгольської раси, але саме ця ознака трапляється і в німців, французів, росіян, українців і т. д., лише в меншому про-

¹ Вайденрейх, Раса и строение тела. Госиздат, 1929, стр. 149, див. також ст. 155, 161.

² Herz. Rasse und Kultur. 3. Aufl., 1925, ст. 26. Див. також цікаве визнання Ейкште та: E. Eickstedt. Rassenkunde und Rassengeschichte der Menschheit. Stuttgart. 1934, ст. 12.

денті випадків. Наприклад, у кримських болгар ця ознака трапляється в 7,4%, у коларовських болгар в 9,7% і т. д. Таких прикладів для першої-ліпшої ознаки можна подати безліч і тим то безумовно глибоко угрунтований є висновок Вайдепрейха, що: «за характером будови тіла і лиця не можна робити висновку про приналежність до певної раси, бо однакові конституціональні особливості повторюються у всіх рас».

Буржуазні антропологи поділяють людність Європи на ряд рас: нордичну, східньо-балтійську та інші. Ми вважаємо, що обмежуватися критикою фашистського трактування цих рас не досить і треба з усією певністю поставити питання про те, чи є взагалі підстави говорити про існування в Європі таких рас, а коли так, то що треба розуміти під такою «расою»? Адже найповерховіший огляд показує нам, що тут ми маємо відміни цілком іншого порядку, ніж ті відміни, які ми спостерігаємо в негрів, білих і монголів. В одному випадку ми маємо абстракцію, одержану з вивчення різних конституціональних типів, що зустрічаються в Європі незвичайно строкатою «сумішкою», в другому випадку ми маємо більш реальні (хоч і відносні) відміни в комплексі фізичних ознак. Це явища різного порядку навіть з сучасною «кількісного» погляду, і їх не можна об'єднувати під спільним терміном раса. Саме в Європі людність перемішана більше, ніж будьде в світі, і різні конституціональні особливості в тих або тих корелятивних комбінаціях трапляються (щоправда з різною частістю) в першій-ліпшій країні, першому-ліпшому місці. Штучно виділяти декілька конституцій, що різко відрізняються одна від однієї, і оголошувати їхніх носіїв представниками різних «рас» це справа легка, але позбавлена справді наукових підстав. Поняття раса і без того особливою певністю не відзначається, його застосовують тут цілком довільно й умовно. Тим то ми вважаємо, що найактуальніше завдання радянських антропологів — це критично проаналізувати класифікацію європейських рас, загально визнану серед буржуазних антропологів. У нас іноді відзначають цілковиту довільність расових «діагнозів», вимушені покликання расовиків на ними ж вигадані, сміховинні психологічні властивості окремих рас¹ і водночас обминають основне питання, чи існують взагалі всі ці нордичні та інші раси, як реальні сукупності людей, чи це схема штучно абстрагована від вивчення різних конституціональних типів, які трапляються в Європі.

У світлі розвинених тут тез стає очевидним, що всі розмови про існування якоїсь особливої, чистої і незмінної раси є цілковитий абсурд, ненаукова казка.

Цікаво відзначити, що це відчувають навіть самі антропологи-фашисти. Вони іноді примушені визнати, що чистих рас справді не існує. Небезвідомий Г. Гюнтер, голова німецьких фашистів антропологів, різко самому собі суперечачи, пише, що чистих рас очевидно нема: «Чисті з расового погляду народи — це, можливо, тільки ескімоси і вимерлі тепер тасманійці».²

В одній з своїх перших праць в цьому крізь зуби признається і Рудницький, але тут таки на місці починає замітати сліди. Його спосіб взагалі характерний для расовиків і тим то сплнємося на ньому дещо докладніше.

Рудницький примушений визнати, що: «українці, можливо, є теж антропологічно змішана раса, так само як і всі інші нації Європи. Але ця змішана раса утворилася за давніх передісторичних часів і пізніші домішки були завжди незначні, щоб помітно змінити первісний расовий тип українців».³

Зрозумівши, що не можна наполягати на тому, що українці є

¹ Цілий ряд таких прикладів ми подаємо далі.

² G. Günther. Die Rassenkunde des Deutschen Volkes. 10. Aufl. S. 15. Порівняйте також: Günther Rassenkunde Europas. 3 Aufl. 1929, ст. 11 — 12.

³ Rudnyzkyj. Ukraina. Land und Volk. S. 178.

чистою расою, Рудницький проте намагається зберегти основне своє твердження, що українці антропологічно є *особлива раса*. Він погоджується з тим, що українці «змішана раса», але така давня (винякла ще за передісторичних часів), що по суті справи нічого не зміняється, чи будемо ми таку расу називати чистою чи змішаною. Якщо вона в незмінному вигляді зберігається багато тисячоліть, то однаково, чи називатимемо її чистою, чи мішаною — це лише суперечка про слова.

Отже, поступаючись на словах, Рудницький на ділі протягує ту ж націоналістичну, буржуазну, антинаукову ідейку. Для нас цілком очевидно, що українець це поняття історичне, якому антропологічно так само ніщо не відповідає, як і тоді, коли ми говоримо росіянин, німець, француз або італієць. Всі спроби тлумачити націю антропологічно, пов'язувати з тим або тим расовим типом є антинаукова спекуляція, що має цілком ясний для нас класовий підклад. Якщо ми взагалі можемо визнати, що на землі існує певне число змішаних один з одним расових типів, то між ніяк не можемо пристати на те, що до таких реально існуючих расових типів можна віднести всі ці фашистами придумані «раси», які є націоналістичними химерами і шовіністичними фальшивками.

Ми дозволимо собі подати коротеньку довідку, яка покаже науковий рівень твердження колишнього академіка Рудницького, що расовий тип українців утворився ще за передісторичних часів і що після цього ніяких змішувань не було.

Щоб арозуміти наскільки це твердження абсурдне, досить згадати величезну зміну людності протягом тисячоліть на території України. У IV — V столітті до початку нашої ери тут були скіфські селища, в II столітті сарматські, в I — V столітті нашої ери — готські, IV столітті — гунські, V столітті — болгарські, VI столітті — аварські та аварські — потім найрізноманітніші слов'янські селища. Людність на всій території була дуже рухлива. Те саме правильно і щодо всякої ділянки України кожного іншого часу. Наприклад, для колишньої Шевченківської округи, для Чигиринщини можна встановити, що за давніх часів тут перебували найрізноманітніші кочовики, протягом вже XVI і XVII століть тут сталося величезне «переміщення» людності: 1596, 1625, 1637 рр. тут були поляки, 1662 р. — турки і татари, 1674. росіяни і турки, 1676 — росіяни, 1677 — 1678 рр. — російські й турецькі армії, після 1688 р. — поляки. Далі постійні зносини в «історичною» людністю в результаті розвитку торговельно-транспортних і військових шляхів і т. д. Природно, що все це не могло не позначитися на антропологічному типі людності. Навіть антропологи з кабінету антропології ВУАН, на чолі якого до розгрому націоналістичної контрреволюції стояв націоналіст А. Носов, під тиском таких фактів повинні були прийти до висновку, що: «не можна припустити, щоб всі ці народи, які перебували на Чигиринських полях і переходили від села до села, не залишали слідів свого перебування, хоч би і нетривалого, не вважаючи вже на вплив чужої крові тих, що: «перебували тут довше... трудно припустити, щоб людність, яка жила тут, змогла ізолювати себе від тих народів, що понад сто років топтали Чигиринські поля».¹

Таких фактів можна подати безліч, але українських націоналістів всі ці факти дуже мало цікавлять, бо всі свої расові, псевдоантропологічні міркування вони будують, виходячи з тези, що: «проблема початку української нації зачіпає не тільки сферу української науки, а й сферу української національно-політичної ідеології».²

¹ М. Ткач. Антропологические исследования украинцев Шевченковского Округа. Антропология, IV, ВУАН, Київ, 1931, ст. 108 — 109.

² К. Чехович. Початки української нації. Літ. наук. вісник, 1931, кн. IV. Дивись в тому ж фашистському віснику № 9, 1931 р. статті Смаль - Стоцького про одвічність

А це коротко кажучи означає, що, виходячи з фашистської «національно-політичної ідеології», можна як завгодно перекирчувати перші-ліпші факти.

І Рудницький і Раковський та їм подібні дуже люблять розмови про расову своєрідність українців ілюструвати для більшої переконливості цифровими даними. Мовляв, об'єм грудей українців в середньому більший на 5 мм., зріст на 1 см. і т. д., порівнюючи, наприклад, з росіянами. При цьому використовується цифровий матеріал, зібраний рядом антропологів як от Івановським, Ф. Волоковим і т. д.

Весь цей цифровий матеріал цінності не мав. «Середні» цифри зросту та інших ознак без детальнішого соціально-економічного аналізу умов праці і побуту тієї групи людності, серед якої ці цифри здобуті, мало цікаві і частенько не мають жодного наукового інтересу. А звичайно ці цифрові дані здобувають поза всяким аналізом і не зважаючи на соціально-економічні фактори. Під загальною рубрикою «українці» або «росіяни» можна зібрати представників найрізноманітніших класів і професій. Адже численні праці показують, який величезний вплив на формування конституції людини мають умови праці та побуту.

Суть питання в тому, що всі ці антропологічні ознаки і зріст, і об'єм грудей, і форма черепа *мінюються*, як під впливом умов праці й побуту, так і під впливом тих чи інших природних умов, і тимто надавати певним дрібним відмінням в цих ознаках будьякого самодовільного вначення, включати їх в «расову діагностику» людності даної місцевості абсолютно не можна. Американський антрополог Боас довів, наприклад, на пересельцях до Америки із Польщі та Італії, що навіть такі ознаки як форма черепа мінливі. Ці праці викликають зрозумілу ненависть у фашистських расових теоретиків. Один з них нападає в № 5 «Volk und Rasse» (за 1934 р.) на «спроби-довести, що людські раси мінюються через умови ландшафту і клімату, спроби, які охоче роблять з покланням на давно відкинуті твердження американського єврея Боаса». Неписьменний фашистський писак нахабно бреше про Боаса і виявляє цілковите незнання того, що праць, які доводять величезну мінливість конституції людини є не одна сотня. Цікаво, що те ж саме, що й Боас, довів німецький, фашизований зараз вчений Фершуер (1925)!

Теж саме щодо других ознак доведено цілим рядом інших праць. Такі ознаки, як зріст, обвід грудей, пропорції тулубу, високою мірою мінюються під впливом соціальних умов, в яких живуть люди. Можна подати цікаві цифри.

Антропологи посилаються іноді на найменші відміння, які існують у розмірах тих або інших фізичних ознак поміж людей різних націй. Абстрактно не враховуючи детально умов праці й побуту, говорять, що, наприклад, обвід грудей у росіян на 11,6 мм. менший від обводу грудей українців. Але виявляється, що обвід грудей українців інтелігентів в середньому на 13,1 мм., менший, ніж в українців селян. Причина зрозуміла. Вона залежить цілком від умов праці, професії. Виходить, що «расові особливості», якими некритично оперують антропологи, цілком мінливі і були перекриті впливом соціальних факторів. Такі ж цифри можна навести і для інших ознак, наприклад, для ширини тазу: середня різниця між українським інтелігентом і українським робітником 3,7 мм., між українським і російським робітником різниці майже нема. Отже, можна прийти до висновку, що поперше, всі ці так звані «відміння, навіть, коли б вони й були в тому або іншому випадку, мають дуже незначний характер, а подруге, всі ці ознаки великою мірою залежать від зовнішніх умов, тимто оперувати ними

і самобутність української нації, відокремлене існування якої, на його думку, доведено мало не в допотопних часів.

для «расової діагностики» може лише націоналістичний спекулянт і псевдовчений.

Цікаво, що час від часу навіть у антропологів націоналістів під тиском фактів прориваються заглушені і соромливо замасковані сумніви щодо невмінності та однорідності «расового типу українців», про який так багато декламує Рудницький.¹

Всі ці міркування шиті білими нитками і єдина їхня мета вбити «расово-антропологічний» клин між трудящими українцями і трудящими інших національностей нашого Союзу.

Викладене робить зрозумілим, чому Рудницький, Донцов і Ко вдаються до таких, на перший погляд сміховинних, характеристик расових властивостей українців і росіян, як: «українець добрий господар, терпима людина, росіянин поганий» і т. д. До покликань на «природжені расові» властивості душі доводиться вдаватися тому, що жодного реального наукового критерію для визначення «расових властивостей» німців, українців і т. д. взагалі нема, всі антропологічні критерії не витримують наукової критики. Сховатися за «властивості душі», за психологічні критерії, при деякій вправності рук, куди легше. До того ж фашистам важливо прибрати в одужу «расової теорії» цілком певні політичні настанови, а для цієї мети психологічна і біомістична термінологія аж ніяк не є гірший матеріал, ніж термінологія антропологічна. З цього погляду український фашизм перебував в такому ж точно стані, як і німецький. Провалившись з антропологічними критеріями визначення «нордичної» раси, Г. Гюнтер заявляє, що нордичний «рух залишається осторонь від балаканини про білявих людей і про ясноволосість». Його соратник Йоганнес пише в тому ж дусі: «форма тіла і забарвлення ще нічого не визначають. Визначним є нордичний дух, нордична душа і нордичний склад розуму».² І вже цитований вище Граф в унісон твердить: «Центр ваги при всякому досліді і описові рас треба вбачати в душевному».³

Німецькі фашисти посилено вправляються в установлені психічних критеріїв для визначення раси. Поруч з установленими Гюнтером такими ознаками нордичної раси як «орлиний вираз ока», «виправка — груди вперед, живіт назад», бувають і суто психологічні визначення. Наприклад, один німецький педагогічний журнал в номері за вересень - жовтень 1933 р. друкує таку «Таблицю расових відмін німецького народу»: «Героїчний дух. Відважна мужність. Радість битви. Почуття честі. Любов до волі. Правдивість. Готовність до жертв. Ідеалізм. Самовіддана схильність до великих ідей. Рішучість. Ричардство. Справедливість. Творча конструктивна сила. Вірність високій меті. Благородна постава і настрій. Чесне благонадійне життя. Здатність керувати, владарювати».⁴

Ми знаємо вже, що українські фашисти вдаються до складання подібних же «таблиць» психологічних відмін українського народу. Укра-

¹ Див. наприклад, А. Досов. Матеріал до антропології України, Антропологія ВУАН. Київ, 1928, ст. 62. або І. Раковський, Погляди Хведора Вовка на расовість українського народу. Збірн. Мат. прир. лік. секції Наук Т - ва ім. Шевченка. т. XXIII—XXIV. Львів, 1925 ст. 193 — 194.

² M. Johannes. Aufnoordnung. Volk und Rasse. 1934, № 4, S. 112.

³ J. Graf. «Rasse» und «Volk» als höhere Lebenseinheiten, Volk und Rasse. 1934 № 2.

⁴ Ми не можемо не навести для цікавої паралелі іншу таблицю «расових» властивостей німецького народу, складену бельгійськими педагогами шовіністами Мірке і Пергамі незабаром після імперіалістичної війни (цитуюмо за Гердем): «Війна довела, що німці, взяті в цілому, в результаті викривлення їхнього расового інстинкту, прагнуть до зла: жаждою матеріальних насолод, природжена лютість і жорстокість, інстинкт крадіжки, грабежу та вбивства... спадкова і божевільна честолюбність спрямовані до панування над світом... Вони наочно довели, що для їхньої раси характерні лукавство і хитрість; що жорстокість і лютість є природжені їхні інстинкти...» і т. д. Коментарів ці дві «таблиці» не потребують!

їнське куркульство, репрезентантами якого є українські фашисти, наділяється всіма ідеальними людськими властивостями, всяких же «москалів», «жидів» та інших зображають найтемнішими фарбами. Білогвардієць проф. Д. Чижевський також склав «таблицю» расових властивостей української нації. Виявляється, що національний характер українців має такі риси: емоціоналізм, ліризм, естетизм, гумор, індивідуалізм, прагнення до волі, намагання більше «видаватися», ніж «бути», психічний авантюризм і т. д.¹

Навпаки для характеристики «москалів», для розпалювання наймерзенішого, зоологічного шовінізму, українські фашисти не шкодують темних фарб. Якійсь С. Наріжний у фашистському «Літературно-науковому віснику», на основі вивчення «народної творчості», дає таку характеристику расово-психологічних властивостей росіян: «москаль злодій... москаль гірше чорта... москаль брехливий... москаль причепа... москаль ледащо... москаль пройдисвіт... москаль невдячний... українці не визнають за москалем розуму, а лише велику хитрість».²

Українські фашисти не від того, як це роблять і німецькі фашисти, щоб вдатися і до біомістики, типового фашистського іраціоналізму та волюнтаризму.

Д. Донцов говорить про «тайники національної психіки», про те, що: «в житті кожної нації рішачою роль грає не розум і знання, а почуття і воля».³ З. Коссак закликає українських робітників «підкоритися волюнтаризмові, який є на практиці збірна і дисциплінована воля, бажання працювати разом і підкорятися вічній ідеї нації».⁴ А. Ричинський веде широкі розмови про «боротьбу української і російської душі» і т. д.⁵

Під усіма цими психологічними визначеннями раси, розмовами про боротьбу «расових душ» і волюнтаризмом ховається намагання українського фашизму мобілізувати навколо себе згуртований «єдиною волею» контрреволюційний актив для «грядучого поражунок з більшовизмом» (Донцов), для активної участі в інтервенції проти країни Рад.

Ми знаємо вже, що в спекуляціях расовиків основне місце посідають міркування про нерівноцінність рас і переваги однієї раси над іншою. Ці міркування мають такий самий махрово-реакційний та чорносотенний характер, як і всі інші побудови ідеологів фашизму.

Всі розмови про нерівноцінність рас не витримують критики. Вчені лакеї імперіалізму намагалися довести цю нерівноцінність різними способами. Прихильники поліфілетичної гіпотези походження людини намагалися показати, що різні раси людини розумної виникли від різних предків, а з цього робили висловки про споконвічну нерівноцінність різних рас.⁶ Ці спроби не витримують наукової критики і ряд новіших дослідів блискуче потвердив стару думку, висловлену ще Дарвіном і Гекслі, що всі людські раси виникли від єдиного спільного предка.⁷ Поліфілетичні гіпотези науково не угрунтовані і є виявом ідеології рикарів колоніального грабежу та імперіалістичного розбою в ділянці антропології. Адже очевидна вигода від доведення того, що негри, мовляв, виникли «від інших мавп», і отже своїм походженням не мають нічого спільного з європейцями.

¹ Д. Чижевський. Нарис з історії філософії на Україні, Укр. громадський видавничий фонд, Прага, 1931. Див. особливо розділ 1 — Філософія і національність. Порівняй в дим погляди І. Лопатіна на «духовні риси чехословацького народу» в журн. Slavia, Прага 1933, № 1 — 2, ст. 119 та інші.

² С. Наріжний. Л.-Н.-Вісник, 1929, кн. X і 1930, кн. XI.

³ Д. Донцов. Націоналізм. Львів, 1926.

⁴ З. Коссак. Українське робітництво і УСДП. Наук. Вісник, 1931, кн. IX.

⁵ А. Ричинський. Вісник, 1933, кн. V, ст. 361.

⁶ Серджі, Арльєт, Горст, Клаач, Броман та інші.

⁷ Див. наприклад, Vallois H. Les preuves anatomiques de l'origine monophyletique de l'homme. L'Anthropologie. 1929. v. 39.

Ряд буржуазних вчених намагався підійти до питання інакше. Були спроби показати, що будовою тіла «кольорові раси» примітивніші від білої раси, всередні ж білої раси твариноподібніші — «східнобалтицькі» люди, а вищим продуктом органічного розвитку є представники «нордичної раси». Всі ці побудови так само безглузді. Боас справедливо відзначає, що коли будовою носа негр примітивніший, то формою губів, пропорціями між частинами тулубу, ступенем волосастості примітивніша якраз біла людина. «Використовуючи ці дані з погляду сучасної біології, — пише Боас, — ми можемо сказати, що раси, специфічно властиві людині, з'являються в різних рас із змінною інтенсивністю і що відхилили від тваринних предків розвинулися в різних напрямках». ¹ Такі ж висновки можна зробити із цікавого дослідження Е. Лота з антропології м'язів і нутрощів ².

Ясна річ, що не можна жодної людської раси в цілому, в усій сумі ознак вважати за вищу або нижчу. Особливо «поцастило» таким ознакам, як форма черепа і мозку. В цьому питанні було чимало спекуляцій про «вище і нижче». Ми бачили, що і Рудницький приклав руку до цих спекуляцій і, відзначаючи нібито великий об'єм черепа українців, говорив про особливу обдарованість «української раси» ³.

Ці спроби також не витримують критики. Зовсім ненаукова є спроба зв'язати ступінь психічної обдарованості людини з величиною черепа і мозку. Ці спроби спростовані багатьма дослідженнями (Пірсон та інші ⁴), і до того ж їх заперечують цифрові дані, які показують, що: 1. в багатьох обдарованих людей вага мозку була куди нижча від середньої (А. Франс, Лібіх, С. Ковалевська та інші), 2. нічим невидатні люди і навіть ідіоти мали іноді мозок величезної ваги, 3. відносна вага мозку більша у цілому ряду тварин, ніж у людини (наприклад, у багатьох співочих птахів), 4. навіть кількістю закрутів мозку деякі тварини не поступаються перед людиною. Структурна специфіка людського мозку в його складній цито- і міелоархітектоніці, а в цих ознаках не вдалося виявити між расами ніяких важливих відмін. Спроби ж у цьому напрямі буржуазні вчені робили не один раз. Дуже вигідно було б справді показати, що в негра або китайця мозок збудований простіше, ніж у німецького професора фашиста. Кілька таких праць справді появилось. Равітц намагався довести, що цитоархітектоніка кори головного мозку бушмена «наближається до цитоархітектоніки мозку оранга» і в корені відмінна від структури мозку європейця. Негри посідають з цього погляду проміжне місце. Бродман хотів показати примітивність цитоархітектоніки мозку яванців, Е. Сміт хотів зробити те саме, щодо мозку феллахів. Всі ці дослідження, проте, цілком спростовані дослідженнями Економо, Антоніо, Вулларда, Зітцена, старою прекрасною працею П. Молля та інших, які показали, що ніяких важливих відмін у загальній структурі і в тонкій структурі мозку між представниками різних рас не існує і що окремі особливості мозку представників «кольорових» рас, можна зустрінути і на мозку європейців. ⁵

Б. Дюбуа, відомий дослідник пітекантропа, вивчав своїм методом (на якому ми тут не спинаємося) ступінь розвитку мозку, ступінь цефа-

¹ Боас. Ум первобытного человека, Госиздат, 1926, ст. 15 — 16.

² Loth E. Anthropologie des parties molles. Paris. Masson 1932. Див. наприклад, цікаві дані про утворення в різних рас *Musc. praesternalis* тощо.

³ С. Рудницький. До основ українського націоналізму, ст. 56 — 57.

⁴ Свої висновки Пірсон формулює так: «Мене особисто результати цього дослідження переконали в тому, що в людини мало зв'язку між зовнішніми фізичними і психічними характерними рисами». K. Pearson: On the Relationship of Intelligence to size and shape of Head, and to other Physical and Mental Characters. Biometrika. Vol. V.

⁵ Див. Rawitz, Die Architectonik der Hirnrinde einiger niederen Menschenrasen. Zeitschr. Anat. B. 88. 1928. Woolard H. H. The Australian aboriginal brain. J. of Anat. v. 63. 207 — 223, 1929. тощо.

лізації (Cephalisationsstufe) різних рас. Він довів, що при різній середній вазі мозку (яка в великій мірі залежить від загальної конституції розвитку мускулатури і т. д.) *ступінь цефалізації у різних рас однакова*. Австралієць і європеець: «стоять на однаковому рівні цефалізації, хоч специфічний об'єм мозку австралійця нижче, ніж європейця». І далі, Дюбуа робить досить цікаве зауваження: «Можна вважати за остаточно тепер установлене, що в сучасних рас людини, не в європейців, а в монголів, найбільший специфічний об'єм мозку». Це особливо стосується яванців, ескімосів й т. п.¹

Отже всі ці спроби механістично пов'язати ступінь психічної обдарованості людини з вагою мозку, формою його і т. д. не витримують критики. Для нас марксистів питання психіки, обдарованості і т. д. взагалі є проблема соціального порядку, до неї ми підходимо із своєрідними, адекватними методами дослідження.

Буржуазні вчені намагалися довести нерівноцінність рас різними широкими дослідженнями з «расової психології». Досліди ці, проведені безліч разів, не відзначаються особливою глибокодумністю і характеризуються огидним цинізмом. Наприклад: беруть однакові тести і з їхньою допомогою вивчають «психологію» люто експлуатованих білими поміщиками американських негрів, що весь час перебувають під загрозою суду Лінача і самих білих плантаторів. А після цього роблять «глибоко науковий висновок» про те, що обдарованість негрів на 37,5% або на 42,3% нижча обдарованості білих. Було б проте спрощенством всі праці над вивченням расової психології зводити до таких реакційних вправ. Більше дуже серйозних і наукових праць. Але що ж показали ці праці? Нещодавно вийшло відоме зведення з расової психології проф. Гарта. В цьому зведенні шільно проаналізовані результати 104 дослідів з расової психології в ПАСШ з 1881 до 1928 рр. Було досліджено загалом 25.000 негрів, 7.000 індійців, 5.000 мексиканців, 4.600 італійців, 3.500 іспанців, і 1.300 китайців. Досліджено найрізноманітніші сторони психіки, інтелект, здібність і сприймання, естетичне сприймання, музикальність, стомливість в результаті розумової праці і т. д. Загальний висновок, до якого змушений прийти Гарт такий: «дотепер нема ніяких даних, які бдали право твердити, що справді існують духовні расові відміни». ² Ті чи інші відміни, можна цілком звести до соціальних відмін і нема ніяких підстав говорити про наявність природжених расових відмін. Загалом кажучи, можна було б не поклікатися на праці експериментально-психологічного характеру, щоб спростувати фашистські спекуляції. Адже вся практика переможного соціалістичного будівництва найкраще спростовує фашистське маріння про неповноцінність рас. Адже десятки національностей, які за царизму катастрофічно зменшувалися числом, вимирали і вироджувалися і яких ідеологи царської Росії розглядали як нижчу породу людей, призначену хіба тільки для нелюдської експлуатації, всі ці національності в умовах соціалістичного будівництва буквально ожили, залучені до нашого господарського і культурного будівництва, роблять величезні успіхи, дають безліч активних і культурних будівників соціалізму, ударників, нову радянську інтелігенцію. Візьмімо для прикладу хоч би радянські республіки Середньої Азії. 1914 р. промислова продукція Середньої Азії дорівнювала 219 млн. крб., 1932 р. — 950 млн. крб. Потужність електростанцій вросла у 12½ раз.

¹ E. Duboi. S. Uber die Gleichheit der Cephalisationsstufe aller. Menschengruppen bei verschiedenen spezijischen Gehirnvolumen. Biologia Generalis. V. X. L. 1. 1934, ст. 191 - 192.

² T. R. Garth. Race Psychology. A Study of Racial Mental Differences MC.— Graw Hill Book Co New - York — London. 1931. Порівняй також Ф. Боаса. Ум первобитного человека. Госиздат.

1913 р. промислових робітників було 19.000, 1932 р. — 295.000, з них 169.000 націоналів. За першу п'ятирічку загальна посівна площа зросла на 48%. Якщо 1912 — 1917 рр. в Середній Азії було лише 11.800 плугів, то 1929 — 1932 рр. це число збільшилося до 332.250 шт. А нові промислові підприємства. А Турксіб! А МТС, колгоспи, радгоспи! Не дивно, що на основі цих грандіозних господарських досягнень бурхливими темпами зростала і культурність людності. Ось цифри (в процентах) письменності людності.

	Перед рево- люцією	1932 р.
Узбекістан	1,6	60
Туркменістан	0,7	50
Таджікістан	0,5	25
Кіпрівія	0,5	52
Кара - Калпакія	0,3	24

Замість 460 царських, колонізаторських шкіл ми маємо тепер в республіках Середньої Азії 32.000 шкіл, тисячі дитячих садків, 32 виші з 25.000 студентів (з них понад 50% націонали). Зростає радянська інтелігенція, ростуть і кількісно і якісно література та мистецтво цих республік, зростають кадри інженерів, агрономів, лікарів, учених.¹ Таких прикладів можна подати безліч, бо нечуваній в історії людства розквіт в умовах переможного будівництва соціалізму переживають усі національності, навіть наймалочисленніші та окраїнні.

Ці факти зайвий раз показують, чого варта мерзевна фашистська балаканша про природжену расову нерівноцінність людей.

А втім фашисти не можуть з цієї неповноцінністю і самі звести кінці з кінцями. Наприклад, німецьким фашистам доводиться визнати наявність декількох «расових субстанцій» в Німеччині. До лав націонал - соціалістичної партії їм треба завербувати не тільки яскравих представників «нордичної раси», вони спрямовують потоки соціальної демагогії на дрібно - буржуазних представників різних «расових груп». Отже, третірувати всіх їх без застережень, як представників нижчої частини людства, незручно. І ми бачимо спроби висвітлити справу так, що мовляв нерівноцінність треба розуміти, як «своєрідність» різних «расових груп». «Чи є людина іншої раси краща або гірша проти нас, з цього приводу, по суті справи, висновку зробити неможливо... Люди і народи можуть виконати своє призначення в цілому світотворенні, тільки якщо вони цілком живуть за своїми власними законами, вкладеними в них спадщиною предків».²

Цю жалогідну демагогію, яка сходить до принципів «що німцєви добре, то росіянинові смерть», тут таки перекривають численні застереження про «шповідну» роль нордичної раси і т. д.

Приміром, на такі самі міркування натрапляємо ми і в Рудницького. Описавши докладно низкі расові властивості росіян, євреїв і т. д., цей шовініст і погромник тут же відзначає, що з рештою ці властивості погані лише на Україні та порівнюючи з українцями. Самі по собі, наприклад, в Палестині ці ознаки євреїв, що нам видаються поганими, можуть бути навіть корисні. Кожному своє.³

¹ Цифрові дані наводимо за книгою Г. Сафарова — Маркс о національноколоніальном вопросе, Партиздат, 1934. Див. Також «Известия» і «Правду» від 6 липня 1934. ² *Grosz. Der Rassenstandpunkt des neuen Deutschland. Völk. Beobachter. 13 — 14. V. 1934.* Те ж саме в А. Rosenberg. Blut und Ehre. 1934, ст. 377.

³ *С. Рудницький. До основ українського націоналізму, ст. 76 - 78. Порівняй з цим слова Ленца: «змішування німців з євреями, розуміється, загалом невигідне, бо воно завдає шкоди своєрідності обох груп». Ті ж мотиви в найогиднішій, чорносотенній, антисемітській книзі Гюнтера Rassenkunde des jüdischen Volkes, München. 1933.*

Отже ми бачимо, що спроби тлумачити нерівноцінність як «сворідність» є жалюгідна демагогія, яка не міняє суті справи.

Свого часу Енгельс влучно показав, чого варті всі розмови про особливу обдарованість німецької раси, в зв'язку з питанням про роль німецьких племен в історії Європи. Енгельс довів, що зовсім не тому, що німці своїми расовими властивостями були «вищі», а римляни «нижчі», німці вийшли свого часу на арену історії. «Але в чому полягав той таємничий, чарівний засіб, з допомогою якого німці надхнули новою життєвою силою тіло умираючої Європи. Чи була це особлива, природжена німецькому племені чудодійна сила, як це вигадує наша повністична історіографія? Зовсім ні... Відмолодили Європу не їхні специфічні, національні особливості, а просто... їхнє варварство, їхній родовий, суспільний лад... Все, що німці прищепили з життєвого і животворчого до римського світу, було плодом варварства. Справді, лише варвари здатні відмолодити світ, який томиться в умираючій цивілізації. І вища ступінь варварства, до якої дійшли німці перед переселенням народів, якраз найбільше сприяла цьому процесові. Цим пояснюється все».¹

Всі «вчені» міркування дипломованих лакеїв українського та німецького фашизму є «теоретичний» вступ, щоб довести необхідність розправи з революційним пролетаріатом і орієнтації на інтервенцію проти СРСР. Переходом до цих «практичних» висновків є «евгенічні» міркування фашистських «теоретиків». Прикладом може бути той таки Рудницький. Рудницький «практик» політик, його цікавлять практичні, суто політичні висновки з розвинутих ним тез. Національна біологія і заснована на ній національна біологічна політика це, можна сказати, основні розділи «теоретичного, так і практичного націоналізму», — пише він (69). Далі Рудницький розгортає програму фашистської расової гігієни та евгеніки. Якщо «українська раса» є вища раса, то змішування цієї раси з сусідніми може лише пошкодити їй. Виходячи з цього псевдобіологічного твердження, Рудницький так формулює расово-гігієнічну програму українського фашизму: «Треба берегтися комбінацій з меншwartими представниками власного народу, але так само, а може й ще більше стерегтися комбінацій з чужонародними особниками, якщо вони а) належать до расово менше вартих народів, б) належать до сусідніх народів, або до народів, що живуть всуші з нами і через змішування з ними вплив чужих народів небажано росте. З цього погляду для нас українців корисна є лише комбінація нашого елемента з так званою північною расою (скандинавці, переважна частина англосаксів, німці) і з спорідненими з ними південними слов'янами та чехами. Навпаки, некорисними є комбінації з поляками, москалями, румунами, турко-татарами, жидами і т. д.». Коментарів ця цитата не потребує. Тут і звичайні для расовиків твердження про спадкову неповноцінність деяких груп і зоологічна ненависть до «москалів та жидів», і зворушливий потяг до уславленої німецькими фашистами нордичної раси. В «расово-гігієнічній» формі Рудницький формулює цілком ясну політичну тенденцію. Все це є «расово-гігієнічним» виявом програми українського фашизму, програми відриву України від Радянського Союзу, реставрації капіталізму і перетворення України на колонію імперіалістичних держав.

Але Рудницький не надіється на «расовий інстинкт» нашого селянства, що береже чистоту української раси проти чужих, расових домішок». Він передбачає програму німецького фашизму і, щоб поліпшити расу, рекомендує ні більше ні менше як стерилізацію (перев'язку сім'яних мотузочків) хворих і «малоцінних» людей (ст. 60). Ми знаємо, що в фашистській Ні-

¹ Ф. Енгельс. Происхождение семьи, частной собственности и государства, Изд-во Московский рабочий, ст. 103 — 104.

мечтні під «хворобу» з успіхом підводиться «злочинний потяг до комунізму» і т. д. Приміром, ту ж програму стерилізації революційних елементів накреслив і фашист Рудницький.

Змішування з іншими «малоцінними расами» приведе до виродження «української раси». Всі ці комбінації безумовно противляться всім законам національної еugenіки (ст. 75). Бійтесь «мискалізації родини». Особливо мерзеші міркування цього погромника про небажаність схрещування з євреями.

Єдино добра риса, яку євреї могли б внести в результаті схрещування, це властиве їм природжене, «спадкове почуття національної солідарності». Але його в нас вистачає і без них, — зауважує Рудницький... А зате скільки поганого може внести «єврейська кров»: тут і «нахил до червоного універсализму» і «цинізм в статевих питаннях» і «мамонізм у всіх соціальних та економічних стосунках» і т. д. (78).

Завдання всієї цієї фашистської, погромної балаканини Рудницького цілком ясне. І в цьому Рудницький був не поодиноким. Подібні ж погляди розвивав у фашистському «Літературно-науковому віснику», якийсь Данаїцький, що оспівує еugenіку як шлях до «покращання людського роду через добір».¹

Усі ці погляди точнісінько, в деталях навіть, відповідають расово-гігієнічній програмі німецького фашизму.²

Ми тут зовсім не можемо вдаватися в критику расової гігієни і еugenіки, до яких повнотою стосуються прекрасні слова Маркса і Енгельса: «Фізичне, інтелектуальне і соціальне поневолення та калічення, на яке засуджений окремий індивідуум існуючими стосунками, Санчо визнає за індивідуальність і особливість цього індивіда...»,³ Кастове, чорносотенне фашистське лице цих течій цілком очевидне. Під маркою демагогічних лозунгів про «боротьбу із спадковими захворюваннями» відкривається широке поле для розправи з революціонерами, бо оголосити комуніста «природженим злочинцем» або «спадковим невростеніком» справа для фашистів не важка.

Розпалюючи таким способом зоологічний шовінізм та антисемітизм, нацьковуючи дрібну буржуазію на революційний пролетаріат, український фашизм водночас цілком одверто виявляє себе як агентура куркульства. Рудницький веде широкі розмови про високі расові особливості «українського селянства» і про його расовий інстинкт. Ці расово-теоретичні міркування кінчаються відвертою вимогою збудувати куркульську державу, основне завдання якої: «зорганізувати політично українське селянство і на цій тривкій основі збудувати велику селянську державу... прищепити здорові зразки справді європейської культури до суто арійської основи української протонародної культури».⁴ Як цим шляхом намагалися рушити різні Яворські, Бадани, Демчуки та їм подібні, ми добре знаємо. Ті ж дифірамби куркульству ми знаходимо і в Грушевського, який свої міркування про низькі расові властивості росіян закінчив висновком, що: «головною підставою великої України ще довго, коли не завжди, буде селянство».⁵ Ту ж орієнтацію ми знаходимо у Донцовських гро-

¹ В. Данаїцький. Народооздоровляюча політика культурних країн. Літ.-Наук. Вісник, 1931, кн. VI.

² Порівняй в цим законопроект № 1741, внесений 1930 р. націонал-соціалістами в рейхстаг. § 5 цього закону говорить зовсім «за Рудницьким»: «Хто схрещується в представниках єврейського племені або інших кольорових рас, каратиметься в'язницею за расову зраду». Порівняй також в законом від 14 липня 1933 р. «Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses» і в коментарях до цього закону, наприклад, в Zeitschr. f. Kinderforschung B. 42. N 2, 1933. ст. 264 — 270.

³ Маркс і Енгельс. Німецька ідеологія, Партиздат, 1933, ст. 420.

⁴ С. Рудницький. До основ українського націоналізму, ст. 111.

⁵ Грушевський. На порозі нової України, Київ, 1918 р. ст. 86.

мил в фашистського «Вісника»: «Практика останніх років української історії,— пише один з них. О. Наріжний,— довела нам, що сила української нації полягає в сильному економічно і волево українському селянстві».¹

Це приховане расистською термінологією вихваляння українським фашизмом куркульства знову таки дуже зближає український фашизм з німецьким. Як відомо, німецький фашизм, запровадивши для безземельних та мало-земельних селян найсправжнішу пашчину (так званий гейерлінг - систем), водночас посилено утворює куркульську знать, «вільні спадкові двори». Куркульські «Хегегофе» повинні стати базовою фашистської диктатури в середині країни, повинні утворити продовольчу базу на випадок війни. Німецький фашизм проводить, як відомо, політику всебічної підтримки і зміцнення куркульства. Все це має також свій расово - теоретичний відбиток в численних «дослідженнях» типу книги «імперського селянського вождя» Дарре — «Селянство як життєве джерело нордичної раси»,² «Селянство — джерело відсвіження крові нашого народу». «Ми повернемо селянинові свідомість шляхетності його крові і підбадьоримо його, щоб він в погордому самоствердженні міг давати життя одній дитині по одній» (Рехенбах).³ «Третя імперія буде селянською державою або загине». (Метцнер).⁴ Такими твердженнями рябують сторінки уніфікованої фашистської преси. Орієнтуючись на куркульство і вихваляючи його «високі расові властивості», українські та німецькі фашисти водночас не шкодують найтемніших фарб, щоб схарактеризувати «низькі расові властивості» революційного пролетаріату.

Рудницький, Донцов і Ко⁵ твердять, що класової боротьби нема. На їхню думку, так звана класова боротьба — це просто вияв расової неоднорідності, це форма расової боротьби в середині даної нації. Рудницький з цього приводу висловлюється так: «Українці — це типовий дрібнохліборобський, селянський народ, з нікчемними останками (зглядно початками) інших псевдоклас: великих земельних власників (1%), міщанства (2%), робітничого пролетаріату (3%), все це максимальні цифри. Слыве всі великі земельні власники, слыве вся буржуазія, подавляюча більшість міського пролетаріату на Україні — це не українці, а чужинці, з правила завзяті вороги емансипації українського народу....».⁶

Не говорячи вже про те, що цифри подані Рудницьким — фальшивка, цікаво відзначити дві тенденції, які цей фашист намагається протягти в поданому абзаці. Це поперше, славлена теорія «безбуржуазності» української нації! А подруге, спроба показати, що український пролетаріат, революційну рішучість якого соратники Рудницького добре відчули на власній шні, є чужим «расовим ядром», і його класова пролетарська ідеологія є вияв чужої «расової психології».

Знову ж таки зворушлива єдність в думках з німецькими фашистами. Гітлер, як відомо, на Нюренберзькому з'їзді націонал - соціалістичної партії підкреслював існування «рівних расових субстанцій» в німецькому народі. Курт Ростен один з новоявлених расових теоретиків німецького фашизму описує низькі расові властивості «східно - європейської раси»: «Східна людина дуже негарна, але гірше всього те, що моральні властивості її далекі від шляхетності і порядності. Вона не здатна до великих думок і зльоту фантазії. Вона не любить ризику...» і т. д. Перелічивши

¹ О. Наріжний. Соціалістичним «критикам», Вісник, Львів, 1933, т. III, кн. 9, ст. 672.

² R. W. Darre. Das Baueratam als Lebensquell der Nordischen Rasse.

³ Rechenbach H. Blutfragen des deutschen Bauernoms München. 1929. Nationasoz. Monatshefte. 1934 Н. 48, ст. 212.

⁴ Metzner. Blut und Boden als Grundlagen unseren Volkstums. Naz - soz. Monatshefte. 1934 Н. 48, ст. 222.

⁵ С. Рудницький. До основ українського націоналізму, ст. 102 — 103.

цілий ряд подібних властивостей «східно - європейської людини», Ростен несподівано приходять до висновку: «В Німеччині ця раса дуже поширена. А що цій расі певластива любов до землі, люди, що до неї належать, легко кидують землю і саме з них вербують німецьких промислових робітників». І вже цілком логічно з цієї концепції випливає, що більшовизм — це вияв «низьких расових властивостей гіршої частини людства». Цю концепцію розвиває Ленц (згадуючи баварську, радянську революційну армію), про це пише американський расовик Стоддард. Г. Гюнтгер заявляє, що «більшовизм... означає дальше проникання азійської крові в Європу і в отже з расового погляду гунським і монгольським нападом Азії на Європу».¹ Нарешті, агітпроп коричнявого бандитизму А. Розенберг в «Міфі ХХ століття» пише, що «більшовизм означає повстання монгольське проти нордичних культурних форм, він є потяг до степу, є ненависть кочовника до індивідуальності, означає спробу взагалі відкинути Європу».²

Зовсім «за Рудницьким», який теж оголошує потяг до «червоного універсалізму» расовою властивістю «москальського пролетаріату» та «жидів». Такі внутрішньо-політичні настанови фашизму. Така його «філософія історії» — терористична диктатура фінансового капіталу знайшла своїх ідеологів і «теоретиків» в особі расовиків!

Але не тільки внутрішня політика фашизму має свій вияв в термінах расової теорії, зовнішня його політика, його настанова на інтервенцію проти СРСР та відірвання України від СРСР, все це також має свій расово-теоретичний вияв.

Україна в планах міжнародного імперіалізму посідає чільне місце. «З переходом партії до здійснення суцільної колективізації і ліквідації куркульства як класу, українська націоналістична контрреволюція особливо пожвавила свою контрреволюційну роботу. Беручи до уваги щтому вагу України в народно-господарському балансі СРСР та її роль аванпосту радянського Союзу на Заході, сюди насамперед спрямували свою увагу та апетити польські пани, німецькі імперіалісти, англійські твердолобі та інші інтервенціоністські елементи, збираючи і фінансуючи українську націоналістичну контрреволюцію, розглядаючи відрив України від Радянського Союзу, як утворення бази для відновлення влади поміщиків і капіталістів у всьому СРСР. Окрилене активізацією всього антирадянського фронту, пожвавило свою діяльність українське націоналістичне контрреволюційне охвістя за кордоном — різні Коновальці, Левицькі, Шептицькі, Донцови, Скоропадські, Полтавці - Остраниці та інші кати трудящих України».³

Прихід до влади Гітлера сповнив надіями як зарубіжних українських фашистів, так і їхню агентуру в УСРР, активізував увесь антирадянський фронт. Контрреволюційне українське охвістя також з радістю вітає пляш японської воляччини та фашизму. Показово, що після окупації Манчжурії там відразу ж почали виходити контрреволюційні українські журнали: «Листви з Далекого Сходу» і газета «Манчжурський Вісник». «Японія в Манчжурії і Гітлер в Берліні це залізані обценьки, якими охоплено із Сходу і в Заходу російського спирта. Марксієвсько-більшовицька атака ліквідована. Зачинається контрпастух».⁴

¹ Н. Günther. Rassenkunde des deutschen Volkes, ст. 144.

² А. Rosenberg. Der Mythos des XX Jahrhunderts, 2 Aufl. Hoheneichen — Verlag. München 1931 ст. 111.

³ П. Постишев. Промова на листопадному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У.

⁴ Д. Донцов. Сумерк марксизму, Вісник, 1933, кн. 4, ст. 308. Подібні ж висловлювання в статті Калієна, «Діло» від 1 березня 1933, в статті Данько «Гітлеризм і більшовизм», «Діло» 17 березня 1933 р., статті Шептицького «Германофільство українців», «Мета» 12 березня 1933 і в цілому ряді інших контрреволюційних, інтервенціоністських статейок.

Всі ці сподівання і надії міжнародної контрреволюції і передусім німецького, українського та японського фашизму мають свій расово-теоретичний і геополітичний відбиток.

Ми вже знаємо, як Грушевський ще 1918 р. протягав руку німецьким інтервентам, супроводжуючи цей жест широкими розмовами про схожість «расової психології» українців і німців. Ми бачили, як зворушливо вихваляв Рудницький високі властивості нордичної раси.

Ту саму орієнтацію на нордичну расу, а коротко кажучи, на німецький фашизм ми знайдемо і в писаннях Донцових, Щербаковських та їм подібних. Щоправда, Рудницький і К^о порадили схрипуватися з нордичною расою, не сплативши господаря, бо німецькі фашисти, інспіруючи інтервенцію проти СРСР і підтримуючи плани відірвання України, мотивують це в частині расової теорії якраз тим, що слов'яни і зокрема українці є нижча раса, неадатна існувати без німецького керівництва. «Український парид, як нижча раса не може існувати без німецької організуючої і керівної влади», — пише А. Розенберг. Те саме пише Гітлер, говорячи, що всю слов'янську державність утворили німецькі елементи «чудовий приклад тієї велічезної державної ролі, яку здатні відігравати німецькі елементи, коли вони діють серед нижчої раси». Треба взагалі підкреслити, що все це, характерне для фашистів вихвалювання нордичної раси та малювання темними фарбами низьких расових властивостей інших рас і передусім «східно-балтійської раси» (до якої на думку расовиків належить в основному людина СРСР), політично означає ніщо інше, як заклик до інтервенції. І це такою ж мірою, як і міркування расових теоретиків про низькі расові властивості «кольорових рас», є спроба «наукоподібно» виправдати політику колоніального розвою, запроваджувану імперіалістами. Чого вартий, наприклад, опис властивостей східно-балтійської раси соратника Гюнтера д-ра Дітера Герхарда: «Східно-балтійська раса неповоротлива, тупа, замкнена, недовірлива, вимагає твердого управління... ці властивості разом з жорстокістю та лукавством роблять східно-балтійську людину дуже схильною до більшовизму. Східно-балтійська людина не відзначається моральністю: статевий інстинкт виявляється у неї в огидливих формах, купний гріх, спільність жінок... Нема сумніву, що східно-балтійська раса схильна до розпусти і комунізму». А подібних «характеристик», що правлять за «теоретичне» угрунтування до інтервенції можна подати безліч. Цікаво, що німецькі фашисти, виходячи із спільності своїх політичних настанов з планами японського імперіалізму, поспішили оголосити японців «арійцями далекого сходу» і відразу ж знайшли в нпми расове споріднення. Щоправда, японським імперіалістам та фашистам расизм аж ніяк не чужий. Відомий Садао Аракі у своїй статті «Завдання Японії в епоху Сіво» в розділі «Помилкова філософія про відсутність відмін» так формулює погляд японського расизму: «Якщо тут не існує великої різниці між людьми щодо зовнішнього вигляду, то все ж існують відмінні, визначені расовою приналежністю і національністю. У нас, у японців, є свої властивості і своя мета, а в кптайців свої особливості. Такі ж відмінні і серед інших держав... Ідеї про відсутність відмін ми визнаати не можемо».¹

Відчувши несподіване «споріднення душ» і схожість «расової психології», українські фашисти почали хвалити японських імперіалістів, високі властивості японської культури і т. д.² Отже, ми бачимо, що політичний ланцюжок, який зв'язує докучи німецький фашизм, українську контрре-

¹ Додаток до книги *О. Там і Е. Поган. Военно-фашистское движение в Японии, Партиздат, Москва, 1933, ст. 252.*

² Див., напр., вірші *О. Ольжич. Японія і статті про Японію у фашистському «Літературно-Науковому Віснику».*

революцію та японський імперіалізм в їхньому намаганні до інтервенції проти країни переможного соціалізму, приводить і до формулювання схожих «расово - теоретичних» побудовань. Расово - теоретичну термінологію використовують для формулювання контрреволюційних інтервенціоністських прагнень міжнародного імперіалізму.

Свого часу Енгельс злісно глузував з «патріотичних фантазій», якими прикривається німецька вояччина в своїх спрямуваннях. Надзвичайно свіжо звучить в наші дні Енгельсова іронія: «Доля вже потурбувалася про те, щоб все це могло здійснитися. Романські племена перебувають в стані швидкого занепаду; так, наприклад, іспанці та італійці вже майже цілком загинули, французи в даний момент також переживають розпад. З другої сторони, слов'яни цілком нездатні до справляного сучасного державного будівництва і всевітньо - історичний процес засудив на германізацію, при чім відомою Австрії знову належить роль найважливішого знаряддя провидіння».¹

Чого варті спроби підготовки імперіалістичної війни та інтервенції проти СРСР, що їх прикривається расовою аргументацією, блискуче показав тов. Сталін у своїй доповіді XVII з'їздові ВКП(б): «Треті думають, що війну повинна організувати «вища раса», скажемо германська «раса», проти «нижчої раси», насамперед — проти слов'ян, що тільки така війна може дати вихід з становища, бо «вища раса» покликана запліднювати «нижчу» і владарювати над нею. Припустимо, що ця дивна теорія, яка так само далека від науки, як небо від землі, — припустимо, що ця дивна теорія перевели на практику. Що з цього може вийти? Відомо, що старий Рим так само дивився на предків нинішніх германців і французів, як дивляться тепер представники «вищої раси» на слов'янські племена. Відомо, що старий Рим третирував їх як «нижчу расу», як «варварів», покликаних бути у вічній підлеглості «вищій расі», «великому Римові», при чому, — між нами будь сказано, — старий Рим мав для цього деяку підставу, чого не можна сказати про представників нинішньої «вищої раси». А що з цього вишло? Вийшло те, що не римляни, тобто всі «варвари», об'єдналися проти спільного ворога і з громом повалили Рим. Постає питання: де гарантія, що претензії представників нинішньої «вищої раси» не приведуть до тих же сумних результатів? Де гарантія, що фашистсько - літературним політикам у Берліні пощастить більше, ніж старим і випробуванним завойовникам у Римі? Чи не вірніше буде припустити протилежне?».²

Наша характеристика «расово - теоретичного» утунтування інтервенціонізму була б неповна, коли б ми не вгадали про геополітичний додаток расизму. Геополітика — це вчення про зв'язок політичних подій в земними просторами. «Геополітика — вчення про географічну зумовленість політичних явищ... ідеологічно загострилася і виділилася в окрему наукову систему тільки завдяки ідеологічним струсам, зв'язаним з імперіалістичною війною та революцією в Німеччині. Катастрофа німецького імперіалізму, втрата колоній більше як десятирічна ізоляція Німеччини в наслідок блокади та інфляції, — все це привернуло увагу видатних німецьких географів до взаємовідношення між державою і середовищем...».³

¹ Енгельс. По и Рейн; Маркс и Энгельс. Сочинения, т. XI, ч. II, ст. 7, Партиздат 1933.

² И. Сталин. Звітна доповідь XVII з'їздові партії про роботу ЦК ВКП(б), Партиздав, 1934, ст. 11.

³ А. Радо. Геополитика БСЭ, т. 15, ст. 389 — 391; Москва, 1929. Дивись також К. Виттфогель. Геополитика, географический материализм и марксизм, «Под знаменем марксизма» № 2 — 3, 1929, ст. 16 — 42. И. Зевач. Геополитика и фашизм. Вестник Коммакадемии № 1. 1934, Партиздат. Дивись там же: «Гандбук» геополитики; «Vierteljahrsschrift zur Geopolitik». Berlin, 1928, або Н. Hassinger. Staat und Landschaftsgestaltung Forsch. und Fortschritt, 1934, № 3, ст. 116 — 117.

За основоположника геополітики можна вважати відомого німецького географа Ратцеля і шведа Челлена. Геополітики розглядають державу як якусь надіндивідуальну істоту, складену з властивостей «народу» та території. Властивості території (географічне місце, ландшафт, клімат, ґрунт, рослинність і т. д.) якимось таємничо оформлюють і все «державне ціле»; і весь «характер народу», визначають політику держави і т. д. Всю політичну історію народу «географічно зумовлено». Вже в цієї схематичної характеристики для нас ясно, що логічно геополітика найщільніше зв'язана з расовою теорією, є її географічний додаток. На це у нас досі чомусь не звертали уваги, тим часом як цілком очевидно, що расистське «Blut und Boden» і геополітичний «вплив території на все обличчя народу» — це ягідки з одного куща. Расові теоретики вважають всі фізичні і психологічні ознаки за «природно зумовлені», геополітика намагається цю «природність» конкретизувати. І так само расова теорія із своїми «природними» законами розвитку людства приходить до суцільної біомістики, так само геополітика при всій своїй приказовій «природності» приходить до питання про вплив території на характер держави, до таких же суто містичних уявлень. І не випадково ці дві рідні сестри стали вірними служницями фашизму. Ультра-реакційний, імперіалістичний характер геополітики не менш очевидний, ніж фашистський характер расової теорії. Український фашизм давно відчув цей зв'язок між геополітикою і расовою теорією, і голова українських расистів Рудницький протягом багатьох років розвивав паралельно і расову теорію і націоналістичну, геополітичну концепцію. «Будова земної поверхні, вплив підсоння, ростинних і звіршинних плідів краю будують тіло народу, що в цім краю живе. Тілесні різниці між расами і народами походять тільки звідси... Через людську пспіху всі ці природні чинники обусловлюють ціле духовне ество народу, — цілу його діяльність...»¹ Фактори ці, за Рудницьким, мають «непереморний вплив на людину». Це «настановне твердження» ми знаходимо в тій же книзі Рудницького в розділі, сама назва якого говорить за себе: «Націоналізм і територія». Вся політика даної нації повинна, за Рудницьким, спиратися на «географію рідної країни». Незнання географії і геополітики привело, за думкою Рудницького, петлорівський уряд до згубної франкофільської орієнтації, тим часом як цілком очевидно, що орієнтуватися треба на Німеччину та Англію. Ще за часів імперіалістичної війни Рудницький поспішливо «пропонував» Україну німецькому імперіалізмові.² Пізніше, плазуючи перед англійськими твердолобами і німецькими імперіалістами, цей фашистський наймит найпривабливішими фарбами малював перспективи «колонізації» України. Намагання збудувати «самостійну», куркульську Україну набрало у Рудницького адекватного географічного виразу. В своїй праці «Проблеми географії України» він не раз говорить про «морфологічну самостійність України», про «тектонічно-морфологічну самостійність України», про «кліматичну самостійність України» і т. д.³

Ця географічна «самостійність» України є, за Рудницьким, геополітична основа українського націоналізму і його намагання до побудови «самостійної України».

На цій «морфологічній, самостійній території» України збереглася «суто арійська, українська раса, в чистішому ніж будь де в Європі вигляді».

¹ С. Рудницький. До основ українського націоналізму, ст. 43. Такі ж погляди ми знайдемо і в Донцова в його статті «Культура занепаду», де він розглядає «етнічно-географічні фактори формування московської пспіхки», «Шляхи» № 5-8, ст. 360;

² Rudnyzkyj. Ukraina und die Ukraine. Berlin, 1916, ст. 47 й ін.

³ С. Рудницький. Проблеми географії України, Збірник Мат. природ. лік. секції. Наук. Т-ва ім. Шевченка, т. XVIII — XIX, Львів, 1919, ст. 74, 79 та інші.

Ці націоналістичні міркування є прелюдія до дальших його міркувань про «природні кордони» України. Вірний наймит пімецького та польського фашизму без застережень включає в «природні кордони України» і Крим і Кавказ. Навіть більше, апетити цього «націловача» такі великі, що він розгортає перед міжнародним імперіалізмом таку «спокусливу» картину колонізації СРСР: «географічне становище відкриває світле майбутнє української колоніальної експансії. Підкавказзя і степові області над Нижньою Волгою та Уралом є власне з культурного погляду нічим багатством»... далі йде Кавказ, Закавказзя і навіть Туркестан та Середня Азія — «український народ може знайти також досить сил, щоб поки ще несучільний ряд колоніальних просторів від Каспію до Тихого Океану перетворити на суцільну смугу української національної території в тисячі кілометрів завдовжки і сотні кілометрів завширшки». Апетити,¹ як бачимо, солідні. Водночас в погляді геополітики і «природних кордонів» Рудницький переглядає політику петлюрівських самостійшків, відзначаючи, що в першу чергу український націоналізм повинен закріпити за собою Чорноморський берег, який «в виду вічної грози з півночі є одиноким надійним вікном в Європу».² Подібні погляди Рудницький розвивав в ряді своїх статей в УСРР під крильцем націоналістичної контрреволюційної банди, яка орудувала справами української Головнауки — Яворського, Коника, Озерського і К°. З благословення Скрипника навколо нього утворилася ціла націоналістична школа географів (Герінович, Дубляк і К°), яка пропагувала в дещо обережнішій формі погляди свого «вождя». В цілому ряді підручників географії, журнальних статтях і т. д. протягувалися контрреволюційні, фашистські погляди Рудницького.³ Шкідлива робота цієї компанії фашистів та шпигунів позначилася і на картографії, творенні географічної термінології і т. д.

Ми не можемо спинитися на цьому докладно. Нам важливо підкреслити, що всі ці геополітичні настанови Рудницького і К° найцільніше зв'язані в расовою теорією українського фашизму і є його необхідний додаток.

Політична суть всіх цих геополітичних міркувань цілком ясна. Нам хотілось би тут нагадати про ту блискучу, глибоку критику, якій піддали свого часу Маркс і Енгельс теорію «природних кордонів», яка становить складову частину всяких геополітичних поглядів. Енгельс показав, що під вимогою географічного, «природного кордону», під вимогою, «що Рейн треба захищати на По», криється швидше б сказати вимога «певного політичного, військового кордону». «Ми тепер побачили, — пише Енгельс, — до чого приводить теорія «природних кордонів», висунута представниками теорії середньо-європейської великої держави. — Те ж саме право, яке Німеччина має на По, Франція має на Рейн. Якщо Франція не повинна прагнути до того, щоб зза доброї військової позиції приєднати до себе 9 мільйонів валонів, нідерландців та німців, то ми не маємо також жодного права намагатися до того, щоб зза військової позиції поневолювати 6 млн. італійців. *І цей природний кордон, річка По, кінець - кінець в лише тільки військова позиція*, і тільки тому, говорять нам, Німеччина повинна тремати її... Теорія природних кордонів, застосована до Португалії, вимагає розширити цю країну до Піренеїв і дозволяє включити всю Іспанію в Португалію. Якщо брати на увагу закони вічної справедливості, то природний кордон князівства Рейсс - Грейц - Шлейц - Лобенштейн також повинен розширитися принаймні до кордонів Німецького союзу, або навіть далі

¹ С. Рудницький. Основи землезнавства України, т. II, ст. 325 і 336. Прага.

² С. Рудницький. До основ українського націоналізму, ст. 54.

³ Ряд статей вміщено, наприклад, в журналі «Вісник природознавства», який редагував шкідливий ботанік Яната.

того — до По, а може й до Вісли». ¹ Величезний інтерес становить те, що Маркс, критикуючи «дурних тевтонських крикунів і баварських провінціальних дворянчиків» — Krautsjunkers, показує, що «расова теорія зв'язана з теорією природних кордонів». «Я дозволю собі в декількох словах викласти теорію, висунуту цієї газетою. За винятком німецької всі раси Європи розкладаються. Франція занепадає, Італія повинна вважати себе за виключно щасливу тим, що вона перетворена на німецьку каварму; слов'янським племенам бракує моральних якостей, щоб самим управляти собою...» і т. д. Далі Маркс пише, що «з тих же кіл» входить думка: «що Рейн треба захищати на По і що австрійські позиції на По, Адіджі і Мінчіо утворюють природний військовий кордон Німеччини проти французького нападу». ²

Ми використовуємо нагоду, щоб звернути увагу читача на те, як уже в ті часи в Німеччині були розповсюджені в суті справи «геополітичні» теорії. (Наприклад, дуже цікава з цього погляду книга Ріля). ³

Отже, ми бачимо, що вже Маркс і Енгельс піддали жорсткій критиці перші «геополітичні» спроби і справедливо відзначили зв'язок їхньої з расизмом.

В сучасному німецькому і українському фашистському расизмі цей зв'язок виявляється в «найзакінченішій формі».

На цьому ми закінчимо розгляд расової теорії українського фашизму, такої близької «духом» або точніше своїми політичними настановами до расової теорії німецького фашизму. На закінчення слід підкреслити, що ми розглянули расову теорію українського фашизму в основних її рисах. На черзі ще чимало роботи над викорчуванням цієї теорії в усіх її, частенько замаскованих формах, бо націоналісти і націонал-ухищисти протягали український расизм в найрізноманітніших пшаннях. Сюди належать вихвалювання антропологічних поглядів Антоновича (а що це за «погляди» ми вже знаємо) — О. Гермайзе. ⁴ Вихвалювання Антоновича тим же Грушевським ⁵ в покликанням на цитовану нами статтю Антоновича «Три типи пародні», ті ж націоналістичні ідеї про самотність української психології і культури та її епохальної відмінності від російської культури ми знаходимо в статтях Е. Тимченко, ⁶ Д. Щербаківського ⁷, Ф. Колеси ⁸ та ін., в демографічних «дослідженнях» Птухи.

Такі ж самі погляди на особливі расові властивості української нації, на залежність цих властивостей від території і т. п., знаходимо і у М. Яворського. Цей фашист і шпигун в своїх «Нарисах історії України» (ДВУ, ч. I, ст. 11 — 12) пише: «... Диференціація клімату й ґрунту, рослинного та тваринного світу, географічних прикмет тощо, приводить до різноманітності культурного розвитку в окремих народів»... «Не через що інше, як через цю різноманітність природних умов праці, розвинулися різні ступені культури, різні її типи, окремі раси людства, різні його звички, різні здібності народів»... «Різнома-

¹ Ф. Енгельс. По и Рейн; Маркс и Энгельс, т. XI, ч. II, ст. 45, Партгиздат, 1933.

Підкреслення мое — І. П.

² Маркс. Стаття в New-York Daily Tribune № 5598. Перспективи війни в Пруссії. Маркс и Энгельс, т. XI, ч. II, ст. 119.

³ W. H. Rife. Die Naturgeschichte des Volkes als Grundlage einer deutschen Social-Politik. Band I. 4. Aufl. Stuttgart und Augsburg. 1857, особливо ст. 188 та дальші, або книгу: Duller E. Deutschland und das deutsche Volk. В. I. Leipzig. 1845, особл. ст. 20 — 21.

⁴ О. Гермайзе. «Україна», 1928, № 5, ст. 22, ВУАН — ДВУ.

⁵ Грушевський. «Україна» 1928, кн. 5, ст. 7.

⁶ Е. Тимченко. «Україна», 1924, № 3, ст. 9.

⁷ Д. Щербаківський. «Україна», 1924, кн. 4, ст. 3.

⁸ Ф. Колеса. «Україна», кн. I, 1928, ст. 177 — 178.

нітність цих прикмет і поділила людство на окремі раси та нації, давши їм те, що зветься расовою та національною вдачею». Ми бачимо, що цей ватажок «валенродистів», нахабно маскуючись псевдомарксистськими міркуваннями, протаскує улюблену фашистами думку про споконвічну, природну відмінність «рас - націй», що, мовляв, залежить від таких природних чинників як то: «диференціація клімату й ґрунту». Яворський напевне знайшов спільний «ґрунт» для своєї діяльності та діяльності деяких контррозвідок, але цей «ґрунт» не має нічого спільного з чорноземом або суглинком, а має цілком ясно виявлений характер, баується на прагненнях і мріях фашистів відірвати Радянську Україну від цілого СРСР, відновити владу буржуазії та поміщиків.

А в творі Арсена Хоменка — «Національний склад людності УСРР»¹ ми маємо спробу зовсім в дусі Рудницького зашлямувати мішані шлюби між українцями та представниками інших національностей: «майже в усіх випадках, — пише Хоменко, — які б національності не взяти, на сто шлюбів однопонаціональних припадає менше число розводів, ніж на сто мішаних шлюбів». І, не вважаючи на пару застережень, цю думку розвивається в інших місцях.

Пропаганду нахабного шовінізму ми знаходимо і в працях Геріновича в його «Нарисах економічної географії України». Тут і твердження, що Україна з культурного погляду є частина західної Європи відмінно від Москви. «Українець сильніший культурою, ніж його північний сусід», — пише Герінович. Все це супроводжується у Геріновича фашистським расовим приспівом. Виявляється, що українці, довжиною піг — європейці, а росіяни належать до «фінсько - монгольської раси» і т. д.²

Безперечно, щодо «розроблення» українського расизму приклав руку і Скрипник. Якщо в одному своєму творі він пише, що вчення про нерівноцінність людських рас він вважає за «смішне» (тільки смішне),³ то це не перешкоджає йому та його школі і теоретично і практично послідовно проводити ідейку «самобутності української психології», своєрідності української культури в докорінних відзнаках її від російської культури і т. д.

Адже ця ідейка «самобутності» є складова частина всякої «расової психології». Юрипці і К^о також «шопрацювали» в цьому напрямі.

Отже, для нас ясно, що перед нами велике завдання — нещадно викорчувувати рештки всіх цих контрреволюційних, націоналістичних, расистських ідей, що їх протягали іноді в прихованій формі. Український націоналізм, український фашизм зробив, як ми вже знаємо, спробу підвести «біологічну базу» під свою контрреволюційну практику, зробив спробу вбити «антропологічний» клин між трудящими України і трудящими інших частин нашого Союзу. Бажання перетворити Україну на колонію чужоземного капіталу, відчинити двері інтервенції, його орієнтація на пімецький фашизм — все це позначилося на славленій расовій теорії. Тим часом, як банда шпигунів і контрреволюціонерів, різних Баданів, Яворських, Озерських, Коників та їм подібних, працюючи на гроші чужоземних розвідок, підготовлювала інтервенцію, в той самий час різні «теоретики» українського фашизму, підфарбувавши стару служницю імперіалізму — расову теорію, намагалися підвести «природно - наукову базу» під сподівання і прагнення української буржуазії та куркульства. Але руки короткі!

¹ А. Хоменко. Національний склад людності УСРР, ст. III.

² Цілий ряд цікавих прикладів націоналістичних перекручувань в історії етнографії і т. д. читач може знайти в прекрасній книжці В. П. Затонського «Національно - культурное строительство и борьба против национализма». Изд. Укр. Рабочий. Харьков, 1934.

Розмір статті не дозволяє нам детально зупинятися на всіх перекручуваннях в цьому питанні.

³ Скрипник. Зближення і злиття націй ва доби соціалізму, Пролетар, 1931, ст. 25.

Українські пролетарі і колгоспники переможно за проводом компартії, в нерозривному зв'язку в трудящими всього СРСР, будуючи соціалізм, розгромлюючи націоналістичну контрреволюцію, її ідеологів та «теоретиків». За проводом нашої партії ми дійшли гігантських успіхів в індустріалізації УСРР, соціалістичній перебудові сільського господарства України, в будівництві української радянської соціалістичної культури. Радянська Україна — невід'ємна частина нашого Союзу і пролетарі та колгоспники радянської України, йдучи під прапором пролетарського інтернаціоналізму, і далі переможно будуватимуть національну форму і соціалістичну змістом культуру УСРР.

Про роботу інститутів ВУАМЛІН'у за II квартал 1934 р.

В другому кварталі 1934 року інститути ВУАМЛІН'у домоглися деякого зрушення в своїй роботі, запровадивши певну плановість і систему в неї. Плановість позначилася насамперед у тому, що інститути восередили свою увагу (крім Інституту радянського будівництва і права) на старанній підготові і організації основних для всієї роботи інститутів наукових праць. Інститут Філософії склав уже план монографії «Народження нової людини», інститут Економіки — про «Лозівську МТС», інститут Історії — підручник з історії України.

В другому кварталі утворено Комісію світової політики під головуванням Кете Поль. Комісія вже приступила до роботи.

I. В інституті Філософії

Робота інституту Філософії в другому кварталі поточного року йшла такими основними напрямками:

Поперше, це готування до сесії ВУАМЛІН'у, що відбулася 2 — 5 червня ц. р. До сесії інститут Філософії повинен був підготувати одну доповідь і ряд виступів. Були накреслені виступи т. Адріанова на тему — «Соціалістичні виробничі відносини у другій п'ятирічці», т. Мілославина на тему — «Про диктатуру пролетаріату», т. Сараджєва на тему — «Тов. Сталін про теорію стихійності», т. Ігнатюка — «Про перевиховання трудящих мас», т. Полякова — «Про критику расизму українського фашизму» і доповідь т. Васильєвої на тему — «Сталін про метод лєнінізму в праці «Про основи лєнінізму».

Другою роботою, яку провадив за цей квартал інститут Філософії, є готування збірника «Критика расових теорій у галузі медицини, біології і педології». Над збірником працювали майже всі природничо-наукові сектори інституту Філософії і були притягнені два наукових співробітники зовні. Над цим збірником інститут виконав таку роботу: наприкінці березня були заслухані публічні доповіді на ці теми і цілий ряд виступів. Потім наукові співробітники ваялися до опрацювання стенограм у самостійній статті. В процесі цієї роботи інститут не раз скликав працюючих товаришів групою і поодинокі й обговорював висунуті в процесі роботи такі питання, як критика расової теорії фашизму, як використовувати класиків марксизму. Було висунуте питання про необхідність використати для цих робіт успіхи соціалістичного будівництва в галузі охорони праці, оздоровлення трудящих тощо. А також експериментальні дані нашої науки. Група обговорила деякі теоретичні питання, наприклад, — чи визнає марксизм еволюцію і т. д.

Останнього місяця в інституті розгорнулася підготовка до основної роботи в цьому році — колективної праці на тему «Народження нової людини». Інститут має побудувати цю роботу на вичерпанні фактичного матеріалу, що характеризує процес народження нової людини. Об'єктами дослідження накреслено ХТЗ і колгосп Лозівського району. Зважаючи на всю складність цієї проблеми, в цьому році готується лише частина, хоча й найважливіша, цієї проблеми, а саме — утворення соціалістичної дисципліни праці і нового соціалістичного ставлення до власності на заводі і в колгоспі. Насамперед передбачалося всебічне вивчення нового побуту.

Що зробила до цього часу ця група? За планом, товариші спочатку мали працювати над літературними джерелами і, насамперед, над пильним вивченням класиків марксизму в питанні про шляхи і засоби виховання нової людини. Тут вже зроблено велику роботу. Після цього товариші приступили до складання робочого плану на ХТЗ і в колгоспі. План обговорено в інституті і подано на обговорення до президії. Президія 3/VII ц. р. обговорила цей план, затвердила його, як орієнтовний і достатній для того, щоб розпочати роботу на заводі, і поділя ряд конкретних вказівок. Тепер бригада працює на ХТЗ, де має пробути протягом двох місяців. Основних

робітників у бригаді три: Ігнатюк (бригадир), Дорошенко і Вольнов. Ї ще три підсобних робітники. З осені, в переходом на новий об'єкт — колгосп, у бригаду ввійдуть ще 2 чоловіки.

І, нарешті, останній напрям роботи інституту — розгортання масової роботи. Деяку роботу щодо цього зробило ТВМД. За цей період було проведено кілька доповідей на тему «Український націоналізм на філософському фронті». Для доповідей використувано місцевий матеріал а викладів діалектичного матеріалізму. Накреслено й розподілено для перегляду друковану продукцію і стенограми лекцій деяких викладачів діалектичного матеріалізму харківських вищів. Ця робота буде завершена восени.

II. В інституті Історії

1. Основною роботою в II кварталі було складання підручника.

Як один з етапів підготовчої роботи по складанню підручника проведено широку нараду викладачів - істориків в питаннях викладання історії. Широко обговорено стабільну програму в історії України.

Підготовлено проект плану підручника з історії України; проект розглянуто на президії ВУАМЛІН'у, після обговорення на президії і консультації в тт. Ваногом та Понтоковським, потім план перероблено і здано до НКО.

Утворено комісію в питаннях викладання історії.

В зв'язку з підготовою підручника науковий співробітник інституту т. Скубицький пише критичну статтю про перший том історії України. В другому кварталі інституту Історії удалось нарешті випустити № 1 журналу «Історик-більшовик», підготова якого запізнилася неупустимо довго.

В зв'язку з 20 - річчям імперіалістичної війни інститут організував доповідь т. Кете Поль.

III. В Аграрно - економічному інституті

В центрі уваги Аграрно - економічного інституту в II кварталі стояла підготова плану монографії про «Лозівську МТС». Проведено низку нарад. План двічі обговорювався на президії ВУАМЛІН'у, при чому зроблено істотні поправки і додатки. Інститут вже взявся до роботи над монографією.

За II квартал Аграрно - економічний інститут за планом виконав такі завдання.

Підготовлено до друку:

Збірник на 5 арк. «Зміцнення артілі і шлях до безкласового соціалістичного суспільства»; автори: Лур'є, Шліхтер, Ефроїмський, Пасічник, Колос, Гувєєв. (Збіряк передано до редвизаву).

«Підсумки та завдання боротьби в українським націоналізмом на економічному фронті» — Шахар, Шаховський — 3 арк.

«На аграрному фронті» — Пасічник, Колос, Бревко — 3 арк.

«Змикання націоналістичного ухилу, очолюваного Скрипником, з інтервенціоністами» — Сенченко (повідь на сесії ВУАМЛІН'у і в Москві в Комакадемії), — 2 арк.

Крім того, наукові співробітники інституту дали ряд статей в журнали «Підмарок - лєнінським прапором», «Більшовик» і т. д.

IV. По інституту Радянського Будівництва і Права

Інститут Радянського Будівництва і Права взяв активну участь в проведенні ВУАМЛІН'ом сесії. Крім основного доповідача т. Дзєніса, інститутом було висунуто 3 чол. для виступу в дебатах (Постоловська, Сізонов, Куліковський). Колективно обговорювалося виступи (тези) цих товаришів. Науковими співробітниками інституту (Куліковський, Індиченко) було проведено підготовчу роботу в робітниками ХТЗ, які виступали на сесії ВУАМЛІН'у.

Інститут брав активну участь у проведенні сесії Московського н/д інституту Радбудівництва і Права.

Інститут взяв участь в експедиції ВУАМЛІН'у 5/VII до Лозівської МТС для вивчення колгоспного будівництва. Науковим працівникам, що беруть участь в цій експедиції, інститут запропонував розробити такі питання:

а) завдання ппзових органів диктатури пролетаріату в організаційно - господарському й політичному зміцненні колгоспів;

б) договірні стосунки МТС із колгоспами;

в) госпрозрахунок у колгоспах.

На друге півріччя інститутом взята лінія на фундаментальні роботи — монографії (про що не раз говорили тт. Постишев, Попов, Стецький).

Зараз опрацьовується план одвієї інститутської монографії: «Зміцнення диктатури пролетаріату в другій п'ятирічці».

Дуже мало було проведено інститутам широким науковим доповідей, особливо в виїздом на периферію, в питаннях зміцнення пролетарської держави і перебудови роботи держапарату відповідно до постанов XVII партз'їзду.

V. Літературна комісія

Підготовлено до друку збірники: «Проти націоналізму в мові і літературі». В збірник увходять статті: Щупака — «Виниченко та його трубадури», Шабльовського — «Проти націоналістичної фальсифікації Шевченка», Кагановича — «Проти націоналізму в художній мові», Хвилі — «Куди ведуть шляхи шведських могил» тощо.

Підготовлено до друку брошуру Щупака — «Про соціалістичний реалізм».

VI. Комісія світової політики підготувала

Збірник: «Японія на шляхах війни» — 12 аркушів. Автори: Радек, Велічко, Чопп, Фкельчик, Кравчик, Красильщikov.

Брошуру з популяризації постанов XVII з'їзду ВКП(б):

«Питання радянської торгівлі в світлі постанов XVII з'їзду ВКП(б)» — Хайцер, 2^{1/2} арк.

* * *

Із короткого переліку основних моментів в роботі інститутів видно, що інститути зробили рішучі кроки (крім інституту Радянського Будівництва) в бік змістовної науково-дослідної роботи.

Однак, є ще великі хпби. Насамперед треба відзначити неуміння інститутів організувати, зібрати і використати кадри, невміння боротися за кадри. Як на зразок, вкажемо на зауваження директора Інституту історії, що він, мовляв, не може бігати й притягати до роботи того або того наукового співробітника... поза інститутом. В інститутах іноді місяцями лежать справи нерозгляненими і по суті цим ніхто не керує. Другою хпбою є неорганізованість в середині інституту. Наприклад, учений секретар інституту Радбудівництва не в курсі справ ряду робіт ВУАМЛІН'у, в яких бере участь його ж інститут. Нема керівництва від директорів окремими науковими робітниками. Президія серйозно взялася за ліквідацію цих хпб інститутів і налагодила попереднє проходження робіт через президію. В короткий час треба ліквідувати ці істотні хпби в роботі інститутів, щоб за друге півріччя можна було реалізувати основні монографії, підготовлювані до друку.

А. Сараджєс

Наукова сесія ВУАМЛІН'у

Організація робіт сесії яскраво свідчить про ті значні кроки вперед, що їх разом з усією партією і робітничим класом нашої країни зробили працівники цієї ділянки теоретичного фронту. Досить сказати, що сесія відбувалася при активній участі пролетарської громадськості ХТЗ, і навіть частково (4 - го та 5 - го червня) на території заводу, що дало змогу залучити широкі кола робітників до участі в роботах сесії. Крім великого числа делегатів з місць — наукових робітників ряду інститутів України, в роботах сесії брала активну участь делегація Комуністичної академії, на чолі в віцепрезидентом її — тов. Савельєвим. Нарешті, з великими програмно - політичними промовама на сесії виступили тов. *Попов, М. М.* і тов. *Постшиєв, П. П.*

Надто показовим з погляду актуальності й політичної важливості є характер опрацьованої на сесії тематики. Були заслухані й обговорені такі доповіді:

1. Тов. Васильєвої — «Тов. Сталін про метод ленінізму»;
2. Тов. Кіллерога — «Леніновий етап в історичній науці»;
3. Тов. Дзєніса — «Зміцнення диктатури пролетаріату в світлі рішень XVII з'їзду партії»;
4. Тов. Сенченка — «Змінання націоналістичного ухилу Скрипника в інтерв'єнціоністами».

Наукова бібліотека ВУАМЛІН'у влаштувала виставки літературної продукції класиків марксизму та відповідно до цієї тематики: одну в ВУАМЛІН'і й другу на ХТЗ.

Зміст зроблених на сесії доповідей, своєю партійною волюнтарістичною, ідейно - політичною загостреністю відповідав настановам і ухвалам XII з'їзду КП(б)У і XVII з'їзду ВКП(б) та, безумовно, виправдав проведену останнім часом велику організаційно - політичну роботу на цій ділянці теоретичного фронту України.

У багатій змістовній доповіді т. Васильєва докладно вивітнула істотні мо-

менти методу лєнінізму, розгорнуті і розвинуті т. Сталіним в «Питаннях лєнінізму». Єдність теорії і практики є основою і суттю цього методу. Аналізуючи ряд висловлювань т. Сталіна, т. Васильєва показала тісний зв'язок лєнінського методу з періодом імперіалізму і пролєтарських революцій.

Тов. Кіллерог яскраво показав роль Лєніна і Сталіна, як теоретиків революційного марксизму, їх величезні заслуги в дальшому розвитку та піднесенні вчення теорії і методології марксизму взагалі й історичної науки зокрема. «Лєнін, — каже т. Кіллерог, — був першим істориком доби імперіалізму. Роботи Лєніна в цій галузі охоплюють і історію революції: трьох революцій в колишній Росії, питання робітничого руху за часів імперіалізму, історію інтернаціоналу, соціал-демократії та Комінтерну».

Лєнінський етап в історичній науці, на думку тов. Кіллерога, це: 1 - е — новий, вищий ступінь в розвитку самої маркєвської науки, новий ступінь, що є невід'ємна і складова частина в розробці марксизму Лєніним і Сталіним; 2 - ге, що характеризує лєнінський етап в історичній науці — це є більшовицька партійність; 3 - с — непримиренна боротьба в усіма ворожими концепціями історичного процесу, буржуазною, с.-д. опортуністичною історіографією; 4-е—питання єдності теорії і практики на сучасному етапі.

Потреба дальшої розробки проблем історичного матеріалізму в нових умовах і вивчення нового досвіду класової боротьби пролєтаріату, кращого розуміння цього досвіду; потреба дальшого розвитку маркєвського лєнінського вчення і нового величезного вкладу, внесеного т. Сталіним — з усією більшовицькою рішучістю були поставлені в доповіді т. Кіллерога. Особливо підкреслив він потребу, на базі розгортання творчої, позитивної науково-дослідної роботи ще більш посилити нещадне й послідовне викриття шкідливих діяльностей українських націонал-фашистських і націонал-опортуністичних ідеологів на історичному фронті.

Тов. Дзєніс в своїй доповіді дав розгорнуту критику шкідливих право-«лівацьких» опортуністичних ідей затухання класової боротьби, відмирання держави тощо, які по суті ведуть до послаблення диктатури пролєтаріату та обезаборення робітничого класу в умовах ворожого капіталістичного оточення й шаленого опору недобитків класового ворога в середині країни Рад.

Аналізуючи величезні досягнення, що їх напередодні XVII з'їзду партії вдобуто по всіх ділянках соціалістичного будівництва і, зокрема, розглядаючи ті колосальні класові зрушення, які сталися в нашому Союзі в наслідок переможного здійснення розгорнутого соціалістичного наступу цілим фронтом, т. Дзєніс, разом з тим, ставить цілком обгрунтований на засадах маркєвського лєнінського вчення перспективний прогноз щодо дальшого економічного й культурного розвитку соціалізму, як першої фази комунізму. «Із здійсненням завдання зосередження всіх засобів виробництва в усупільненому секторі, — каже він, — буде вшвершений величезний етап в переході від капіталізму до комунізму, вирішальний етап в періоді революційного перетворення першого в другий, буде вшвершений перехід до першої фази комунізму — соціалізму».

Розглядаючи завдання максимального зміцнення радянської держави, доповідач зазначає, що на нижчій фазі комунізму ще остаточно не подолані пережитки капіталізму як в економіці, так і в свідомості людей. Держава потрібна аж до вищої фази комунізму для забезпечення максимального розвитку продуктивних сил, без чого неможливий перехід від першої до другої фази комунізму. Диктатура пролєтаріату, політика переходового періоду продовжують існувати і після знищення класів та коренів їхнього існування. Розвиток соціалізму, перехід від нижчої до вищої фази комунізму є процес не стихійний, що розвивається самопливом, а процес організації соціалістичного суспільства.

Нарешті, цілу низку нових, надзвичайно показових моментів, що характеризують націоналістичний ухил Скрипника та викривають шляхи його змикання в інтервенціоністську імперіалістичною буржуазією, висвітлив т. Сенченко. Доповідач дав розгорнутий аналіз процесу формування системи націонал-ухильницьких поглядів Скрипника. Від окремих помилок націоналістичного, правоопортуністичного і трьохістського порядку, ухил Скрипника в період особливої активності українського куркульства і буржуазних елементів, в період розгорнутого соціалістичного наступу цілим фронтом переріс в державну небезпеку, зімкнувшись з інтервенціоністами. Перетворення націоналістичного ухилу Скрипника в пряме збряддя і активну агентуру української націоналістичної контрреволюції та міжнародних інтервенціоністів стало можливим лише в наслідок послаблення партійної пильності, припущеної цілою КП(б)У. Розгром українського націоналізму і націонал-опортунізму, величезна перемога партії на цьому фронті класової боротьби пролєтаріату є наслідок більшовицького проводу ЦК ВКП(б), наслідок геніальних вказівок і настанов тов. Сталіна. Доповідач особливо відзначив величезну політичну, теоретичну й організаційну роль тов. Постішева, який безпосередньо керував цим розгромом, який відкрив класову суть націоналістичного ухилу Скрипника.

Суть та особливості націоналістичного ухилу Скрипника тов. Сенченко розглядає в трьох основних розділах: 1) класи, нації, раси; 2) інтернаціоналізм, націоналізм,

шовінізм, 3) єдність, сепаратизм, інтервенціонізм. На підставі величезного, надто показового ілюстративного матеріалу доповідач своїм поглибленим і всебічним аналізом, шляхом зіставлення тощо, досить наочно доводить, як Скрипник в ряді корінних питань відійшов від марксо-ленінського вчення, зімкнувшись у своїх поглядах і концепціях з махровими українськими націоналістами, контрреволюціонерами типу Винниченка, Грушевського і Ко, а також націонал-фашистськими інтервенціоністами типу Гітлера, Розенберга і Ко.

Промовці, що виступали на сесії, в значній мірі доповнювали та розвивали висунуті доповідачами основні положення. Так, наприклад, тов. Кете Поль (Комакадемія), відзначивши, що кожний клас намагається скористатися з історичної зброї, зупинився на ролі тов. Сталіна в розгортанні викладання та вивчення історії. «Створення наукової історії СРСР,— каже вона,— є завдання всевітньо-історичного значення». Особливу увагу приділила вона питанням історії зовнішньої політики СРСР.

Тов. Сараджев (президія ВУАМЛІН'у), виступаючи по доповіді тов. Васильєвої, говорить, що вона узагальнила висловлювання тов. Сталіна про метод ленінізму, подала окремі ілюстрації та приклади ленінського методу, здійсненого і розвинутого тов. Сталіним. Промовець обрав основною своєю темою—питання про стихійність і свідомість.

Тов. Трайнін (Комакадемія) особливу увагу приділив питанням підготовки та перепідготовки кадрів, реорганізації апарату, втягнення жіноцтва до активної участі в управлінні державою та, зокрема, ідейно-теоретичному озброєнню кадрів пролетарської диктатури.

Тов. Сізонов (ВУАМЛІН) висвітлив питання пролетарської демократії в зв'язку з проблемою дальшого максимального зміцнення диктатури пролетаріату.

Тов. Постолювська (ВУАМЛІН) на ряді надзвичайно яскравих конкретних фактів показала, як загострюється класова боротьба на окремих ділянках соціалістичного будівництва. Прогноз тов. Сталіна щодо цього особливо наочно підтверджується на матеріалі шкідницької діяльності контрреволюційних елементів у ділянці промисловості, зокрема Донбаса, перебудові якого чиниться шалений опір. На підставі опрацьованих даних тов. Постолювська висунула низку цінних пропозицій, спрямованих до дальшого зміцнення пролетарської диктатури.

Тов. Сігарьов (робітник ХТЗ) в своїй промові зупинився на діяльності депутатських груп заводу, що полягала в боротьбі за охорону соціалістичної власності, в боротьбі з п'янками, хуліганством; у впливненні та вилученні чужих і класово-ворожих елементів, в наслідок чого крадіжки та інші негативні явища на заводі в значній мірі зменшилися.

Тов. Парелкін (ХТЗ) особливу увагу приділяв питанню розкріпачення жіноцтва та все більшому втягненню його в усі ділянки соціалістичного будівництва, політичного й культурного життя країни Рад.

Тов. Куліковський (ВУАМЛІН) дав теоретичний аналіз бюрократизму, як форми класової боротьби, застосованої чужими й ворожими пролетаріатові елементами. Промовець підкреслив потребу максимального втягнення працуючих мас в управління державою, а також вивчення досвіду кращих рад і депутатських груп.

Тов. Ашраф'ян (директор ІЧП) у великій, насиченій характеристичними прикладами, промові показав відповідність тактики антипродиякських буржуазно-націоналістичних і соціал-опортуністичних елементів Закавказзя тактиці українських контрреволюційних націоналістичних і націонал-опортуністичних елементів. Особливо яскраво висвітлив блокування різпорідних реакційних угруповань Закавказзя саме підчас загостреної класової боротьби та переходу партії до розгортаного соціалістичного наступу цілим фронтом. Крім того, ним була показана тактика «тихої сапи», зокрема в ділянці теоретичній, де націоналістичні елементи Закавказзя, так само, як і на Україні, багато нашкодили.

Тов. Левенберг (інж. ХТЗ) зупинився на потребі підняти ідейно-теоретичний рівень розвитку та озброєння марксо-ленінським вченням членів і кандидатів партії для дальшої боротьби з ворожими пролетаріатові націоналістичними ідеями та їх носіями. В цьому відношенні,— каже промовець,— сесія має для нас величезне значення.

Тов. Лаврінченко (ХТЗ), на підставі досить поглибленого історично-критичного аналізу розвитку націоналістичних збочень і боротьби партії в них, приходить до висновку, що сила величезного господарського й культурного росту України полягає в тому, що вона є невід'ємною частиною могутнього братерського союзу соціалістичних республік. Здобути кров'ю жовтневі перемоги, трудящі маси ні в якому разі не віддадуть нікому і ніколи.

Тов. Шерман (ВУАМЛІН) на ряді яскравих прикладів викриває фальсифікацію та перекручення націонал-опортуністом Скрипником історії пролетарської революції на Україні взагалі, зокрема, історичної ролі Червоної армії в переможній боротьбі українського пролетаріату. Надто цікаві місця в промові т. Шермана, де він показує змикання Скрипника з лідерами української контрреволюції в цих питаннях.

На прикінцевому засіданні сесії виступили секретар і ЦК КП(б)У тов. Постішев П. П. і тов. Попов, М. М., що уважно стежили за всім перебігом сесії.

Тов. Попов, М. М. нагадав присутнім на сесії товаришам про недавнє минуле ВУАМЛІН'у, про розчищення й перебудову цієї ділянки теоретичного фронту та особливо про боротьбу партії в ухилом Скрипника. Говорючи про дальші конкретні завдання партійців — наукових робітників ВУАМЛІН'у, тов. Попов в великим піднесенням закінчує свою промову партійно-політичною настановою: *«Теоретичний фронт Комуністичної Партії (більшовиків) України, невід'ємної і складової частини нашої Всесоюзної Комуністичної Партії, повинен стати такою неприступною фортецею, до якої ворог не зуміє й підійти навіть на гарматний постріл.»*

ВУАМЛІН повинен стати дійсною, справжньою кузницею ідей Маркса — Енгельса — Леніна — Сталіна, більшовицька робота якої буде міцно почуватися на всіх фронтах нашого соціалістичного будівництва».

Останнім на сесії виступив П. П. Постишев, який відзначив, що ця сесія є особливою, вона безумовно є переламним моментом в житті й роботі ВУАМЛІН'у. Докладно вупинившись на боротьбі за очищення, зміцнення й перебудову ВУАМЛІН'у, на боротьбі цілої КП(б)У в українськими націоналістичними й націонал-опортуністичними елементами, яких розгромлено, т. Постишев, поруч з цим, відзначив і ті важливі завдання, які ЦК КП(б)У поставив перед ВУАМЛІН'ом, особливо щодо зв'язку з фабриками, заводами, шахтами, колгоспами, радгоспами, з усією різноманітною многогранною практикою соціалістичного будівництва.

Цілком очевидно, — зазначив т. Постишев, — що без послідовного й рішучого віднесення всіх цих заходів, і особливо без розгрому націоналістичних елементів та примиренців не можна було б оздоровити ВУАМЛІН і весь фронт наукової роботи на Україні».

«Завдання теоретичних робітників, особливо в галузі соціально-економічних наук, полягає в тому, щоб через повсякденний тісніший зв'язок з соціалістичною практикою узагальнювати і вивчати цінний позитивний досвід, широко розповсюджувати його, підмічати, підхоплювати нові явища, науково аналізувати їх, роблячи ряд практичних висновків з цього аналізу.» Саме така теоретична робота може претендувати на те, щоб служити, як говорив неодноразово тов. Сталін, прожектором для революційної практики, саме така наукова робота буде мати глибоко-виховне значення. Ось це, товариші, саме важливе, саме головне, що не повинно випадати в полі вашого зору ні на одну хвилину».

Поява товаришів Попова і Постишева на сесії та їх промови викликали бурхливі овації всіх присутніх.

Закриваючи сесію, тов. Дзеніс від імені наукових робітників ВУАМЛІН'у дав більшовицьке слово, що ВУАМЛІН і далі проявлятиме партійну пильність до всяких перекирвань марксо-ленінського вчення, битиметься за генеральну лінію партії, битиметься за марксо-ленінську теорію і виправдає те довір'я, яке на сесії з особливою силою підкреслив Центральний Комітет Партії.

Від імені ЗНК ХТЗ тов. Бібіков висловив подяку керівництву ВУАМЛІН'у за організацію сесії на заводі, запропонувавши тримати надалі щільний і міцний зв'язок у спільному опрацюванні теоретичних питань.

Особисто тов. Постишеву він побажав творчої більшовицької роботи на Київщині та дальшої підтримки органічного, дружнього зв'язку, який Павел Петрович мав в колективом ХТЗ.

М. Бердичевський.

Комісія світового господарства і світової політики ВУАМЛІН'у

За постановою Президії ВУАМЛІН'у від 10-VI організована спеціальна комісія з питань світового господарства і світової політики.

Дотепер на Україні не було центру науково-дослідної роботи в ділянці світового господарства і світової політики. Це відчували як наукові і партійні кола, так і широкі маси трудящих України.

Перед комісією, що в дальшому повинна буде, в міру розгортання своєї роботи, стати одним із спеціальних науково-дослідних інститутів ВУАМЛІН'у, поставлено ряд велими відповідальних завдань. Комісія в питаннях світового господарства і світової політики, головне, опрацює цілий ряд питань, які особливо цікавлять українську громадськість.

Комісія ВУАМЛІН'у ставить перед собою завдання систематично стежити за економікою, внутрішньою і зовнішньою політикою і революційним рухом Німеччини, Польщі, Чехо-Словацьки тощо. Найважливіше завдання — виявити, розробити й висвітлити в пресі матеріали, що стосуються ролі України в планах і політиці окремих урядів і політичних партій капіталістичних країн. Комісія ставить

перед собою також завдання вивчити і розробити питання, що стосуються контрреволюційної діяльності українського фашизму й соціал-фашизму.

На основі вивчення матеріалу комісія повинна буде подавати добре документовані й ретельно опрацьовані статті для наукових і масових журналів України. Краєді в цих матеріалів і статей можуть бути видані окремими брошурами. Комісія підготує наукові доповіді для аудиторій різного типу — наукового й партійного активу, вчителів, Червоної армії, робітників, колгоспників тощо. Одночасно розгортатиметься робота комісії, як науково-оперативного центру, для задоволення широких запитів української громадськості в питаннях світового господарства й світової політики. Комісія розпочне готувати невелике число монографічних праць, особливо важливих для України. Робота комісії в сфері світового господарства і світової політики буде підпорядкована завданням, що випливають з основних постанов Комінтерну, XVII з'їзду ВКП(б), вгідно з сучасним етапом загальної міжнародної обстанови і загрози війни проти СРСР. Керівними засадами у всій роботі комісії правитимуть вказівки, дані на останній сесії ВУАМЛІН'у т. Постішевим, т. Поповим і вказівки т. Стецького, дані на президії ВУАМЛІН'у. Виконання цих найважливіших і обов'язкових для комісії вказівок становить головну умову, яка забезпечить правильність, а тим самим і успішність роботи комісії, як одної з відповідальних дільниць теоретичного фронту України — складової частини марксо-ленінського теоретичного фронту. В своїй роботі комісія вв'яжеться з Московським інститутом світового господарства і світової політики та з іншими науковими установами, що працюють в дільниці світового господарства і світової політики. Уникаючи дублювання їх роботи, комісія використає і весь уже приназбираний ними досвід. Об'єднуючи величезний колектив робітників, комісія ставить своїм першочерговим завданням притягнення до її роботи всіх наукових кадрів України, що працюють в питаннях світового господарства і світової політики. Ці наукові співробітники України заходжувалися досі коло опрацьовання різних питань окремо, без будьякого загального плану. Комісія вказує наукових робітників України, що працюють в питаннях світового господарства і світової політики, зв'язатися з нею для планомірної організації їх роботи і створення їм потрібних для цього умов.

І. Фрейман.

Про сесію інституту Радянського Будівництва і Права Комуністичної Академії

22 — 26 травня 1934 року в Москві відбулася наукова сесія інституту Радянського Будівництва і Права Комуністичної Академії, на яку були запрошені представники від ВУАМЛІН'у (УСРР). На цій сесії було обговорено дві доповіді: «Реконструкція державного апарату і боротьба з бюрократизмом» — доповідач тов. С. В. Пашуканіс і «Завдання органів юстиції в зв'язку з рішеннями XVII партійного з'їзду» — доповідач тов. Н. В. Криленко.

Постанову і обговорення на сесії таких актуальних питань необхідно відзначити, як надто позитивне явище, бо вони свідчать про те, що Інститут Радянського Будівництва і Права щільно підходить до розроблення проблем, поставлених XVII з'їздом партії.

Особливість цієї сесії, на відміну від сесії минулих років, полягає в тому, що сесія відбулася при значній організованій участі периферійних науково-дослідних інститутів (Ленінград, Білорусь, Україна і ін.), що сесія працювала на одному з великих заводів Москви (завод «Научна»), і що робітничі маси обговорювали питання реконструкції державного апарату.

Як в своїх тезах, так і в своїй доповіді тов. Пашуканіс розгорнув великий матеріал з основних питань реконструкції державного апарату і боротьби з бюрократизмом.

Підкресливши принципову відміну радянського апарату від буржуазного, в'ясувавши причини і джерела бюрократизму в радянському державному апараті і всю суму заходів економічного, репресивного і ін. характеру, які провадить партія в боротьбі проти бюрократизму, він зупинився на завданнях реконструкції державного апарату у світлі постанов XVII з'їзду партії.

Коротко простеживши боротьбу партії і уряду на всіх етапах соціалістичного будівництва проти бюрократизму, тов. Пашуканіс особливо підкреслив виключно і вирішальну роль організаційних питань на сучасному етапі.

З розгорнутими промовама у дебатах виступили тт. Берман Я. Л., Алімов А., Челяпов Н. І., Юргіна і інші.

Від української делегації по доповіді Пашуканіса виступив тов. К. Сіонов, який вказав на те, що тези тов. Пашуканіса попереду обговорювалися на Україні в науково-дослідному інституті Радянського Будівництва і Права. Тов. Сіонов підкреслив потребу

більш конкретного аналізу заходів щодо реконструкції державного апарату і шляхів боротьби в бюрократизмом.

З великим інтересом і увагою багатолітна робітнича і наукова аудиторія вислухала доповідь тов. Криленка про завдання органів юстиції в світлі постанов XVII з'їзду партії. Відзначалося всесвітньо - історичні перемоги країни Рад і ті завдання, які стоять перед нею у другій п'ятирічці, він дуже яскраво, мальовничо і повно висвітлив форми й особливості класової боротьби на сучасному етапі й ті величезні завдання, що стоять перед органами юстиції, перед радянським судом за перехідного періоду, так вичерпно формульовані Леніним — Сталіним.

Тов. Криленко в своїй доповіді підкреслив три завдання, що стоять перед органами юстиції: 1) боротьба в контрреволюцію; 2) боротьба з крадіжками; 3) боротьба за якість.

Дуже докладно зупинився на завданнях охорони соціалістичної власності і завданнях зміцнення революційної законності.

У дебатах по доповіді тов. Криленка виступали: заступник прокурора СРСР — тов. Впшинський, член колегії НКЮ — т. Нюріна, т. Волков, т. Ундревич (Ленінград).

Від української делегації виступила тов. Поголовська — член Президії ВУАМІН'у, яка яскраво і цікаво висвітлила, використавши багатий матеріал по Донбасу, форми опору класового ворога у вугільній промисловості. Вона підкреслила всю різноманітність методів шкідництва і диверсійних актів (затоплення шахт, виведення їх в ладу, псування моторів і устаткування), які класовий ворог скеровує до здійснення основної своєї мети — повалення диктатури пролетаріату.

Сесія інституту Радянського Будівництва і Права Комуністичної Академії повинна забезпечити створення великих науково - дослідних праць з обговорених на ній питань.

К. Сізонов.

Сесія інституту Світового господарства і світової політики Комуністичної Академії

25 — 29 червня ц. р. відбулася наукова сесія інституту Світового господарства і світової політики Комуністичної Академії.

На повістці дня сесії було три питання: перша й основна доповідь т. Варги — «Від першого туру революції до другого»; друга доповідь т. Левіної — «Сучасний етап світової і аграрної кризи» і третя доповідь т. Міфа — «Боротьба за гегемонію пролетаріату в колоніальній революції».

Всі три доповіді являли собою по суті складові частини аналізу сучасного етапу загальної кризи капіталізму, вияснення характеру нових явищ у вивченні економіки й політики капіталістичного світу, його внутрішніх і зовнішніх суперечностей, загрози нової імперіалістичної війни і війни проти СРСР. Вихідним пунктом у висвітленні цих питань служать постанови XIII пленуму ВККІ і доповідь тов. Сталіна на XVII з'їзді ВККІ(б). В світлі цих ухвал були зроблені спроби узагальнити нові явища в капіталістичному світі і передусім конкретні особливості й відмінні другого туру революції і воєн, які її починається, порівняно з першим туром. В дискусіях в приводу доповіді т. Варги був ряд цікавих і важливих виступів, особливо виступ тов. Кноріна.

Крім т. Кноріна, виступали тт. Лапінський, Хмельницька, Двеніс, Нікопов, Зінов'єв, Пашуканіс, Йосельсон, Аварін та ін.

В доповіді т. Варги, як і у виступах, було поставлено ряд питань, з яких слід відзначити такі: чи не вносить будьяких змін перехід до «депресії особливого роду» в тезу XIII пленуму ВККІ про впарівання революційної кризи, чи залишається ще с. д. в теперішніх умовах розпад II Інтернаціоналу головною соціальною опорою буржуавії, питання про темп фашизації буржуавної економіки і політичної влади, — відставання першої від другої в одних країнах і навпаки, про те, яка імперіалістична країна розв'язе питання про початок нової імперіалістичної війни і в якій країні розв'язано питання про утворення єдиного фронту революційного пролетаріату (виступ тов. Зінов'єва).

Стенограма сесії ще не вийшла, і ми не можемо зараз зупинитися докладно на всіх цих питаннях. Але в виході стенограми ми повернемося до них в нашому журналі. Важливо лише підкреслити, що як доповіді, так і виступи в своїх основних настановах були підпорядковані завданням класової боротьби, боротьби проти фашизму і соціал - фашизму, боротьби за світову пролетарську революцію.

I Всеукраїнський з'їзд радянських письменників

17 — 24 червня ц. р. відбувся в Харкові I Всеукраїнський з'їзд радянських письменників. З'їзд був оточений величезною увагою партії та всієї пролетарської громадськості. Привітання від ЦК ВКП(б), склав спеціально прибулий сюди зав. відділу пропаганди ленінському тов. *Стецький*. На з'їзді виступив т. *С. Косіор*, привітання з'їздові надіслав т. *П. Постишев*, виступали також тт. *Полов*, *Любченко*, *Кіллерог*. Уже самий факт всіх цих виступів підкреслює політичну атмосферу, яка була навколо з'їзду й на самому з'їзді. Але ці виступи важливі самою своєю суттю, давши літературному фронту багатющій матеріал, з якого письменники черпатимуть провідні думки для своєї дальшої творчої роботи.

Виступи представників заводів, колгоспного села, Червоної армії, наукової інтелігенції з привітанням продемонстрували, як виріс зв'язок радянських письменників з широкими масами і як піднісся інтерес до нашої літератури.

Глибокий, нерозривний зв'язок української радянської літератури з літературою російською і літературами всіх братніх народів СРСР знайшов свій вираз в участі російських письменників (Безименський, Ромашов, Сейфулліна, Вологіткіов, Альтман), що прибули з секретарем Всесоюзного Оргкомітету т. Юдіним, білоруських письменників (Вольський, Крашва, Кульбак) та ін.

На з'їзді було заслухано доповідь т. Кулика про підсумки роботи Оргкомітету СРПУ і співповіді т. Кирилєнка про творчі завдання прози, т. Щупака — про творчі завдання драматургії, т. Хвилі — про творчі завдання поезії та співповідь про молдавську літературу т. Мілєва.

Крім того, заслухано доповідь т. Мишкетєнка про створення Спільки радянських письменників.

По доповідях розгорнулись дебати, які тривали 4 дні.

Доповіді та дебати проходили під знаком неухильної боротьби за генеральну лінію партії, підсилення боротьби з українським націоналізмом, як головною небезпекою на даному етапі в УСРР, з великодержавним шовінізмом, ще більшого зміцнення інтернаціональних зв'язків літератур народів СРСР, під знаком боротьби за високу ідейно-художню якість нашої літератури. Приділено чимало уваги критиці й теорії літератури. На з'їзді було обрано правління і президію Спільки радянських письменників.

Кінцеві слова по доповідях і вибори делегатів на Всесоюзний з'їзд відбудуться на заключному засіданні радянських письменників у новій столиці — Києві, в середині серпня.

С. Щупак

Реорганізація роботи Комуністичної Академії на основі постанов XVІІ з'їзду партії¹

Цільова настанова роботи Комакадемії

1. З'являючись центром марксистсько-ленінської теоретичної роботи, Комуністична Академія підкоряє свою науково-дослідну роботу виконанню основних завдань, висунутих постановами XVІІ з'їзду, і, в першу чергу, опрацюванню проблем і реалізації вказівок т. Сталіна в його доповіді на XVІІ з'їзді.

2. Борючись за підсилення партійності на теоретичному фронті і піднесення ідейно-політичного рівня науково-дослідної роботи, Комакадемія керується такими висунутими т. Сталіним завданнями:

- a) Підняти теоретичний рівень на належну височінь.
- б) Підсилити ідеологічну роботу в усіх ланках партії.
- в) Провадити невинну пропаганду ленінізму в рядах партії.
- г) Виховувати парторганізації і оточуючий їх позапартійний актив в дусі ленінського інтернаціоналізму.

д) Не замазувати, критикувати сміливо відхилення деяких товаришів від марксизму-ленінізму.

- е) Систематично викривати рештки ідеологічно-ворожих ленінізмові течій.

3. Для розв'язання цих завдань Комуністична Академія і її інститути будують науково-дослідну роботу, максимально пов'язуючи питання теорії з конкретними завданнями соціалістичної практики і світового робітничого руху, щоб тим самим кожна робота, яку випускає Комакадемія, справді була потрібною партії і державі.

Ця перебудова здійснюється на основі рішучого перегляду: 1) тематики; 2) методів виконання планів і засобів підвищити наукову продукцію і 3) рішучої боротьби за поліпшення кадрів.

¹ З „Бюлетєня Комакадемії“, № 1 — 2, 1934 р.

4. *Тематику* переглядається в бік значного її стиснення, концентрації уваги на основних проблемах. Кожен Інститут повинен давати на рік 2 — 4 справді капітальних роботи, не розкидаючи своїх сил на велике число дрібних тем. Темі опрацьовується спільно з госпорганами і окремими установами в різних ділянках. В планах потрібно передбачати комплексні роботи, здійснювані кількома інститутами, і забезпечення їх відповідними матеріальними ресурсами. Плани пов'язується з планами центральних видавництва.

5. Особливу увагу звернути на піднесення науково-теоретичного рівня робіт інститутів Комакадемії і підсилити контроль Президії за якістю наукової продукції.

Інститутам повести рішучу боротьбу за поліпшення своїх науково-дослідних кадрів, нагляд за їх ростом і піднесенням кваліфікації, повсякденну перевірку їх роботи.

6. Виконання науково-дослідних завдань, поставлених перед Комакадемією і її інститутами постановами і рішеннями XVII з'їзду партії, вимагає, в свою чергу, відповідної чіткості організаційної побудови її роботи.

Організація роботи інститутів К. А.

1. Провести в кожному в інститутів К. А. таку реорганізацію, щоб забезпечити оперативність роботи, контроль виконання, систематичний нагляд за роботою окремих товаришів і виконанням намічених планів, обговорення цих робіт. Конкретна програма роботи інституту повинна бути відома місцям, наркоматам, звідець — до її виконання і обговорення треба регулярно притягати відповідних товаришів. Інституту дійсних членів і членів-кореспондентів інституту треба поновити, переглянувши застарілі списки і доповнивши їх товаришами, які справді працюють.

Ввести до складу вчених рад інститутів дійсних членів Комакадемії за відповідними спеціальностями.

Потрібно здійснити при перерозподілі штатних одиниць в інституті, по лінії спрощення організаційної структури, скорочення канцелярських і технічних працівників, підсилення кадрів наукових працівників і обов'язкове їх пересунення виключно на науково-дослідну роботу.

У зв'язку з цим розподілити наукових співробітників відповідно до їх наукової кваліфікації на категорії молодших наукових співробітників, старших і дійсних членів. З метою боротьби із зрівнялівкою провести сувору диференціацію як в оплаті, так і в постачанні наукових співробітників відповідно до їх кваліфікації.

Забезпечити по інститутах створення потрібного науково-дослідного апарату: наукові кабінети, статистичні працівники і т. ін.

Всі адміністративно-господарські питання інституту розв'язується директором порядком одноначальності. В межах асигнованих інституту, сум директору інституту надається цілковита самостійність у використанні кредитів.

Зміст роботи інституту полягає:

а) в науково-дослідному опрацюванні окремих конкретних сторіч практики соціалістичного будівництва і міжнародного робітничого руху-та в теоретичних узагальненнях, які звідси випливають;

б) в утворенні підручників і учебних посібників і в допомозі підготовці кадрів;

в) в пропаганді й популяризації марксистсько-ленінської теорії у відповідній галузі знання;

г) в організації на даній ділянці наукового фронту допомоги відповідним периферійним інститутам — обговорення планів їх роботи і їх наукової продукції;

д) в якості розгляду наукової літератури, яка виходить, в обговоренні спірних питань і проблем, що виникають на даній ділянці наукового фронту.

Особливу увагу інституту повинні звернути на вивчення матеріалів госпрганів і наркоматів, організацію експедицій в колгоспи, радгоспи, найбільші підприємства, створення опорних пунктів на місцях і т. ін.

Організація роботи Президії К. А.

1. Президія К. А. конкретно керує науковою роботою інститутів і здійснює нагляд за станом окремих ділянок теоретичного фронту як щодо проблематики, так і щодо науково-організаційної роботи.

Президія обговорює і окремі проблеми, які висунуто відомствами, або які мають центральне значення для соціалістичного будівництва і світового робітничого руху, і розглядає наукову продукцію того чи того інституту, або спірні теоретичні питання в тій чи тій ділянці, а також обговорює найважливіші науково-організаційні питання.

Президія повинна організувати систематичне вивчення важливішої літератури в питань марксизму-ленізму, ставити на своїх засіданнях критичні огляди літератури в головніших проблем, створити спеціальний фонд для преміювання кращих робіт і т. ін.

Для обговорення й розв'язання цих питань Президія Комакадемії скликається від одного до двох раз на місяць. На кожному засіданні Президії заслуховується лише одне велике питання, яке повинно бути добре підготовлене. Тези й матеріали до доповіді повинні бути заздалегідь розіслані; повинні бути запрошені зацікавлені товариші (працівники зацікавлених відомств і ін.). Саме намічення даної проблеми для постанови на Президії обговорюється на нарадах, в участю відомств, працівників даного інституту і членів Комакадемії, які працюють по даній або суміжній спеціальності. Організує обговорення цього питання вчений секретар Президії, спираючись при цьому на відповідний інститут.

Члени Президії і дійсні члени К. А. повинні провадити відповідну наукову роботу в інститутах К. А. Мусять бути організовані облік цієї роботи по лінії Президії. Крім того, члени Президії повинні виконувати окремі доручення в проробленні наукових проблем, які стоять в плані робіт Президії. Потрібно широко втягати членів К. А. в обговорення важливіших наукових питань як на засіданнях Президії, так і в наукових радах інститутів.

2. Президія К. А. складається з голови, його заступників, вченого секретаря, директорів інститутів і видатніших наукових працівників окремих суспільних дисциплін. Пленум К. А. складається з усіх дійсних членів і членів - кореспондентів.

3. Сесія К. А. (пленум) скликати не менше двох раз на рік, ставлячи на її обговорення теоретичні питання великого принципіального значення.

4. Загальне керівництво науковою і адміністративно-організаційною роботою здійснює голова (або його заступник), який особисто в оперативному порядку перевіряє виконання. В адміністративно-господарських і фінансових питаннях існує помічник голови, який розв'язує ці питання в порядку одноначальності, за директивами голови в наступному доповіддю йому.

В обов'язки помічника в адміністративно-господарських питаннях входить розв'язання загальних фінансових питань, подання і проведення зведеного кошторису і звітності по К. А., а також організація, за активною участю директорів інститутів, матеріально-побутового обслуговування співробітників.

5. Ведення науково-організаційних питань покласти на вченого секретаря, якого призначається із складу членів Президії К. А. Вчений секретар організує зв'язок К. А. з іншими марксистсько-ленінськими інститутами.

6. Апарат Президії організується під кутом зору його стиснення і передачі ряду функцій інститутам. З цією метою при Президії ліквідуються: адміністративно-фінансова управа, відділ кадрів, оргсекретаріат і вчений секретаріат. Залишаються відділи: фінансово-рахівнична група, господарська група і гараж, загальний секретаріат Президії, відділ наукової пропаганди і редакція «Вестника Комакадемії». Крім того, згідно з постановою уряду від 14/І 1934 р., при Президії організується атестаційна комісія, яка видає справами про вчені звання і ступені та облік і спостереження за ростом наукових кадрів.

Керівництво відділом наукової пропаганди, редакцією «ВКА», атестаційною комісією здійснюють члени Президії.

7. Реорганізувати бібліотеку К. А. з тим, щоб перетворити її в більш активний науково-допомічний апарат для інститутів і Президії К. А., щоб забезпечити виконання бібліотекою окремих завдань всіх інститутів і Президії, а також бібліографічну інформацію. Здійснити таку систематизацію книжкового фонду бібліотеки, яка полегшувала б кожному інституту користування ним в даній галузі. Як основні ділення апарату бібліотеки прийняти галузеві відділи, стосовно системи інститутів К. А., зберігши розподіл праці за функціональною ознакою, що існує зараз в бібліотеці, лише для бібліотечно-технічних відділів і відповідно обмеживши останні в правах. Всемірно підсилити взаємний зв'язок з бібліотеками (науковими кабінетами) окремих інститутів.

9. Поставити перед ЦВК СРСР питання про включення К. А. по лінії матеріально-побутового обслуговування в систему ЦВК (колектив співробітників ЦВК), а перед КСУ — про включення наукових працівників Комакадемії на матеріально-побутове обслуговування їх КСУ.

10. 1-го березня 1934 року господарський, фінансовий і канцелярський апарат Президії скоротити на 30 чол., а науковий кабінет при Президії передати в цілковите віддання фундаментальної бібліотеки.

Про порядок привласнення вчених ступеней і звань

У квітні 1934 року в Комакадемії відбулася доповідь т. Кольмана для наукових співробітників Президії та інститутів на тему про порядок привласнення вчених ступеней і звань.

Тов. Кольман повідомив про початок роботи створеної в березні поточного року при Комакадемії, відповідно до постанови РНК Атестаційної Комісії від 13/І 1934 року — «Про вчені степені і звання».

Цю постанову уряду видано в метю заохочення і максимального стимулювання наукової роботи, а також піднесення кваліфікації наших наукових і науково-педагогічних кадрів. Вона викликає також потребу впорядкувати справу привласнення вчених степеней і звань. Відомий той став, про який говорив на XVII партійному з'їзді тов. Каганович, коли цілий ряд людей, які вважалися і вуть себе професорами, зовсім не мають наукових робіт, навіть не мають достатньої елементарної бази знань. Особливо часто це буває в різних галузевих інститутах.

З 1936 року для того, щоб мати право виймати кафедру і бути професором або доцентом, старшим науковим співробітником науково-дослідного інституту або дійсним членом його, потрібно мати відповідну очену степеней — кандидата або доктора наук. Зрозуміло, для Комуністичної Академії, як центру марксистсько-ленінської науково-дослідної роботи в галузі суспільних дисциплін, потрібно, щоб наукові співробітники боролися за одержання відповідної наукової кваліфікації, а значить, і за відповідне звання. Наукові співробітники повинні будуть вараз добитися такої якості виконуваних ними в плановому порядку робіт, щоб мати змогу на підставі цих робіт найбільшчим часом дістати відповідні наукові звання.

Комакадемія є одним із 7 центрів у Радянському Союзі, що присуджують наукові степені і звання. Через Комакадемію, крім наукових працівників її інститутів, пройдуть викладачі вишів і працівники наукових інститутів в суспільних дисциплінах всієї системи Наркомважпрому, всіх його вишів і цілого ряду установ, які підлягають по радянській лінії Вченому комітету ЦВК—Комвнші, ІЧП.

Президія Комакадемії є остаточною інстанцією присудження звань і степеней по лінії суспільних наук. Виділена нею спеціальна атестаційна комісія в дійсних членів Комакадемії буде заздалегідь обговорювати кандидатури на вчені степені і подавати на ватвердження Президії. Комісія свою роботу базуватиме на інститутах Комуністичної Академії, які повинні давати той чи той висновок про подавані до цієї роботи і організувати роботу щодо публічного захисту дисертації. Коли товариші, які працюють в Комакадемії або поза нею, подають заяву про те, що вони бажають захищати дисертацію на степінь доктора або кандидата наук, то їх дисертації, залежно від спеціальності, передаються комісії у відповідні інститути. В інституті директор, науковий працівник інституту, керівник в даній дисципліні, або секції і, нарешті, науковий працівник спеціально призначуваний директором по кожній, роботі, зокрема як експерт — дають попередній висновок про те, слід чи не слід допускати таку роботу до захисту. Після того, як роботу допущено до захисту, до її обговорення повинна бути притягнута якакнайширша наукова громадськість. Претендент на вчену степінь робить доповідь, автореферат про всю роботу в цілому або про якунебудь частину цієї роботи. Після обговорення роботи Наукова Рада інституту дає про неї свій висновок. Цей висновок направляється до Атестаційної Комісії Комакадемії. Атестаційна Комісія, на основі як цього висновку, так і самої роботи, вносить ухвалу, яка йде на ватвердження Президії Комакадемії. Претендент на степінь кандидата повинен виявити загальну підготовку, знання відповідних джерел за своєю спеціальністю і зміняти вести самостійно науково-дослідну роботу. Претендент на степінь доктора повинен це, крім того, дати, якщо не повне роз'яснення, то, принаймні, самостійну постанову питання.

В декреті зазначається, що є категорія осіб, які можуть набути вчених степеней і звань без захисту дисертації, але це припускається лише в дуже рідких випадках.

Президія Комуністичної Академії встановила такі найменування спеціальностей, в яких будуть присуджуватися вчені степені і звання: доктор або кандидат 1) економічних наук; 2) філософських наук; 3) права і держави; 4) історичних наук; 5) педагогічних наук; 6) літературознавства і мистецтва; 7) ленінізму, історії партії і Комінтерну.

Крім того, до галузі суспільних наук буде зараховано деякі науки, які в Комакадемії не представлені, як, наприклад, лінгвістика, деякі психологічні науки.

Перед Комуністичною Академією стоїть величезна робота в зв'язку з декретом про вчені степені. Досить сказати, що до 1936 року потрібно пропустити по одній лише системі Наркомважпрому до 1500 чол.

Слід відзначити, що по цій лінії вже є два неадорних явища. Одне з них полягає в тому, що частина товаришів прагне домогтися будь-що докторської степені без захисту дисертації. Друге — це деяке зневажливе ставлення до одержання вченої степені або звання. Як перший, так і другий настрої цілком неприпустимі і заслуговують рішучої відсічі.

Наші наукові працівники повинні зі всією серйозністю поставитися до ухвали уряду, що дає величезний стимул розвитку всієї науково-дослідної роботи в Радянському Союзі, і дати максимум нових високоякісних робіт, які щільно пов'язують теорію з практикою будівництва соціалізму і правитимуть за підставу для одержання вчених степеней і звань.

Про завдання науково-дослідної роботи в дільниці вивчення історії

13 березня відбулося засідання Президії Комнакадемії в активом істориків, присвячене завданням науково-дослідної роботи в дільниці вивчення історії. З повідомленням про стан на історичному фронті та про завдання викладання історії виступив т. Стецький.

Тов. Сталін поставив питання про викладання історії в нашій середній школі. Звідси потрібно зробити ряд висновків і щодо викладання історії у вищих учбових закладах і роботу в історичних наук в науково-дослідних інститутах. Тов. Стецький відзначив, що історики виявляють надзвичайно мало активності. Так, наприклад, коли років три тому історію було майже цілком вигнано в нашій середній школі, самі історики не виявили ніякого заперкоєння в цього приводу. Але навіть і зараз, коли історію відновлено, коли створено вже деякі підручники, становище з викладанням історії, як сказав т. Сталін, ще далеко не на належній височині. І підручники, і сама постава викладання будуються в такий спосіб, що історію підміняється соціологією. Вони дають цілий ряд схем історичних періодів, загальну характеристику економічних систем, але, власне кажучи, громадянської історії, ходу подій, того, як робилася політика, навколо чого розгорталася класова боротьба, а іноді і самих дат, наша історія не дає. Це стосується не лише середньої школи, але й ІЧП. Людина, яка в середній школі або ІЧП дістає лише голу схему, зовсім не є марксистом, бо вона не знає, як застосовувалася той чи той принцип, якою конкретно обставиною він був викликаний, коли відбувалися дані події і т. ін. Тим то, замість справжніх істориків, ми дістаємо схематиків.

Питання про викладання історії, поставлене т. Сталіним, передусім, звичайно, стосується середньої школи, бо саме тут треба закласти основи історичного світогляду. Тов. Стецький відзначив незадовільність підручників, що є зараз в середній школі (підручник Фрейберга і Єфімова та підручник Нікольського). Ці підручники в основному дають саме тільки схему. До того ж написані вони досить важкою мовою.

Взагалі, за словами т. Стецького, виходить якесь незрозуміла для марксистів картина. Наші історики намагаються не згадувати ані царів, ані діячів буржуазії взагалі. Так писати історію не можна, бо це дає дітям уявлення про те, що історія робилася механічним способом. Петро був Петром, Катерина була Катериною. Вони спиралися на певні класи, класи виражали їх настрої, інтереси, це були не наші особи, але все ж це були історичні особи. Наркомос розпочав роботу щодо перегляду програм і викладання в середній школі, а також і самих підручників в історії. Але крім того, треба переглянути постапу викладання історії в ширшому масштабі. Тут тов. Стецький відзначив, що коріння цієї справи значною мірою зосереджені в Інститутах Червоної Професури. Цілоком природно, що професори, викладачі - історики, літератори - історики, яких випускають ІЧП і які в певний спосіб викладають історію, впливають на викладання історії у вишах, історико-філософських інститутах і середній школі, бо вчителі орієнтуються на те, що кажуть справжні кваліфіковані історики, які до того ж матимуть тепер докторські й кандидатські степені. Тим то, роблячи упор на середню школу, треба звернути увагу також і на постапу викладання в ІЧП, переглянути програми, які там є.

Крім того, треба переглянути й наші журнали і дати відповідний тон нашій історичній літературі, підручникам, що вишли і виходять у світ, таким чином, щоб провести відповідну критичну оцінку і дати певний напрямок. Далі треба розглянути й старі підручники. Тов. Сталін говорив, що коли на створення нових підручників зараз в будь-якій причині не вистачає сил, може слід переробити старі підручники, які були збудовані за таким принципом живого викладу подій. Звичайно, підхід, точка зору і самий виклад віділому ряді місць цих підручників є абсолютною чужі нам, але вони давали уявлення про те, що відбувалося. Треба вивчити те, що виходило раніш.

Переходячи до практичних висновків, тов. Стецький відзначив необхідність передусім скласти підручники для середньої і вищої школи. Переглянути програми ІЧП й історико-філософського інституту і внести туди виправлення для цього року не вдається. Треба дещо змінити те, що є, на ходу, підготувавши основне до наступного року. Кафедра російської історії й історії Західної Європи, і керівництво інституту повинні над цим попрацювати, щоб на весні цього року можна було розглянути це питання в Культпропі. Крім того, т. Стецький ставить питання про створення журналу, який давав би конкретний історичний матеріал. Треба створити такий загальний журнал, де могли б брати участь також позапартійні. Одним журналом «Історик-марксист» зараз обійтись не можна, хоча б тому, що журнал цей є провідний і повинен давати провідний матеріал.

Товариші, що вступали в дискусіях, також відзначили незадовільний стан історичного фронту. Кадрів істориків цілком недостатні. Крім того, більшість істориків, що є зараз, опрацьовує головне історію робітничого революційного руху або імперіалізму. Над історією докапіталістичних формацій не працює майже ніхто. Все це

ставити питання про перегляд викладання в ІЧП, зокрема, в сторону більшої спеціалізації.

Нарада, підкресливши необхідність сконцентрувати зараз усю увагу наших основних історичних кадрів на підготовці підручників, доручила інституту Історії Комкаcadемії опрацювати практичну програму дій щодо постави викладання, перегляду програм, навчальних планів тощо.

Про перебудову роботи інституту Історії

У зв'язку з постановою XVII з'їзду ВКП(б) і директивними вказівками про вивчення викладання історії, інститут Історії Комуністичної Академії, при перебудові своєї роботи виходить з необхідності повороту до поглибленого вивчення питань конкретної історії, переключення основного і кваліфікованішого складу наукових працівників інституту на створення підручників і навчальних посібників в першу чергу для середньої школи, систематичного викриття буржуазної націоналістичної історіографії і одночасно критики всяких відхилень від марксизму - лєнінізму в діяльній історії й організації широкої історичної громадськості.

Інститут зосереджує свою увагу в першу чергу на виконанні таких основних завдань: 1) підготовка до видання першого випуску «Історії промисловості і пролетаріату СРСР» (спільно з «Історією фабрик і заводів»); 2) підготовка до друку 3-х томів хроніки в міжнародного революційного руху (Німеччина, Франція, Польща); 3) підготовка двох підручників для середніх шкіл (з курсу нової історії і історії СРСР), одного підручника для сіті партосвіти («Історія СРСР»).

Відповідальність за організацію роботи над підручниками в новій історії покладається безпосередньо на директора інституту, а в історії СРСР — на заступника директора. Зважаючи на велике політичне значення створення підручників, інститут мобілізує навколо цієї справи широку історичну і педагогічну громадськість, ставлячи на обговорення плани підручників, питання методики, вичитуючи окремі розділи, а також організуючи безпосередньо в школах перевірку легкості окремих розділів підручників для засвоєння. Базою повинні стати 1—2 школи Фрунзєвського району, з якими авторський колектив встановлює безпосередній зв'язок.

Одночасно з виконанням зазначених робіт, інститут вважає потрібним зберегти в плани 1934 року окремі монографічні дослідження, зокрема в всесвітній історії.

У зв'язку з перебудовою своєї роботи Інститут переглядає тематику журналів «Історик - марксист» і «Істория пролетариата», приділяючи особливу увагу питанням конкретного історичного дослідження, зокрема, по стародавній історії, історії середньовіччя, історії колоніальних, залежних і напівазалежних країн, а також національних республік і областей СРСР. Журнал повинен систематично викривати ворожу буржуазну націоналістичну історіографію (особливо України й Білорусії), не послаблюючи при цьому критики відхилень від марксизму - лєнінізму в історичній науці. У зв'язку з цим журнал поширює відділ критики і бібліографії, перетворюючи його в один із основних відділів. Всю роботу журналу перебудовується в напрямку максимального приділення уваги викладанню історії як в середній, так і у вищій школі. Для цього журнал запроваджує постійний відділ викладання історії в участю кращих теоретичних і педагогічних сил Союзу. Грунтовно реорганізує відділ хроніки, журнал розпочинає систематичне висвітлення діяльності важливіших установ, які працюють в галузі вивчення і викладання історії, а також найбільших робіт видатніших істориків.

Щоб зміцнити зв'язок із головними редакціями по історії громадської війни й історії фабрик і заводів, мобілізувати авторських сил і встановлення суворо - витриманого профілю журналу «Істория пролетариата СССР», Інститут ставить перед Президією Комкаcadемії і директивними інстанціями питання про перетворення журналу «Істория пролетариата СССР» в об'єднаний орган інституту і головної редакції «Істории заводов» та «Істории гражданской войны».

Щоб успішно виконати завдання, які стоять перед ним, інститут провадить також організаційну перебудову на основі суворого і чіткого проведення принципу односторонності по всіх ланках, ліквідації вносібки, яку приховується колективністю, піднесення трудової дисципліни серед наукових працівників, підвищення їх відповідальності за якість і своєчасне виконання роботи.

Доповідь члена президії ВУАМЛІН'у т. Сенченка «в Комкаcadемії»

Протягом двох останніх років Комкаcadемія організувала ряд заходів, що зміцнюють її зв'язок з союзними республіками і перетворюють її на справді всесоюзний центр марксологічних наукових установ. Виїзди в циклами доповідей до Білорусії (1932 — 33 pp.), Закавказзя (1933 — 34 pp.), Середню Азію (1933 p.), ряд окремих

доповідей на Україні чимало зміцнили зв'язок Комакадемії в периферію. Однак, досі цей зв'язок був, головне, односторонній за винятком декади Білоруської Академії Наук, проведеної Комакадемією 1932 р., що дала вельми позитивний резонанс, який зміцнив зв'язок Комакадемії з наукою в Білорусі.

4-го липня ц. р. Президія Комакадемії організувала доповідь члена Президії Всеукраїнської Асоціації марксоленінських інститутів (ВАУМЛІН) тов. Сенченка «Про боротьбу з націоналізмом і з націоналістичним ухилом Скрипника на теоретичному фронті». В доповіді й дискусіях, брали участь багато наукових співробітників, що приїхали в Україну¹. Подано багаточисний конкретний матеріал, що показує обличчя класового ворога та його агентів на різних ділянках теоретичного фронту (особливо історії, економіки, держави і права).²

Інтерес від доповіді збільшувався ще тим, що поруч матеріалів, про полтику й тактику націоналістів і націонал-ухильників на Україні, висвітлений був і однорідний матеріал по Білорусі і Закавказю.

Президія Комакадемії ухвалила просити Президію ВУАМЛІН'у організувати восени в Комакадемії цикл доповідей, щоб показати на конкретному матеріалі України боротьбу за наукову творчу роботу і викрити націоналістичні перекручення марксизму-ленінізму. Президія також має намір заслухати й обговорити плани основних науково-дослідних робіт, починаючи з марксистсько-ленінських науково-дослідних інститутів України.

Все це накреслює міцний органічний зв'язок Комакадемії з марксоленінською науковою думкою України.

П. ПАСІЧНИК

За партійно-витриману бойову монографію МТС

„МТС и ее политотдел“, видання Економічного інституту Червоної Професури — С. х. гив. Москва, 1934 р., за редакцією К. БУТАВА і С. ПАРТИГУЛА

Праця «МТС и ее политотдел», опрацьована бригадою ЕІЧП, за керівництвом і редакцією К. Бутави і С. Партигула, становить собою одну з перших монографічних робіт в СРСР, що висвітлює діяльність МТС і політвідділу на конкретному прикладі Веселокутської МТС Одеської області УСРР.

Мета цієї роботи, за виразом авторів,— показати на прикладі одної МТС і її Політвідділу дію цієї потужної підйоми пролетарської диктатури в справі соціалістичної реконструкції сільського господарства.

Книжка «МТС и ее политотдел» має 7 розділів: 1) Загальна характеристика МТС і району її діяльності, 2) МТС — центр політичного керівництва колгоспами. 3) МТС — центр технічного переозброєння колгоспів. 4) МТС — центр керівництва плануванням і обліком в колгоспах. 5) Організація колгоспної праці. 6) МТС — центр боротьби за високу врожайність. 7) Боротьба за більшовицькі колгоспи і за заможних колгоспників.

До цих великих розділів подано вступну частину, в якій С. Партигул стисло, в загальних рисах висвітлює завдання МТС і її політвідділу, їх роль в соціалістичній реконструкції сільського господарства та в організаційно-господарському і політичному зміцненні колгоспів. В першому розділі А. В. Таубер в загальних рисах показує обличчя дореволюційного села в поміщицями Андронніковими і Дмитрівими та групою куркульських господарств і бігло освітлює пройдений шлях колгоспного будівництва до організації політвідділу МТС та зрушення в роботі колгоспів після організації політвідділу.

В другому розділі С. Партигул подає характеристику стилю і змісту роботи політвідділу по основним лініям роботи в МТС і колгоспах (система конкретного керівництва, вкорінення плановості, виробничі наради, організація соціалізації в колгоспах, боротьба в класовим ворогом, організація роботи партосередків, комсомолу, створення позапартійного активу і організація роботи в ним тощо).

В третьому розділі А. Стечкіна, А. Грігорьова та А. Таубер подають динаміку технічного переозброєння колгоспного виробництва, основні питання боротьби за організацію правильного використання нової техніки, освоєння нової техніки і питання раціонального сполучення трактора й коня.

В четвертому розділі Н. Гофман та А. Дмитрів висвітлюють стан планової роботи і обліку в колгоспному виробництві Веселокутської МТС, питання керівництва цією важливішою ділянкою МТС і її політвідділом та чергові завдання в справі зміцнення планування в колгоспах.

В п'ятому розділі «Організація колгоспної праці» М. Бушко - Жук, І. Окуньова та один сільський учитель характеризують боротьбу за підвищення продуктивності праці в колгоспах, боротьбу за організацію і зміцнення постійної виробничої бригади, піднесення ролі бригадира в колгоспах тощо.

В шостому розділі А. Стечкіна і агроном Веденцов характеризують боротьбу МТС і її політвідділу за підвищення врожайності, запровадження сівозміни, боротьбу в бур'янами, боротьбу за правильність агротехніки і т. д.

Нарешті, в останньому розділі «Боротьба за більшовицькі колгоспи і за заможність колгоспників» Н. Гофман і А. Дмитрів показують зростання усупільненого фонду та ріст матеріального і культурного рівня колгоспників в 1933 р., після переборення відставання сільського господарства на Україні.

Із поданого переліку питає, що висвітлюється на сторінках книги «МТС и ее политотдел» видно, що бригада ЕІЧП охопила основні питання роботи МТС і її політ-

відділу щодо організаційно - господарського і політичного зміцнення колгоспів. Переходячи безпосередньо до змісту книжки «МТС и ее политотдел», треба відзначити, що вона в основному правильно висвітлює досвід роботи одної з передових МТС на Україні в 1933 р., ілюстрована здебільша вдалим конкретними прикладами в живій дійсності роботи політвідділу, написана живою популярною мовою. Однак, робота має і низку істотних вад, через які її цінність значно знижується.

В коротких рисах на деяких основних хібах монографії «МТС и ее политотдел» тут варто зупинитися.

Автори в самого початку заявляють, що ця робота розрахована на вивчення і виявлення конкретних форм класової боротьби на селі на даному етапі. Завдання виявити конкретні форми класової боротьби на селі на даному етапі, безперечно, має величезне політичне значення, особливо на Україні, де рештки класового ворога проявили в останні роки значну активність. Але мало поставити актуальне завдання, його треба розв'язати на конкретних матеріалах району діяльності МТС. В книжці ж маємо розрив між постановкою цього завдання і його розв'язанням. Треба прямо сказати, що автори не впоралися з ним. Поперше, автори не показали самого головного, а саме — особливостей класової боротьби в даному районі, які випливають безпосередньо з загальних особливостей класової боротьби на Україні, що їх яскраво виявив тов. Постишев в своїй промові на пленумі ЦК КП(б)У.

Всіх цих основних і корисних причин, особливо активної діяльності класового ворога на Україні в останні роки (до 1933 р.) автори не помітили в конкретній дійсності однієї з районів України і не показали цих особливостей в своїй роботі. Автори не помітили самого головного і через це, хоч бригада і виявила окремі факти шкідництва в тракторо-і машинвоикористанні, агротехніці і т. д., проте, в належний спосіб не аналізує їх, не узагальнює цих фактів. Всі ці факти в рецензованій нами книжці мають вигляд розривних, окремих фактів шкідництва решток куркульні.

Не помітивши основного, автори зовсім обійшли заперку боротьбу на Україні, зокрема в колишній Одеській губернії, з Українською Центральною Радою, з махновщиною і другими контрреволюційними націоналістичними організаціями і бандами та рештками з націоналістичних організацій і партій, що пролізли в колгоспи.

Подруге, у висвітленні класової боротьби на селі автори допустили «лівацькі» перекручення, стверджуючи, що в колгоспах іде запекла боротьба; «наиболее остро, — пише бригада, — классовая борьба в колхозах Веселокутской МТС развернулась вокруг вопроса о сохранении коня» (ст. 49). «Классовая борьба вокруг качества обработки жестоко разгоралась в колхозах» (ст. 196). Отже бригада, вважає, що класова боротьба в колгоспах «разгорается». Відомо, що тов. Сталін ще в 1929 р. на конференції аграрників - марксистів дав рішучу відсіч подібним твердженням: «Базікання про класову боротьбу, писк і вереск про класову боротьбу в колгоспах становлять тепер характерну рису всіх наших «лівих», крикунів. При чому найкомічнішим в цьому писку є те, що пискуни ті «бачать» класову боротьбу там, де її немає, або майже немає, але не бачать її там, де вона існує і переливає через край»¹.

Стає дивно, чому бригада БІЧП, пишучи роботу в 1933 - 34 рр. зовсім не зважала на чіткі, ясні для всіх вказівки тов. Сталіна, дані ним ще в 1929 р., і стала на позиції «лівих» крикунів і в цих позиціях висвітлює питання класової боротьби на селі. Такий підхід бригади до питань класової боротьби не озброює читача, а збиває його на неправильні позиції.

Другою істотною хлябою даної роботи є недостатнє висвітлення процесу соціалістичної реконструкції сільського господарства в районі діяльності МТС в історичному розрізі. Бригада обмежується подачею окремих довідок з історії, але історизм не являється органічною складовою частиною всієї роботи. Навіть в розділі «Общая характеристика МТС и района ее деятельности», де описується район діяльності МТС до організації і після організації політвідділу, надто бігло і поверхово висвітлюється питання стану сільського господарства до революції і після революції на різних етапах соціалістичного будівництва. Бригада не висвітлює форм і методів класової боротьби в даному районі на різних історичних етапах. З книжки читач не може довідатися про обличчя в минулому куркульських господарств в Гросуловському районі по лінії найму робочої сили, бригада не приклала зусиль, щоб виявити обличчя Гросуловського району на конкретних матеріалах, скористалася лише загальними даними; і то по другому повіту (Дніпропетровському). Зовсім не висвітлюється в рецензованій книжці стан матеріально - технічної бази, агротехніки і т. д. в історичному розрізі (до революції, до колективізації, після колективізації, до організації МТС). Все це говорять про певну недооцінку бригадою питань історії. Недооцінивши історизму, зокрема у викладанні процесу соціалістичної реконструкції сільського господарства, бригада в основному обмежується характеристикою роботи МТС, а головне політвідділу, лише в 1933 році. А, обмежуючись цим періодом, автори, звичайно, не могли проаналізувати ширше діяльність МТС, як важливішу підйому в руках диктатури пролетаріату в справі соціалістичної реконструкції сільського господарства. Для нас має

¹ *И. Сталин*, «Питання левізму», Партгидав ЦК КП(б)У, 1933 р., ст. 394.

велике значення висвітлення в монографії МТС питань в історичному розрізі, бо тільки такий підхід в особливу наочність показує корінні зміни, що відбувалися на селі за диктатури пролетаріату, роль МТС в соціалістичній реконструкції сільського господарства, в організаційно-господарському та політичному зміцненні колгоспів, форми і методи класової боротьби на різних етапах. Недооцінюючи історію у викладачній процесу колгоспного будівництва, автори по суті не змогли показати на конкретному матеріалі Веселокутської МТС і реорганізаційний період, як період перебудови і переведення одоосібного сільського господарства на колгоспні рейки.

Третьою хибодою роботи «МТС і ее политотдел» є те, що в ній переважас звичайна описовість, в недостатній мірі узагальнюється матеріал, не розв'язується на основі наукового узагальнення основні практичні питання організації праці і виробництва в колгоспах, більше того, по деяким проблемам такі питання навіть не підносяться. Тільки в розділі «Планування» ставляться деякі чергові практичні питання (питання перспективного планування в колгоспах, визначення твердих фондів трудоднів, використання внутрішніх ресурсів в колгоспах і т. д.). Сповзання на описовість, що є характерною рисою більшості розділів монографії, являється великим огріхом книжки. Деякі питання розв'язується своєрідно, без достатнього обґрунтування. Так, наприклад, автори пропонують обов'язково організовувати в дрібних колгоспах не менше двох бригад. «Для правильної організації труда и производства в колхозах, а также для развертывания социализации между колхозниками необходимо, чтобы даже в мелких колхозах было не меньше двух бригад» (ст. 171). Дрібні колгоспи, що об'єднують 20 — 40 господарств, а таких колгоспів на Україні є ще досить багато, на думку бригади ВІЧП, повинні організувати не менш двох бригад. Практика роботи дрібних колгоспів показує, що будувати карликові бригади зовсім недоцільно, потрібна лише правильна організація бригади і ланок в бригаді. Запевнення авторів про те, що обов'язковий поділ на бригади треба робити пібито в метеоу піднесення соцзмагання між колгоспниками, не заслуговує на увагу. Справа розгортання соцзмагання втирається не в формальний момент — є чи немає декількох бригад — можна і треба організувати змагання колгоспників всередині бригади і таке змагання є зараз і в колгоспах Веселокутської МТС. Крім того, автори випускають наявність в бригаді ланок.

В книжці є також окремі помилкові твердження. Наприклад, бригада пише: «Вчерашній єдиноличник и сегодняшний коллективист перевоспитывается самым строем бригадной системы организации труда» (ст. 172). Не відкидаючи важливого значення для перевиховання колгоспників самої форми бригади, ми, однак, вважаємо недостатнім обмежитися лише цим положенням; таке розуміння проблеми перевиховання колгоспників спрямовує до настанов на самоплив. Взагалі питанню перевиховання колгоспників в книжці не приділено належної уваги; окремі ж висловлювання щодо завдань перевиховання, як бачимо вже в поданій цитаті, явно неправильні.

Третьою хибодою відзначити, як хибу книжки «МТС і ее политотдел» те, що в ній обійдено зовсім важливіших питань колгоспного будівництва. Наприклад, зовсім навіть не згадується проблема тваринництва і боротьби МТС і політвідділу за розв'язання цієї проблеми. Проблема тваринництва є центральна, першочергова проблема, над розв'язанням якої працює вся партія, і роль МТС та її політвідділу у здійсненні цієї проблеми величезна. Однак, автори не вважали за потрібне присвятити хоч би декілька сторінок цьому першочерговому питанню в сільському господарстві. Немає нічого в книжці за господарських у системі МТС і за фінанси взагалі. Не приділено достатньої уваги питанням договірних відносин між МТС і колгоспами; про це згадується в книжці лише мимохідь.

Загальною хибодою книжки є й те, що в ній чимало повторень в рівних розділах.

Не вважаючи за вгадані істотні хибки, книжка являє собою значний інтерес для широкого активу робітників МТС, колгоспів і для учнів, хоч і не становить високоякісної партійно витриманої і бойової монографії про МТС, яка зараз нам потрібна.

Н. ВІЛЯНСЬКИЙ

Рецензія

Г. І. ШАПОШНИКОВ, „За текстильду промшловістє на Україні“ Вид. ВУАН, 1932 р.

В своїй брошурі акад. Шапошніков поставив перед собою завдання подати основні напрями розвитку текстильної промисловості України на другу п'ятирічку. У вступній частині автор зазначає, що він виходить в постанов XVII партконференції і в світлі цих постанов розглядає питання, які стоять перед наукою. Здавалося б, що в цій брошурі автор мусив дати розгорнуту програму наукової роботи над виконанням завдань, поставлених партією на другу п'ятирічку в ділянці текстильної промисловості. Але замість цього академік Шапошніков скотився на націоналістичні позиції, припустився ряду найгірших політичних помилок, які роблять цілу його брошуру зряддям на

ціоналістичної пропаганди. Ці помилки не випадкові, вони є прояв змикання великодержавного шовінізму академіка Шапошнікова з українським націоналізмом, з волюбувщиною.

Саме текстильну промисловість найчастіше обирали всі контрреволюційні націоналістичні елементи для своєї боротьби проти політичної партії, для протиставлення Україні цілому Союзові. Так само академік Шапошніков, ставлячи питання розвитку текстильної промисловості на Україні, виходить не в єдності інтересів цілого Союзу і єдиного загального плану народногосподарського розвитку СРСР і окрема УСРР, як складової його частини, а в націоналістичних концепціях про боротьбу економіки УСРР і СРСР:

Академік Шапошніков пише:

«Щодо споживання мануфактури Україна стояла й стоїть на першому місці серед союзних республік, а задоволення стоїть на дуже низькому рівні».

І цей низький рівень задоволення, за автором, пояснюється тим, що «всі ці види прядива постачають Україні північні фабрики. Така залежність несприятливо відбивається на роботі наших трикотажних фабрик і певною мірою затримує їх природний розвиток». Виходить, що залежність нашої текстильної промисловості від півночі затримує її природний розвиток і «з цього погляду (Україна — Н. Б.) була суто споживчою країною, бо вона не мала й тепер не має своєї текстильної промисловості». Такі є настанови націоналістів, які всіма засобами, наклепом і брехнею ведуть боротьбу проти країни будованого соціалізму.

Колоніальна політика царського уряду, жорстока експлуатація призводили до великого зuboження колишньої колонії Російської імперії, внаслідок чого споживання в цілому рлді районів стояло на дуже низькому рівні. Бурхливий розвиток соціалізму в СРСР забезпечує невпинне піднесення добробуту трудящих цілого Союзу, а внаслідок цього масмо колосальний ріст культурно - побутових потреб. Певні труднощі в постачанні мануфактури, які були в усьому СРСР і які були зумовлені тим, що наша промисловість не могла ще задовольнити цих зростаючих потреб, що головну увагу треба було зосередити на побудові матеріальної основи соціалістичної реконструкції — важкої промисловості, яка забезпечила й форсований розвиток виробництва речей споживання, — ці труднощі Шапошніков розглядає як наслідок «залежності» України від РСФРР, повторюючи тим самим націоналістичний наклеп на соціалістичне будівництво.

Тов. Сталін ще в своїй доповіді на XVI з'їзді говорив: «Досі ми економили на всьому, в тому числі й на легкій індустрії, для того, щоб відбудувати важку індустрію. Але важку індустрію ми відбудували. Її треба тільки розгорнути далі. Тепер ми можемо повернутися до легкої індустрії і посунути її вперед прискореним темпом. Нове в розвитку нашої промисловості полягає, між іншим, в тому, що ми масмо тепер можливість розвивати прискореним темпом і важку й легку індустрію»¹.

Акад. Шапошніков по націоналістичному ставить питання, розглядає Україну відірвано від цілого Союзу, протиставляє її інтереси інтересам СРСР. Тому він говорить про залежність України від РСФРР, яка нібито затримує природний розвиток текстильної промисловості на Україні. Тут автор лише повторює українських націоналістів-шкідників, як от Волобуєв, Шраг тощо, які вели одверту боротьбу ще проти першого п'ятирічного плану народногосподарського розвитку, прикриваючись націоналістичним прапором «захисту» української текстильної промисловості. Автор тут зомовує і затушовує факт, що наша промисловість розвивається за планом і розвиток окремих дільниць її і їх розміщення виходять з інтересів загального соціалістичного плану цілого Союзу.

Цілковитим наклепом з твердження автора про те, що ніяких змін в розвитку текстильної промисловості на Україні не відбулося. Зростання текстильної промисловості до часу виходу праці ак. Шапошнікова характеризується такими даними з поданої нижче таблиці.

Гуртова продукція

(В тис. крб.)

	Трико­таж­на про­мис­ло­вість	Кра­вець­ка про­мис­ло­вість	Шер­стя­на про­мис­ло­вість	Ви­ро­би­ниц­тво тех­ніч­них тка­нин	Ко­но­п­ля­но - джу­то­ве ви­ро­би­ниц­тво
1925 — 26 . . .	3640	11975	6760	2341	23272
1926 — 27 . . .	5117	17972	8061	2387	23944
1927 — 28 . . .	6946	35173	12123	2787	30604
1928 — 29 . . .	9645	74960	16483	2984	34396
1930 р.	19088	178352	24796	3306	48800
1931 р.	36727	270414	27692	4176	51438

¹ *И. Сталін, Питання лєнінізму, ст. 470.*

Для ілюстрації зростання текстильної промисловості візьмемо лише кілька прикладів: 1915 року на місці Харківської текстильної фабрики «Червона Нитка» була кустарна майстерня Шульмапа, що мала 12 ручних варстатів в переускною потужністю 108 тис. метрів текстилю на рік. Працювало там 120 робітників. Тепер на тому місці ми створили потужну фабрику, що має найпередовішу техніку, 107 найдосконаліших механічних ткацьких варстатів в потужністю 1,5 млн. метрів на рік; працює на цій фабриці 1300 робітників. Панчішна фабрика ім. Кутузова, колиш. фабрика капіталіста Лемовського, що мала 800 робітників і 150 застарілих варстатів, зараз має 600 найновіших варстатів - автоматів, 2200 робітників і пропускну потужність у 2.190.000 десятків пар панчох.

Ми взяли лише два приклади, але вони характеризують ту корінну зміну, що відбулася в цілій текстильній промисловості України: на місці старих кустарних підприємств зростають нові фабрики з передовою технікою. Це та реконструкція, до якої цілком підходить дотепний вираз тов. Кагановіча, що до гуданка пришили пальто: це власне нове колосальне будівництво.

Ми уже почали будувати велетенський новий текстильний комбінат у Полтаві. Такі ж комбінати будуть побудовані за другу п'ятирічку і в інших місцях України. Але це будівництво виходить не з протиставлень економіки України цілому Союзові, а з загального плану соціалістичного будівництва, і лише це уможливило швидкий розвиток народного господарства України.

XVII партійний з'їзд дав бойову програму великих темпів розвитку легкої індустрії.

На другу п'ятирічку поставлено завдання — збудувати 15 великих бавовняних підприємств, у тому числі Ташкентський, Чарджуйський, Закавказький бавовняні комбінати потужністю 200 тис. веретен. Цей розмах індустріалізації колишніх царських колоній є найкращий доказ правильного розв'язання національної політики партії, що остаточно ліквідує відсталість цих національних районів, перетворює їх на квітучі індустріальні центри.

Виходячи з націоналістичних позицій, Шапошніков ставить питання про ліквідацію «залежності» України від РСФРР лінією текстильної промисловості. Автор вимагає знищення єдності господарського розвитку цілого Союзу, він пропонує, замкнувшись у межах України, створити таку текстильну промисловість, яка цілком задовольнила б споживчі потреби України... «Ми гадаємо, — заявляє він при цьому, — що текстильна промисловість на Україні розгортається інакше, ніж це було в колишній Росії». Кажучи про інші шляхи розвитку української бавовняної промисловості, ніж це було в колишній Росії, автор *ні одним словом* не згадав про розвиток *текстильної промисловості в Радянському Союзі в цілому*. Розвиткові української промисловості він дає таке спрямування: вона спеціалізуватиметься на таких номерах прядки, яких вимагатимуть українські трикотажні і ткацькі підприємства». Отже, це настанова на замкнення текстильної промисловості в межах України, на відрив її від промисловості СРСР в цілому. Більше за те: коли б навіть спростини не було і саме споживання було обмежене, то однаково треба насаджувати таку промисловість. «Щодо прядіння на Україні високих номерів довівної довговолокну бавовни, — каже Шапошніков, — то хоч споживання такої прядки у нас буде обмежене, але, розв'язуючи питання про насадження такого прядіння, краще треба взяти це на увагу, і сприятливий вплив вологості повітря щодо вироблення тонкої прядки набуває ще більшого значення».

Отже, вичерпавши всі свої, так би мовити, «соціально - економічні» «аргументи», автор вдався ще до одного «аргументу» — технологічного: мовляв, найкращий технологічний процес прядіння може бути на Україні завдяки гарним властивостям українського повітря. «Наша підвищена вологість повітря становить нашу величезну перевагу в цьому погляді, перевагу, яку ми повинні використовувати в інтересах розвитку української бавовняної промисловості. Крім усіх інших міркувань, уже самого цього вистачить, щоб випрядати українську бавовну на Україні. Вивозячи українську бавовну в Україну, ми знижимо її прядні властивості, ми знижимо її вологість. А випрядавши цю бавовну тут, в тих самих атмосферних умовах, в яких вона виростала, ми не тільки збережемо її цінну властивість, а й використаємо її якнайкраще». Ось маєте «технологічне» обгрунтування націоналістичних настанов.

Для нормального перебігу технологічного процесу потрібна, звісно, відповідна вологість повітря, але тільки націоналіст може це перетворити в основний аргумент і вирішальний фактор розміщення текстильної промисловості. Адже усім відомо про велетенський розвиток бавовняних комбінатів на Півдні. Це одне вже свідчить, що повітря не може бути вирішальним фактором в розміщенні продуктивних сил. Крім того, автор не доводить, наскільки ж повітря північних районів різниться щодо вологості від українського. Дуже показово, що і великодержавні совієтські підприємства скупченість текстильної промисловості в північних районах саме сприятливими кліматичними умовами. Ясно, що основний сенс усіх цих настанов — протиставлення текстильної промисловості України промисловості цілого Союзу, відрив промисловості України від промисловості цілого СРСР.

Велетенських успіхів на шляху соціалістичного розвитку Україна дійшла в бра-

терській спілці з усіма республіками Радянського Союзу. Настає ж автора йдуть всупереч цьому, повторюючи настанови контрреволюційних націоналістів — запеклих ворогів трудящих.

Г. КРАВЧИК

Цінний вклад у скарбницю марксизму - лєнінізму

Стратегія й тактика Комінтерну в національно - колоніальної революції на прикладі Китаю. Сборник документів под редакцією П. МІФФА, составитель й автор вступних статей Г. Кара - Мураа. Издание Ін - та М. Х. й М. П. 1934 г.

В збірнику подано програмні документи Комінтерну з національно - колоніального питання, основні документи, резолюції Комінтерну й найважливіші уривки з документів ВКП(б), що стосуються китайської революції й охоплюють усі її етапи. Відповідно до цього збірник поділяється на три частини: 1 частина охоплює програмні документи Комінтерну в національно - колоніального питання; 2 частина в хронологічному порядку подає резолюції та інші документи Комінтерну й ВКП(б), що характеризують стратегію й тактику Комінтерну в період готування й розгортання революції 1925 — 27 рр.; 3 частина висвітлює стратегію й тактику Комінтерну на етапі безпосереднього переходу збройної боротьби за владу Рад. Крім того, в збірнику вміщено ряд листів й відозв ВККІ в китайського питання, а також відозви й листи ЦК РКП. В кожній частині збірника подано вступну статтю упорядника. Наприкінці збірника додано промову тов. Ван - Міна на XIII пленумі ВККІ.

Давно вже визріла потреба систематизувати документи й ухвали Комінтерну в питаннях китайської революції. Цю прогалину в нашій китайознавчій літературі тепер заповнює старано підготований т. Кара - Мураою й виданий інститутом по Китаю збірник, що висвітлює стратегію й тактику Комінтерну в національно - колоніальній революції на конкретному прикладі Китаю.

Виданий збірник документів й матеріалів Комінтерну озброює партійний актив наукою «про керування революційною боротьбою пролетаріату» (Сталін), стратегією й тактикою пролетаріату в національно - колоніальних революціях. Саме на уроках китайської революції найяскравіше виявляється революційно - діалектична суть розробленої Ленінінм і Сталінінм стратегії й тактики національно - колоніальної революції епохи імперіалізму, збагаченої пізніше т. Сталінінм в конкретних умовах боротьби за її здійснення в процесі поширення й поглиблення китайської революції.

Величезний досвід китайської революції має стати здобутком усіх компартій колоніальних й напівколоніальних країн, бо шлях китайської революції надзвичайно повчальний для трудящих усіх колоніальних й напівколоніальних країн, що провадять боротьбу за своє національне й соціальне визволення.

Основна своєрідність китайської революції, поступий рух якої обчислюється десятиліттям, на першому її етапі полягала в тому, що в ній було проміжне становище національної буржуазії між революційним і імперіалістичним табором, коли «більша частина національної буржуазії спочатку через своєрідну обставину стала на чолі національно - визвольної війни, згодом вона остаточно перейшла в табір контрреволюції» (Тези VI конгресу Комінтерну). В китайській революції 1925 — 27 рр. національна буржуазія, маючи історично можливість очолити національно - визвольну революцію, зрадила інтереси цієї революції, злякавшись наростаючої хвилі масового революційного робітничо - селянського руху, а також переростання антиімперіалістичної революції в революцію аграрну. Своєрідне розташування класових сил у китайській революції вимагало від керівництва компартії максимальної гнучкості й умілого застосування вказівок Комінтерну, що в своїх директивах послідовно здійснював лєнінсько - сталінську стратегію й тактику колоніальної революції, всупереч і в прямій боротьбі в опортуністам всіх мастей.

Лінія Комінтерну на першому етапі революції, на етапі єдиного національного фронту виходила з необхідності використати національну буржуазію, бо «перемогти могутнішого супротивника можна лише за найважливішого, найобережнішого й найумілішого використання як кожної, хоча б найдрібнішої «тріщини» між ворогами, кожної протилежності інтересів між буржуазією всередині окремих країн, так і всякої, хоча б найдрібнішої змоги залучити собі масового союзника, хай навіть тимчасового, хисткого, нетривалого, непадійного, умовного. Хто цього не зрозумів, той не зрозумів ні грана в марксизмі й в науковому сучасному «цивілізованому» соціалізмі взагалі».

Ця вказівка Леніна знайшла своє відображення в стратегічній лінії, накресленій конгресом Комінтерну, в тезах якого зазначалося, що «Комуністичний Інтернаціонал повинен складати тимчасові угоди, навіть союзи з буржуазною демократією колоній і відсталих країн, не зливатися в нею, а безумовно зберігати самостійність пролетарського руху навіть у самій зародковій формі»¹, при чому Комінтерн застерігає можливість блоку в національною буржуазією, а саме: блок лише при умові справжньої боротьби національної буржуазії в імперіалізмом, при умові надання компартії змоги поглибити й розвинути масовий робітничо-селянський рух, при обов'язковій умові зберегти самостійність комуністичної партії.

За принципіальну припустимість співробітництва пролетаріату в революційною буржуазією в одному уряді і навіть у спільній політичній організації в умовах буржуазно-демократичної революції свідчать факти з політичної діяльності основоположників наукового соціалізму — Маркса й Енгельса. В період німецької революції 1848 року, всім своїм вістрям спрямованої проти феодально-поміщицького ладу, пануючого в Німеччині, Маркс і його однодумці входили в буржуазну демократичну організацію, а Маркс навіть редагував друкований орган цієї організації — «Нову Рейнську газету».

Що визначало тактику Маркса в цей період? Поверше, намагання використати дану форму політичної організації — «Рейнський буржуазно-демократичний союз» — щоб поширити буржуазно-демократичний рух в країні у протиवाгу абсолютизмові. Подруге, перебуваючи в одній демократичній організації з революційною буржуазією, Маркс ставив своїм завданням максимально використати революційно-демократичні властивості буржуазії, штовхаючи її на послідовно-революційний шлях при її хитанні в бік реакції, провадячи одночасно послідовну критику її хитань. Потретє, саме перебування Маркса та його однодумців у «Рейнському буржуазно-демократичному союзі» було тимчасове, як зазначав сам Маркс, — «на певний строк» і «в певних умовах».

Цими «відомими» умовами було те, що буржуазія в той час провадила боротьбу за демократію проти абсолютизму і тим самим об'єктивно відіграла прогресивну роль. З другого боку, пролетаріат тоді ще не створив своєї пролетарської лінії в революції у противагу буржуазно-демократичній. Розмежування класових сил в перебігу революції 1848 р., з одного боку, і з другого — утворення умов для виникнення самостійної політичної класової організації пролетаріату визначило те, що Маркс та його однодумці валились «Рейнський буржуазно-демократичний союз».

Отже, основоположники революційної теорії пролетаріату вважали за можливе й доцільне співробітничати з революційно-демократичною буржуазією, однак в певних умовах і на певний строк. З цього погляду ленінські тези II конгресу Комінтерну розвивали марксистську стратегію і тактику в буржуазно-демократичних революціях стосовно до умов національно-визвольних революцій періоду імперіалізму; в свою чергу, тов. Сталін розвинув і блискуче застосував їх в умовах китайської революції.

Тов. Сталіну належить виняткова роль у здійсненні марксистсько-ленінської стратегії й тактики в перебігу китайської революції. В його працях і виступах в питань китайської революції знайшла свій дальший розвиток ленінська теоретична спадщина. Тов. Сталін збагатив учення марксизму-ленінізму, одночасно давши блискучі вразки застосування революційної теорії в умовах конкретної революційної дійсності. Під безпосереднім керівництвом тов. Сталіна Комінтерн відстоював у непримиренній боротьбі як в троцькізмом, так і з правим опортунізмом, марксо-ленінську стратегію й тактику в ході китайської революції.

Через співробітництво в революційній (тоді) організації Гоміндану, що являла собою «партію блоку кількох класів» — на першому етапі революції — з національною буржуазією, і за переростання антиімперіалістичної революції в аграрну — в дрібную буржуазією (Уханський період), Комуністичний Інтернаціонал здійснював стратегічні вказівки Леніна й Сталіна на максимальне використання антиімперіалістичних можливостей національної буржуазії, а потім — при переході до другого етапу — революційних можливостей дрібної буржуазії. Комінтерн своєчасно вказував компартії Китаю на петривність цього союзу і неминучість його розпаду в процесі поглиблення й поширення революції, ставлячи одночасно перед компартією Китаю завдання підготувати маси для переходу до збройної боротьби за владу Рад. Розмежування класових сил в революції 1925 — 27 рр. повною мірою потвердило правоту сталінського керівництва ленінським Комуністичним Інтернаціоналом.

Тов. Кара-Мурза у вступних статтях, викладаючи марксо-ленінське вчення про національно-колоніальну революцію, правильно зазначає, що «тов. Сталін, кращий продовжувач справи Маркса — Леніна, теоретично узагальнив увесь досвід міжнародного революційного руху після смерті Леніна на основі загальних принципів марксизму-ленінізму, вказівок Маркса й Енгельса і ленінського вчення про національно-колоніальне питання, в рішучій боротьбі на два фронти подав загорнутий аналіз колоніального питання в період боротьби двох систем, в період загальної кризи капіталізму і переможного соціалістичного будівництва в СРСР»².

¹ Ленін, Твори т. XXV, ст. 290, вид. 3

² Див. Збірник, ст. 7 — 8.

Публіковані документи Комінтерну і ВКП(б) з китайського питання втілюють у собі це сталінське розроблення марксо-ленінської теорії національно-колоніальної революції і її основного елементу — стратегії й тактики в колоніальних революціях. Вони обіймають багатющий досвід китайської революції. Досвід китайської революції має виняткове значення для встановлення характерних особливостей демократичного етапу колоніальних революцій періоду загальної кризи капіталізму і особливо в умовах, коли «світ щільно підійшов до нового туру революцій і воєн» (XIII пленум ВККІ).

Досвід боротьби й будівництва радянського Китаю — революційного факела для всього колоніального, пригнобленого світу — повинен стати збудунком для всіх пригноблених народностей, бо «шлях радянської революції, пройдений китайським пролетаріатом і основними масами селянства, є шлях усіх колоніальних і напівколоніальних країн»¹.

Збірник має важливе значення ще й тому, що опубліковані в ньому документи й матеріали Комінтерну відновлюють у пам'яті боротьбу Комінтерну з всілякими ренегатськими опортуністичними течіями й опозицією як у лавах ВКП(б) і КПК, так і в лавах Комінтерну. Боротьба в троцькістами, троцькістсько-зінов'євським блоком, з опортуністичним керівництвом Чен - Ду - Сю в КПК і пізніше, при переході до радянського етапу, з «лівацькою» лілісянівщиною і контрреволюційною лоджалунівщиною знаходить своє всебічне висвітлення в опублікованих матеріалах. Тов. Кара - Мурза піддав критиці соціал-фашистській теорії II Інтернаціоналу в національно-колоніальному питанні і, зокрема, стратегічні «пастанови» соціал-фашистів, контрреволюційній троцькістській в основних питаннях китайської революції.

Слід відзначити досить високий теоретичний рівень вступних статей, що допомагають читачеві орієнтуватися в подіях періоду підготовки і підчас революції 1925 — 27 рр., так само й при переході до сучасного радянського етапу революції.

В збірнику вперше публікується російською мовою ряд документів Комінтерну і ЦК КПК, що являють собою винятковий інтерес, як наприклад, лист ВККІ до ЦК КПК в лютому 1929 р., лист ВККІ до ЦК КПК з приводу селянського питання в червні 1929 року, резолюції ВККІ в китайському питанні в червні 1930 р., лист ВККІ до ЦК КПК про лілісянівщину в жовтні 1930 р. і ряд інших.

Подаючи програмні виступи Леніна на II конгресі Комінтерну, слід також було б подати в збірнику основні виступи тов. Сталіна в китайському питанні, що становлять програмні документи Комінтерну.

Інститут по Китаю зробив потрібну справу, видавши цей збірник.

С. ФУКС

Петлюрівщина в питаннях колгоспно-кооперативного законодавства

„Радянське кооперативне законодавство“ Ф. КРИЖАНІВСЬКИЙ, ДВУ, 1928 р.

Листопадовий пленум ЦК і ЦКК КП(б)У 1933 р., оцінюючи становище на теоретичному фронті, констатував цілком недостатню боротьбу з буржуазно-націоналістичною контрабандою. Недостатність цієї боротьби є наслідком послаблення більшовицької пильності. Послаблення більшовицької пильності мало, зрозуміло, найбільш важкі наслідки на тих ділянках, де активність класового ворога була особливо підвищена. Такою ділянкою для теорії радянського господарського права є зокрема розроблення питань правового регулювання колгоспно-кооперативного будівництва. Яскравим прикладом послаблення більшовицької пильності на цій ділянці є видання «праць» націоналіста Ф. Крижанівського з питань радянського, колгоспного й кооперативного законодавства. Ми зупинимся тут лише на двох працях цього петлюрівського барда, що дають достатнє уявлення про ту виняткову нахабність, в якю охвистя петлюрівщини розперезалося в царині теорії радянського господарського права за допомогою своїх людців у науково-дослідних установах, у Наркомосі УСРР і видавництвах, серед редакторів і т. д., і за потуранням керівників цих установ, що втратили більшовицьку пильність.

Книжку Ф. Крижанівського — «Радянське кооперативне законодавство» (ДВУ, 1928) Науково-методологічний комітет Наркомосу «ухвалив до вжитку як посібник для соціально-економічних вишів». Автор має нахабство присвятити цю націоналістичну працю 10 роковинам Жовтневої революції. Книжка того самого автора «Колгоспи

¹ Збірник, ст. 19.

та їх правне становище» вийшла двома виданнями в 1928 і 1929 рр.¹ Ця книжка ухвалена до друку науково-дослідною кафедрою кооперації при Київському кооперативному інституті. Обидві ці почесні установи, «ухвалюючи її рекомендуючи», ухвалили її рекомендувати в обох книжках націоналістичну, петлюрівську контрабанду, для розпізнання якої треба було мати лише звичайну більшовицьку пильність.

Класовий сенс рецензованих робіт — це ставка на буржуазну реставрацію; ця контрреволюційна реставраторська суть одягнена в націоналістичне, петлюрівське вбрання. Буржуазний метод юридичного догматизму в рецензованих книжках становить основну форму для протаскування буржуазно-націоналістичних ідей.

Однією з особливостей класової боротьби на Україні, як відомо, є те, що тут класовий ворог маскує свою роботу заялуженим націоналістичним прапором та шовіністичними гаслами. Крижанівський теж широко використовує націоналістичний прапор.

Він навіть не пробує приховати буржуазно-націоналістичні настанови своїх «праць», зазначаючи, що його завдання — «підкреслити локальні (українські) чинники»². Крижанівський каже: «Ми особливо увагу звертали на локальні моменти в кооперативному законодавстві»³. Він вихваляє українську буржуазну кооперацію, яка, за його твердженням, виявила «се як такі максимум непохитості та витривалості»⁴ в умовах знецінення валюти, розладнання товарообігу і нестачі товарів за Тимчасового уряду. Особливо нахабністю відзначається виклад кооперативної політики радянської влади на Україні. Політику боротьби з петлюрівщиною Крижанівський зображає, як політику великоросійського державного шовінізму, як політику вадущення української кооперації, як української. Крижанівський вбачає принцип цієї політики в «анаціоналізуванні кооперації, тобто відкиненні національного принципу при будіванні кооперації», в «відпорядкуванні української кооперації російській», в «недовір'ї влади до кооперації, особливо української»⁵, «в снасуванні старих українських кооперативних центрів за приводом обласних»... «і зведенні представництва старої української кооперації в правління нового кооперативного центру на Україні — Вукопсілки — до незначної меншості»⁶.

Позиція Центросоюзу, що боровся за «советизацію» української кооперації, за вигнання з неї петлюрівщини, зображається, як позиція воєнничого великоросійського шовінізму. Центросоюз «принципово не визнавав тоді за Україною права мати свої самостійні кооперативні центри, гадаючи, що його компетенція всеросійського споживчого центру поширюється також і на Україну. Центросоюз провадив свою лінію надвничайно агресивно і воєнничо, зовсім не вважаючи на голос української кооперації»⁷. Так само, на думку Крижанівського, поводитися Центросекція і Сельсоюз. Так зване «пригноблення» української кооперації Крижанівський ілюструє, наприклад, тим, що Український банк був ліквідований, тим часом як аналогічні кооперативні банки РСФРР (Московський народний банк — Південно-Західний народний банк) не були ліквідовані, а націоналізовані в державні підприємства⁸, хоча нижче сам зазначає, що різниця ця випливала з того, що на Україні ще раніш були націоналізовані філії Московського народного банку і функції кредитування кооперації вже виконувалися філіями Московського народного банку, в наслідок чого в збереженні Українського банку вже не було потреби. Призначення на голову кооперативного комітету т. Саммера, «члена російського ЦВК і члена правління Центросоюзу, що його спеціально ради того надіслано в Москву», зображається як наступ великоруських варягів»⁹.

Для правильної оцінки ролі кооперативних центрів РСФРР, їх діяльності на Україні і наклепницької суті націоналістичного перекручення цієї діяльності Крижанівським, треба нагадати, що радянська влада примушена була поставити Центросоюз на чолі керівництва всією радянською кооперацією, бо це диктувалося насамперед потребою централізувати справу продовольчого постачання в умовах голоду в пролетарських центрах, викликаного розрухою, як наслідком імперіалістичної війни, блокадою й інтервенцією. Запеклий опір, чинений цієї політиці радянської влади українськими націоналістами, що пролізли на керівні посади в кооперативні центри, примусив радянську владу кинути на роботу в українську кооперацію для зміцнення партійного керівництва кадри кооператорів-партійців, підготовлені на той час в процесі боротьби за «советизацію» кооперації РСФРР в Центросоюзі, який був уже зміцнений партійним керівництвом і являв собою, отже, організацію далеко більше придатнішу для здійснення радянської політики постачання.

¹ Цитується всюди друге видання 1929 р., «Житгоспілька» (С. Ф.).

² Крижанівський, «Радянське кооперативне законодавство», ст. 3.

³ Там же, ст. 4.

⁴ Там же, ст. 4.

⁵ Там же, ст. 17.

⁶ Там же, ст. 15.

⁷ Там же, ст. 14.

⁸ Там же, ст. 15.

⁹ Там же, ст. 13.

У питаннях колгоспного будівництва і законодавства ми знаходимо в Крижанівського ту саму махрову петлюривщину. «Стратегічний план» автора - націоналіста полягає тут в тому, щоб замазати класовий характер колгоспів, їх значення як підприємств соціалістичного типу, відкинути наявність класової боротьби навколо колективізації і, таким чином, цілком замазати особливу гостроту опору українського куркуля проти справи колективізації, пригнати класову пильність робітників і колгоспного селянства в боротьбі проти куркульства за більшовицькі колгоспи.

Ми вже показали вище, що Крижанівський заперечує класовий характер колгоспів.. Про класову боротьбу навколо колективізації, про куркуля і роль куркуля, як найзапеклішого ворога колгоспного руху, — в книжках Крижанівського ми не знайдемо ні слова. Натомість ми довідуємося, що саме Україна є країна «найбільшого сприяння» справі колгоспів, але зовсім не Радянська Україна. Ніяк же ми покажемо, як Крижанівський виставляє буржуазний Тимчасовий уряд основоположником колгоспного руху. Однак, далеко більшу роль у цьому значенні відводить він Центральній раді і Директорії. «Закопи Центральної ради і Директорії, — пише Крижанівський, — доповнюють кооперативне законодавство, відводячи колгоспам певне місце в системі землекористування і покладаючи на них особливі, дуже важливі, агрокультурні завдання»¹.

Уряд озвірілого українського куркульства, найзапеклішого і найнебезпечнішого ворога колективізації, Крижанівський оспівує як основоположника й покровителя колгоспного руху. І далі, замість того, щоб підкреслити особливу гостроту опору українського куркульства проти справи колективізації, автор, навпаки, виставляє лише те, що саме на Україні найшвидше, найлегше розвивався колгоспний рух, що тут ніколи не було недоброго, байдужого ставлення до колгоспів, яким, на думку автора, грішила РСФРР². Тут раніш і інтенсивніше розвивався колгоспний рух³.

Висновок, до якого автор намагається привести читача, ясний — показати, поперше, що Центральна рада й Директорія є не буржуазні уряди, що вони навіть відводили певне місце колгоспам, подруге, що колгоспний рух на Україні розвивався в особливо сприятливих умовах, тимто розвиток його не вимагає боротьби з українським куркулем, саме існування якого в цих роботах Крижанівського по суті заперечується.

Не важко бачити, що це заперечення існування українського куркуля є протаскуванням у теорію колгоспного будівництва націоналістичної теорії «безбуржуазності» української нації. Можна було б навести ще півку перлів націоналізму, щедро розсипуваних автором у рецензованих роботах.

Після даного вже аналізу поглядів петлюривського закопознавця, не може бути сумнівів у тому, що він і тут пробує наштампувати читача на думку про те, що по суті загальносоюзний характер законодавства є чергова колотпеча основ суверенітету Радянської України.

Націоналіст Крижанівський в рецензованих працях, протягаючи цілу націоналістичну концепцію, в той же час вихваляє законодавство буржуазного Тимчасового уряду і намагається протягнути думку про те, ніби «наша» кооперація протягом багатьох років домагалася єдиного кооперативного закону 20/III — 17 р., яким її очолював буржуазний Тимчасовий уряд⁴. Крижанівський оспівує цей закон, як «впроблинені за кращими європейськими зразками»⁵. Тут ми з уст самого автора довідуємося, яку кооперацію автор вважає за «свою». Основна перевага закону 20/III — 17 р., на погляд Крижанівського, це звичайно підкреслений автором «*приватно - правний*» без державних функцій характер кооперації⁶.

Буржуазний Тимчасовий уряд утворив, за Крижанівським, не лише найкраще кооперативне законодавство. Він є також, по Крижанівському, нібито основоположник колгоспного руху. Він утворив «більш - менш тверді формальні основи для існування колгоспів»⁷. Отже, буржуазна держава — ось той ідеал, якого домагається Крижанівський.

Підбиваючи підсумки кооперативному законодавству доби воєнного комунізму, Крижанівський бачить суть цього законодавства в «скасуванні кооперації, як вільної приватно - правної, громадської організації і перетворенні її на орган публічно - правний, урядовий»⁸. Ми довідуємося від нього, що «колгоспи взагалі... за доби воєнного комунізму будовано примусовим порядком»⁹. Крижанівський удає, що йому невідомо, що партія на чолі з Леніном не переставала боротися з порушеннями принципу добровільності колективізації і провадила цю боротьбу і в добу воєнного комунізму. Порушення принципу добровільності в колгоспному будівництві, що траплялися в окремих випадках,

¹ Крижанівський, «Колгоспи...», ст. 25.

² Там же, ст. 30.

³ Там же, ст. 43.

⁴ Крижанівський, «Радянське кооперативне законодавство», ст. 5.

⁵ Там же, ст. 6.

⁶ Там же, ст. 6.

⁷ Крижанівський, «Колгоспи та їх правне становище», ст. 25.

⁸ Крижанівський, «Радянське кооперативне законодавство», ст. 16.

⁹ Крижанівський, «Радянське кооперативне законодавство», ст. 11.

були грубим порушенням партійних директив і законодавства, і в них провадилася серйозна боротьба. Добровільність, як основний принцип колективізації, підкреслена рядом партійних директив і законодавчих постанов. Не маючи змоги ігнорувати цю обставину, Крижанівський обирає шлях брудного наклепу на політику партії в селянському питанні і пише, що колгоспи за доби воєнного комунізму «хоча *формально* й мали риси добровільної організації, по суті були органи Наркомаму¹, вони були удержавлені»². І от це «удержавлення» кооперації, удаване удержавлення колгоспів і вигадану ним ліквідацію принципу добровільності в колгоспному будівництві, Крижанівський зображає, як *принципальну суть* радянського колгоспного й кооперативного законодавства. Ця думка яскраво виступає в твердженні Крижанівського, що «на декреті 20 березня 1919 р. радянське законодавство про споживчу кооперацію в його *принципових основах* закінчується». Принципуальною основою радянського кооперативного будівництва Крижанівський бачить у вимушеному голодному блокадою й інтервенцією удержавленні споживкооперації (декрет 20/III 1919 р.). Він вважає, що неп характеризується негативним ставленням до колгоспів³. Але звідси повністю випливає і буржуазно-реставраторська оцінка колгоспно-кооперативного законодавства непу. Це останнє, на думку Крижанівського, не є вже «в його принципових основах» радянське; воно є, отже, за своїми принципами буржуазне законодавство. Це твердження становить паризький камінь усієї «концепції» Крижанівського. Звідси він робить свої висновки в напрямі необхідності дальшого «абуржуазнення» колгоспного й кооперативного законодавства. Звідси улюблене ним формулювання про необхідність «кооператизації» колгоспів і кооперативів.

Реставраторська суть цієї концепції полягає в запереченні соціалістичного розвитку, соціалістичного характеру радянської кооперації і колективізації у відбудовний період.

Історія нашого колгоспного й кооперативного будівництва, будучи історією здійснення ленінського кооперативного плану, є історія соціалістичного розвитку кооперації. За доби воєнного комунізму інтереси оборони пролетарської диктатури від внутрішньої контрреволюції і інтервенції вимагали максимальної централізації всіх господарських ресурсів. Це було пов'язане з обставинами нерозвинутої соціалістичної індустрії в «різним порушенням індивідуальних господарських стимулів дрібного виробника» (програма Комінтерну). В цих умовах неминучим етапом було форсування кооперативного об'єднання споживачів і об'єднання кустарів; однак, треба підкреслити, що, як ми вважали вище, радянська влада ніколи і за воєнного комунізму не допускала примусового кооперування селянства. Але ця вимушена воєнною обставиною політика щодо кооперації, як і вся економічна політика воєнного комунізму, відіграли певну позитивну роль у справі «советизації» кооперації, «як не може бути проте розглядувана, як система нормальної господарської політики диктатури пролетаріату» (програма Комінтерну). Тимто перехід до непу, перехід до «нормальної» господарської політики пролетарської диктатури супроводився одночасно відновленням цілковитої добровільності в усіх галузях кооперування, відказом від примусового у свіч часі «удержавлення» споживкооперації і т. д. На цих основах добровільності, виборності, широкої господарської самодіяльності кооперованих мас пішов швидким кроком уперед *соціалістичний* розвиток радянської кооперації. Крижанівський же, як ми бачимо, пробує зобразити цей поворот кооперативної політики, як відказ від принципальних основ радянської кооперативної політики, як поворот до принципів буржуазної кооперації, тобто висуває добре відому зміновіхівську, реставраторську «теорію» про неп, як політику «спуску на гальмах» до капіталізму, викривляючи тим самим свою контрреволюційну суть. Із цієї реставраторської, зміновіховської «концепції» випливає і висуване Крижанівським твердження про необхідність «кооператизації» колгоспів.

Що означає ця пропонувана Крижанівським кооперація? Вона означає повернення до «пезалежної» (від радянської влади) кооперації, заснованої на принципі групової, *приватної* власності, що не виконує завдань соціалістичного будівництва, а становить форму дрібнобуржуазної і буржуазної масової організації. Суть «кооперації» колгоспів Крижанівський бачить у відриві їх від впливу органів Наркомаму⁴. Висуване ним завдання «кооператизації» зводиться до необхідності повернення тієї кооперативної форми, яка була вироблена буржуазною кооперацією і яка повинна полегшити вільний розвиток капіталістичних елементів. Характерною є пропозиція Крижанівського — об'єднати колгоспи в прості товариства по Цивільному кодексу⁵, тобто збудувати ці об'єднання, як приватноправні. Крижанівський заперечує класовий характер колгоспів і прямо пише: «Ми уникаємо заводити ознаку класовості в саме визначення колективу»⁶.

¹ Крижанівський, «Колгоспи...», ст. 29 (підкреслення мов — С. Ф.).

² Там же, ст. 26.

³ Крижанівський — «Радянське кооперативне законодавство», ст. 9. (Підкреслення мов — С. Ф.).

⁴ Крижанівський, «Колгоспи...», ст. 39.

⁵ Там же ст. 80.

⁶ Там же ст. 10.

Єдиний сенс цього заперечення полягає, звичайно, в запереченні значення колгоспів як соціалістичних підприємств, тобто в запереченні суті колективізації як форми соціалістичної перебудови села. Тут ще треба зазначити, що Крижанівський підкреслює також і конкретні риси «буржуазизації» радянської кооперації і колгоспів. Кажучи про позбавлення буржуазних і контрреволюційних елементів права участі в кооперативному будівництві, він пише: «Потім почався зворотний процес у цій справі»¹. Він старанно намагається використати неправильне пояснення НКЮ України від 1/VIII—27 р., за яким дозволяється позбавленню приймати до колгоспів, при чому зображує його як основну тенденцію розвитку. У всьому цьому він бачить реалізацію своїх контрреволюційних мрій, перетворення радянської кооперації і колгоспів на опору буржуазної реставрації. Заслугує також на особливу увагу та обставина, що Крижанівський надає величезного значення звичасвому праву, як джерелу справжнього регулювання колгоспного й кооперативного будівництва. «Сфера чинності його тут надзвичайно широка»²,— пише він. Крижанівський, щоправда, пробує замаскувати класову суть апеляції до звичасвого права, кажучи про якийсь «соціалістичний звичай». Але за цією безглуздою термінологією він намагається протягнути орієнтацію на протиставлення стихійності в плануванні та регулюванні колгоспно-кооперативним будівництвом законам радянської держави, як зверхньому політичному пролетарській диктатурі.

Цитовані уривки в «спраць» Крижанівського досить характеризують його, як буржуазного націоналіста-контрреволюціонера. На цьому можна і закінчити рецензування «спраць» Крижанівського. Контрреволюційна суть їх ясна.

Треба вірвати маску в цього націоналіста, викрити його справжнє петлорівське обличчя.

¹ Крижанівський, «Радянське кооперативне законодавство», ст. 19.

² Крижанівський, «Колгосп...», ст. 86.

Від редакції

В першому номері нашого журналу (українського видання) вміщена стаття О. Адріанова «Про характер закономірностей побудови соціалізму».

Редакція вважає за свою помилку вміщення цієї статті, що є теоретично помилкова і має цілий ряд політично шкідливих положень.

Замість того, щоб побудувати статтю на вивченні багатющого матеріалу практики соціалістичного будівництва, автор став на шлях голих абстракцій, схематизму й схоластики. Він не дав конкретного історичного аналізу проблем переходового періоду, отже, не забезпечує основної вимоги марксоленінської науки — найтіснішого зв'язку теорії з практикою й історичного вивчення явищ. Диктатура пролетаріату в статті т. Адріанова виступає як зовнішня сила у відношенні до соціалістичного будівництва. З цього постає фактичне ігнорування значення диктатури пролетаріату у визначенні закономірностей переходового періоду.

Ігнорування т. Адріановим специфіки закономірностей переходового періоду і, звідси, ототожнення ним закономірностей переходового періоду із закономірностями соціалістичного суспільства — в корені помилкове. Воно витікає з неправильної антиленінської постановки питання про класову боротьбу в переходовий період. Помилки в даному випадку ідуть по лінії правоопортуністичного тлумачення закономірностей переходового періоду.

Великою помилкою в статті є також зведення переходової економіки до двох способів виробництва — капіталістичного й соціалістичного. Це не має нічого спільного з ленінізмом і по суті є троцькістським ототожненням простого товарного господарства з капіталізмом. Коріння цієї помилки т. Адріанова полягають в нерозумінні особливостей класової боротьби в переходовий період, двоїстої природи селянина й сутності союзу пролетаріату й селянства, в забутті ленінського визначення форм класової боротьби в переходовий період. Тому т. Адріанов у своїй характеристиці переходового періоду випускає п'ять укладів і їх змінення в процесі розвитку пролетарської диктатури і не зважає на характеристику співвідношення укладів і класових сил, дану на XVII партз'їзді т. Сталінім.

Стаття т. Адріанова є еkleктична, плутана і містить в собі праві й троцькістські помилки, перекручення у важливіших питаннях марксоленінської теорії переходового періоду.

Редакція вважає за свою помилку відкриття обговорення питання про закономірності переходового періоду опублікуванням цієї статті. Відзна-

чивши в примітці шкідливу абстрактність підходу автора до розгляду питання про закономірності переходової економіки, редакція виявила неприпустиму неохайність при редагуванні статті і не виявила необхідної пильності до теоретичних положень, які перекручують марксизм - лєнінізм.

Помилки в статті т. Адріанова ще раз нагадують, що поза історичним конкретним аналізом неможливе плідотворне вивчення проблем радянського господарства.

Практика соціалістичного будівництва висуває численні складні проблеми, розроблення яких є неодмінним завданням наукової роботи. Розроблення цих проблем може бути забезпечене тільки при неухильному запровадженні в життя вказівок т. Сталіна, що «теорія стає безпредметною, якщо вона не пов'язується з революційною практикою, так само, як і практика стає сліпою, якщо вона не освітлює собі шляху революційною теорією» (Сталін, «Про основи лєнінізму»).

Схоластика, загальні міркування про закони й категорії неминуче призводять до помилкових і шкідливих положень. Необхідність негайного запровадження в життя неоднократних вказівок ЦК партії і т. Сталіна з цього приводу зобов'язують нас по більшовицькому взятися за вивчення багатющого матеріалу радянської економіки, виходячи з лєнінського розуміння диктатури пролетаріату, як основи розвитку радянської економіки, як «головного в марксизмі» (Сталін).

замість журналів „Прапор Марксизма“ та „Економіст-Марксист“

ВИХОДИТЬ

новий двомісячний ТЕОРЕТИЧНИЙ ЖУРНАЛ під назвою

ПІД МАРКСО-ЛЕНІНСЬКИМ ПРАПОРОМ

(Орган. ВУАМЛІН)

РЕДКОЛЕГІЯ :

З. А. Ашраф'ян,
О. П. Дзоніо (відпо-
відальн. редактор),
П. П. Пасічний,
А. К. Сараджев,

Журнал „ПІД МАРКСО-ЛЕНІНСЬКИМ ПРАПОРОМ“ є бойовий орган марксизму-ленінізму, що веде боротьбу за генеральну лінію партії, за марксистсько-ленінську теорію, проти всяких ворожих пролетаріатові теорій, з всякого роду опортунізмом, з вульгаризаторством і спрощенством марксистської теорії.

„ПІД МАРКСО-ЛЕНІНСЬКИМ ПРАПОРОМ“ має ціллю глибоку марксо-ленінську розробку суспільних наук, методологічних проблем природознавства, теоретичне висвітлення завдань, висуваних будівництвом соціалізму і міжнародною класовою боротьбою.

„ПІД МАРКСО-ЛЕНІНСЬКИМ ПРАПОРОМ“ особливу увагу приділяє теоретичному висвітленню питань соціалістичного будівництва на Україні.

„ПІД МАРКСО-ЛЕНІНСЬКИМ ПРАПОРОМ“ провадить непримиренну боротьбу, як з українським націоналізмом, що є на Україні головною небезпекою, так і великодержавним шовінізмом проти всяких перекручень ленінської національної політики. Журнал веде боротьбу за будівництво соціалістичної змістом і національної формою культури

„ПІД МАРКСО-ЛЕНІНСЬКИМ ПРАПОРОМ“ друкує статті, огляди, критику і бібліографію з основних питань марксизму-ленінізму, матеріалістичної діалектики, історичного матеріалізму, історії класової боротьби, революційного руху, критики фашизму і соціал-фашизму, світового господарства і світової політики, теоретичної економіки, теорії радянського господарства, літератури і мистецтва, радянського будівництва і права, природознавства і техніки.

„ПІД МАРКСО-ЛЕНІНСЬКИМ ПРАПОРОМ“ має завдання систематично висвітлювати розвиток науки як в УСРР і СРСР, так в капіталістичному світі. Журнал віділяється на науковій події і регулярно висвітлює роботи марксистсько-ленінських наукових установ (ВУАМЛІН, Комакадемія, ІЧП і інші марксо-ленінські установи).

„ПІД МАРКСО-ЛЕНІНСЬКИМ ПРАПОРОМ“ розрахований на широкий партійний актив, наукових працівників, викладачів і слухачів вишів, керівників партійної сіті пропаганди ленінізму.

ПЕРЕДПЛАТНА ЦІНА

з травня до кінця року — 10 крб. Ціна окремого номера 2.50 ●
Передплату приймають: всі філії Союзпечаті, поштові філії, листиноші, громадські організації преси на підприємствах, установах та інститутах, в таном безпосередньо видавництво ●